

אנגלית שפה זרה

אנגלית בחברה החרדית

לימודי הליבה בחינוך החרדי הם נושא מרכזי בסדר היום הציבורי בישראל. בדרך כלל נהוג לדון בלימודים אלו בחינוך החרדי כמכלול, אך מחקר זה מבקש לצטוד בנתיב שונה ולהתמקד במקצוע אחד מתוך מקצועות הליבה - אנגלית - ולהצביע על המאפיינים הייחודיים שלו בחברה החרדית. התמונה העולה מן המחקר מדאיגה: שיעור הבנים החרדים הלומדים אנגלית בבית הספר נמצא בירידה לאורך השנים, והוא עומד כיום על פחות מרבע.

אריאל פינקלשטיין

מחקר
מדיניות
194

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

אנגלית שפה זרה

אנגלית בחברה החרדית

אריאל פינקלשטיין

מחקר מדיניות 194

דצמבר 2023

English and the Ultra-Orthodox: A Very Foreign Language
Ariel Finkelstein

עריכת הטקסט: חמוטל לרנר
עיצוב הסדרה והעטיפה: סטודיו Alfabees
ביצוע גרפי: נדב שטכמן פולישוק
הדפסה: גרפוס פרינט, ירושלים

מסת"ב: 978-965-519-442-5

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר ידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר בספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

© כל הזכויות שמורות למכון הישראלי לדמוקרטיה (ע"ר), 2023
נדפס בישראל, תשפ"ד/2023

המכון הישראלי לדמוקרטיה

רח' פינסקר 4, ת"ד 4702, ירושלים 9104602
טל': 02-5300888
אתר האינטרנט: www.idi.org.il

להזמנת ספרים:

החנות המקוונת: www.idi.org.il/books
דוא"ל: orders@idi.org.il
טל': 02-5300800

כל פרסומי המכון ניתנים להורדה חינם, במלואם או בחלקם, מאתר האינטרנט.

המכון הישראלי לדמוקרטיה

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא מוסד עצמאי אי־מפלגתי, מחקרי ויישומי, הפועל בזירה הציבורית הישראלית בתחומי הממשל, הכלכלה והחברה. יעדיו הם חיזוק התשתית הערכית והמוסדית של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, שיפור התפקוד של מבני הממשל והמשק, גיבוש דרכים להתמודדות עם אתגרי הביטחון מתוך שמירה על הערכים הדמוקרטיים וטיפוח שותפות ומכנה משותף אזרחי בחברה הישראלית רבת הפנים.

לצורך מימוש יעדים אלו חוקרי המכון שוקדים על מחקרים המניחים תשתית רעיונית ומעשית לדמוקרטיה הישראלית. בעקבותיהם מגובשות המלצות מעשיות לשיפור התפקוד של המשטר במדינת ישראל ולטיפוח חזון ארוך טווח של תרבות דמוקרטית נכונה לחברה הישראלית ולמגוון הזהויות שבה. המכון שם לו למטרה לקדם בישראל שיח ציבורי מבוסס ידע בנושאים שעל סדר היום הלאומי, ליזום רפורמות מבניות, פוליטיות וכלכליות ולשמש גוף מייעץ למקבלי ההחלטות ולציבור הרחב.

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא זוכה פרס ישראל לשנת תשס"ט על מפעל חיים – תרומה מיוחדת לחברה ולמדינה.

הדברים המובאים במחקר מדיניות זה אינם משקפים בהכרח את עמדת המכון הישראלי לדמוקרטיה.

תוכן העניינים

7	תקציר
13	מבוא
16	פרק 1. היקף לימודי האנגלית במערכת החינוך החרדית
35	פרק 2. גורמי המעטפת: כוחות ההוראה, תוכנית הלימודים וספרי הלימוד
45	פרק 3. רמת המיומנות של חרדים באנגלית
65	פרק 4. השפעת רמת המיומנות באנגלית על השתלבות החרדים בהשכלה הגבוהה ובשוק העבודה
76	פרק 5. היחס לאנגלית בחברה החרדית והסיבות להתנגדות ללימודי אנגלית
83	פרק 6. עמדות בחברה החרדית כלפי קידום לימודי אנגלית בקרב בנים
92	פרק 7. סיכום והמלצות
99	רשימת המקורות
iii	Abstract

ת ק צ י ר

לימודי הליבה בחינוך החרדי הם אחד הנושאים המרכזיים על סדר היום הציבורי בישראל. תוכנית הליבה היא תוכנית לימודים שמשרד החינוך גיבש, ונכללים בה מקצועות שנועדו להוות בסיס משותף לכלל מערכת החינוך. מקצועות אלה נחשבים חיוניים להתפתחות ולצמיחה של אזרחים אוטונומיים, בעלי ידע ומיומנויות למידה המאפשרים תפקוד והשתלבות בחברה ובשוק התעסוקה. ואולם, כידוע, בחברה החרדית יש התנגדות להטמעה של תוכנית לימודים זו, ובפרט בקרב הבנים.

בדרך כלל נהוג לדון בלימודי הליבה בחינוך החרדי כמכלול, אך מחקר זה מבקש לצעוד בנתיב שונה ולהתמקד במקצוע אחד ממקצועות הליבה – אנגלית – ולהצביע על המאפיינים הייחודיים שלו בחברה החרדית. חשיבותו של מקצוע זה אינה מוטלת בספק: השפה האנגלית היא כיום השפה הבינלאומית, ומיומנות באנגלית היא תנאי בסיסי להשתלבות במוסדות ההשכלה הגבוהה ובשוק העבודה. כמו כן, לימודי שפה שונים במהותם מלימודים המבוססים בעיקר על הקניית ידע (מדעים, היסטוריה) או על כישורים לוגיים (מתמטיקה), ובשל כך קשה יותר להשלים את הפערים באנגלית בגיל מבוגר.

היקף לימודי האנגלית במערכת החינוך החרדית

בעוד הרוב המובהק של הבנות החרדיות בחינוך היסודי לומדות במוסדות המחויבים ללמד אנגלית, ורובן ככולן אכן לומדות אנגלית, בקרב הבנים המצב

שונה. 58% מהבנים בחינוך היסודי החרדי לומדים במוסדות המחויבים ללמד אנגלית בהיקף מלא או חלקי ומתוקצבים לצורך כך, אך בפועל רק 24% מההורים החרדים מדווחים שבניהם לומדים אנגלית בבית הספר. למרות זאת, משרד החינוך ממעט לקזז מתקציבם של בתי ספר שאינם מלמדים אנגלית כנדרש מהם אף שיש לו הסמכות לכך. מחקרים מדגמיים מראים כי במקצועות ליבה אחרים – ובראשם מתמטיקה – שיעור הלומדים מקרב הבנים החרדים גבוה בהרבה. כמו כן, שיעור הבנים החרדים שלומדים אנגלית בבית הספר מצוי בירידה לאורך השנים: לעומת 24% מהבנים הלומדים כיום, בקרב חרדים בוגרי חינוך חרדי מעל גיל 45 השיבו 54% כי למדו אנגלית בילדותם בבית הספר, ובקרב גברים חרדים בגילים 35–44 היה השיעור 40%.

באשר לחינוך העלייסודי, 78% מהבנים החרדים לומדים במוסדות חינוך תרבותיים ייחודיים, שהם למעשה ישיבות שאינן מחויבות כלל בלימודי ליבה, ובכללם אנגלית. אין מידע מסודר על היקף לימודי האנגלית של שאר הבנים החרדים (22%), אך יש אינדיקציות ברורות לכך שחלקם אינם לומדים אנגלית, אף שהמוסדות שבהם הם לומדים מתוקצבים לצורך כך, או שהם לומדים אנגלית בהיקף חלקי בלבד. החרדים גם ממעטים לגשת לבחינות הבגרות באנגלית: בשנת 2019 ניגשו לבחינת הבגרות באנגלית רק 6% מהבנים ו-34% מהבנות. עם זאת, בקרב הבנות ניכרת עלייה בשיעור זה בשנים האחרונות.

גורמי המעטפת: כוחות ההוראה, תוכנית הלימודים וספרי הלימוד

בכלל מערכת החינוך יש מחסור במורים המוכשרים ללמד אנגלית, אך במערכת החינוך החרדית התופעה בולטת אף יותר. הבעיה של מחסור במורים מוכשרים ללמד את לימודי החול, ובכללם אנגלית, דומיננטית במיוחד במוסדות החינוך לבנים. גם כאשר הגברים החרדים הם בעלי תעודת הוראה, בדרך כלל התעודה שלהם ממוקדת במקצועות הקודש. לדברי מבקר המדינה, אף שהמדיניות של משרד החינוך היא לנסות למנוע ככל האפשר העסקה של מורים שלא בהתאם להשכלתם, מדיניות זו אינה מיושמת בחינוך החרדי. למעשה, בחינוך החרדי לבנים מקובל שמורה אחד מלמד את כל תחומי הדעת. מכיוון שיש מורים שאינם יודעים כלל אנגלית, מתבקש לעיתים מורה אחר, שמכיר את השפה, ללמד את המקצוע.

מוסדות החינוך בישראל - ובהם מוסדות החינוך החרדי - מחויבים ללמד בהתאם לתוכנית לימודים הבאה לידי ביטוי בספרי לימוד המאושרים על ידי משרד החינוך. לחלק משכבות הגיל בחינוך החרדי אין כלל ספרי לימוד מאושרים עדכניים באנגלית. יתרה מכך, כל הספרים המאושרים להוראת האנגלית בחינוך החרדי מותאמים לבנות חרדיות ואין שום ספר המותאם לבנים חרדים.

רמת המיומנות באנגלית והשלכותיה

היעדר לימודי אנגלית במוסדות החינוך או לימודים ברמה נמוכה מביאים באופן טבעי לרמת מיומנות נמוכה של חרדים באנגלית. אף שרק מיעוט קטן מאוד של חרדים ניגשים לבחינת הפסיכומטרי באנגלית, ניכר כי אנגלית היא התחום שבו הציונים של חרדים - ובפרט גברים - הם הנמוכים ביותר בהשוואה ליהודים לא־חרדים.

המחקר מציג סדרה של סקרים מקיפים שערכה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה המעידים על רמת המיומנות הנמוכה של חרדים באנגלית. מהסקר החברתי עולה ש־71% מהגברים החרדים מדווחים שאינם יודעים לדבר אנגלית אפילו ברמת שיחה יום־יומית, לעומת 30% מהגברים הלא־חרדים; בסקר משקי הבית דיווחו כ־74% מהגברים החרדים לעומת 24% מהגברים הלא־חרדים. בקרב הנשים, לפי הסקר החברתי 56% מהנשים החרדיות מדווחות שאינן יודעות לדבר אנגלית לפחות ברמת שיחה יום־יומית, לעומת 35% מהנשים הלא־חרדיות, ואילו לפי סקר משקי הבית השיעור נמוך יותר בשתי הקבוצות: 47% לעומת 24%. מהנתונים עולה כי גברים חרדים הם הקבוצה היחידה שבה ככל שאדם צעיר יותר כך רמת האנגלית שלו נמוכה יותר; בקרב האוכלוסייה היהודית הלא־חרדית וכן בקרב נשים חרדיות, ככל שאדם צעיר יותר רמת המיומנות שלו באנגלית גבוהה יותר.

מחקרי הערכה שונים הצביעו על הכישורים הירודים של חרדים באנגלית כאחת הסיבות לשיעור הנשירה הגבוה שלהם מלימודים במוסדות ההשכלה הגבוהה, וכן מצאו כי כישורים ירודים אלה גם יוצרים עבורם קושי בשוק העבודה, בעיקר בתעסוקה איכותית. ההבדל בין דוברי אנגלית למי שאינם דוברי אנגלית ניכר גם בשכר: שכרם של גברים חרדים המסוגלים לשוחח באנגלית גבוה ב־22% משכרם של גברים חרדים שאינם מסוגלים לשוחח באנגלית.

היחס לאנגלית בחברה החרדית

קשה להסביר את ההיקף הנמוך של לימודי אנגלית בקרב גברים חרדים רק בכך שלימודי אנגלית נחשבים ביטול תורה, שהרי מקצועות ליבה אחרים נלמדים בהיקף רחב יותר. המחקר מראה שיחסם הבסיסי של חרדים לשפה האנגלית הוא שלילי ומבקש להצביע על שתי סיבות מרכזיות המביאות לרתיעה של חרדים – אף נשים – מהשפה האנגלית. הראשונה היא השימושים של השפה האנגלית: ידיעת השפה האנגלית היא כלי להשתלבות בהשכלה הגבוהה ובתעסוקה, הנתפסת במקרים רבים כשלילית. הסיבה השנייה נעוצה בהיבט תרבותי עמוק יותר: השפה האנגלית היא סמל של התרבות המערבית-מודרנית-חילונית. היא משמשת כצינור לתרבות זו, ובמובן מסוים היא עצמה נחשבת נשאת של התרבות הזו. לפי תפיסה זו השפה איננה רק גורם ניטרלי, אלא יש בה עצמה ממד של תוכן הנחשב לבעייתי.

ועם זאת, המחקר מראה שיש כיום פתיחות גבוהה יותר בקרב חרדים לקידום לימודי אנגלית בקרב בנים. שיעור החרדים המעוניינים שילדיהם ילמדו אנגלית במוסדות החינוך גבוה משיעור הלומדים בפועל, וללימודי אנגלית במסגרת בלתי פורמליות, דוגמת חוגים, יש תמיכה לא מבוטלת בעיקר בקרב צעירים. גם מבדיקה שנערכה בקרב מנהלי מוסדות חינוך לבנים חרדים עולה כי בהינתן התמריץ הכספי הנכון, יש מוסדות חינוך שיקדמו לימודי אנגלית בתוך המוסד, בהסכמת רבנים.

המלצות

להלן מוצגים עיקרי ההמלצות לקידום לימודי אנגלית בחברה החרדית. ההמלצות מגוונות באופיין ובקהלי היעד שלהן כך שחלקן רלוונטיות לקבוצות מסוימות בלבד.

1. חיזוק האכיפה

על משרד החינוך לחזק את האכיפה ולפעול כדי שמוסדות החינוך חרדיים ילמדו אנגלית על פי הנהלים ובהתאם לתקצוב שהם מקבלים עבור לימודים אלה. על האכיפה להתבצע באמצעות שלילת ההכרה במוסדות חינוך שאינם מלמדים אנגלית כמחויב מהם ובאמצעות סנקציות תקציביות.

2. חיוב מוסדות הפטור בלימודי אנגלית

בהתאם להיקף התקצוב שלהם, מוסדות החינוך היסודיים בחינוך החרדי מסוג "פטור" מחויבים בלימודי ליבה בהיקף של 55% מתוכנית הליבה, אך נקבע שהם אינם מחויבים כלל בלימודי אנגלית. מוצע לחייב אותם בלימודי אנגלית בהיקף של 55% מתוכנית הליבה.

3. חיזוק החינוך הממלכתי-חרדי

בחינוך הממלכתי-חרדי לימודי האנגלית הם חלק מתוכנית הלימודים הבסיסית. קידומו של החינוך הממלכתי-חרדי כאפשרות ריאלית לאוכלוסייה החרדית יחזק באופן טבעי את לימודי האנגלית "מלמטה", ללא צורך לנהל משא ומתן עם ההנהגה החרדית, המבקשת בדרך כלל לחסום את לימודי האנגלית.

4. הענקת תמריצים כספיים ללימודי אנגלית בכפוף לעמידה במבחנים

בחברה החרדית יש קהילות המעוניינות לשלב לימודי אנגלית במוסדות החינוך לבנים בתמורה לתקציבים מבלי לעבור למודל של חינוך ממלכתי-חרדי או לאחת מרשתות החינוך. מוצע לפעול במודל זה מול קהילות אלו.

5. תוכנית לקידום לימודי 4 ו-5 יחידות באנגלית הממוקדת בבנות חרדיות

בשנים האחרונות חלה עלייה במספר הבנות החרדיות הניגשות לבחינות הבגרות באנגלית, אך מחציתן ניגשות לבחינה ברמת 3 יחידות לימוד. מוצע להכין תוכנית ייחודית לקידום לימודי 5 יחידות ולכל הפחות 4 יחידות באנגלית, בדומה לתוכניות שמשרד החינוך קידם במערכת החינוך הכללית.

6. קידום חוגים במוסדות החינוך ובמתנ"סים

מהמחקר עולה כי לימודי אנגלית באמצעות חוגים בלבד הם בעלי השפעה מוגבלת אך יש להם ביקוש לא מבוטל, ולכן כדאי להשקיע גם בקידום אפיק זה עבור קבוצות שמרניות יותר שיתקשו להכניס לימודי אנגלית למסגרות הבית-ספריות.

7. בניית תוכנית לימודים וכתובת ספרי לימוד

על משרד החינוך ליצור תוכנית לימודים באנגלית לבנים שתקבע את ההתקדמות הנדרשת. על התוכנית להיות מותאמת למעמד המשפטי של המוסד ולהיקף לימודי האנגלית הנדרשים ממנו. כמו כן, מאחר שאין בנמצא ספרי לימוד אנגלית המותאמים לבנים חרדים, ולאור מחסור בספרי לימוד עדכניים לבנות בכמה שכבות גיל, מוצע שמשרד החינוך יממן כתיבת חומרי לימוד באנגלית לציבור החרדי.

לימודי הליבה בחינוך החרדי הם אחד הנושאים המרכזיים על סדר היום הציבורי בישראל. תוכנית הליבה היא תוכנית לימודים מחייבת מבחינה חוקית שגובשה על ידי משרד החינוך, ובה מקצועות שנועדו להוות בסיס משותף לכלל מוסדות החינוך היסודי. התמיכה הכלכלית של המדינה במוסדות אלה מותנית ביישום תוכנית הליבה. מעבר למטרה הלאומית של יצירת מכנה משותף ערכי בחברה הישראלית כבסיס לקידום הבנה קולקטיבית ולשיתוף פעולה חברתי מפרה, המקצועות שנלמדים במסגרת תוכנית הליבה נחשבים חיוניים להתפתחות ולצמיחה של אזרחים אוטונומיים ויצרניים, בעלי ידע ומיומנויות למידה המאפשרים תפקוד והשתלבות בחברה ובשוק התעסוקה. קביעת לימודי חובה באופן זה היא נוהג מקובל במדינות רבות.

האוכלוסייה החרדית מביעה התנגדות נחרצת להתערבות בתוכניות הלימודים במוסדות החינוך שלה, ולימודי הליבה נלמדים במוסדות החינוך החרדיים בהיקף מוגבל מאוד. עיקר הדיון בלימודי הליבה בהקשר החרדי עוסק בכך שהלימודים במערכת החינוך החרדית - ובפרט במוסדות החינוך לבנים - אינם מספקים את הכישרים והמיומנויות הנדרשים לשוק התעסוקה, ועל רקע הגידול המתמשך של האוכלוסייה החרדית גוברים החששות ממצאוות זאת ומהשלכותיה על כלכלת ישראל.

הן השיח הציבורי והן המחקר בנושא עוסקים במקצועות השונים - מתמטיקה, אנגלית, שפה ומדעים - כמכלול אחד הזוכה לשם "לימודי ליבה". מחקר זה מבקש ללכת בדרך שונה: לבודד את מקצוע האנגלית משאר לימודי הליבה ולדון בו באופן עצמאי, דבר שלמעשה לא נעשה עד היום בצורה רצינית. אני סבור שחשוב לבחון דווקא את לימודי האנגלית בחברה החרדית בנפרד משאר לימודי ליבה בשל שלוש סיבות מרכזיות:

- **חשיבות לימודי האנגלית.** ככל שעוברות השנים גוברת החשיבות של הכישרים בשפה האנגלית, ובפרט עבור השתלבות במוסדות השכלה הגבוהה ובשוק העבודה. השפה האנגלית היא כיום השפה הבינלאומית, ומיומנות באנגלית היא תנאי בסיסי להיחשפות לכלל הידע העולמי ולתקשורת עם אנשים ממדינות אחרות.

• **המאפיינים הייחודיים של לימודי האנגלית בחברה החרדית, בהשוואה למקצועות הליבה האחרים.** כפי שאבקש להראות במחקר, יש הבדלים מהותיים בין היחס של החברה החרדית לאנגלית ובין יחסה למקצועות אחרים. ייחודיות זו מתבטאת בהיקף לימודי האנגלית (בהשוואה למקצועות אחרים), ברמת המיומנות בה, בסיבות להתנגדות ללימודי המקצוע ומשכך גם בשינויים הנדרשים כדי לחזק את לימודי האנגלית בחברה החרדית. אפיון של היבטים אלו דורש התייחסות ספציפית ומעמיקה לתחום האנגלית.

• **הקושי ללמוד שפה בגיל מבוגר.** לימודי שפה שונים במהותם מלימודים המבוססים בעיקר על הקניית ידע (מדעים, היסטוריה) או על כישורים לוגיים (מתמטיקה), ובשל כך קשה יותר להשלימם בגיל מבוגר. ילדים ונערים נמצאים בשלבים מוקדמים של התפתחות השפה והם פתוחים יותר להקשבה, תקשורת וקלט של שפה ממקורות שונים, ולכן גדלה חשיבות הדיון בלימודי האנגלית במערכת החינוך החרדית.¹

הדיון בנושא לימודי הליבה בחברה החרדית – והאנגלית בפרט – ממוקד בעיקר בבנים, מכיוון שברוב המובהק של מוסדות החינוך החרדיים לבנות השפה האנגלית נלמדת. מכיוון שמחקר זה אינו עוסק רק בהיקף לימודי האנגלית אלא גם ברמת המיומנות, הוא יעסוק בהרחבה גם בלימודי האנגלית של הבנות החרדיות, ולא רק באלה של הבנים.

להלן מוצגים פרקי המחקר: פרק 1 עוסק בהיקף לימודי האנגלית במערכת החינוך החרדית. פרק 2 בוחן את גורמי המעטפת החינוכיים: כוחות ההוראה, תוכנית הלימודים וספרי הלימוד. פרק 3 מציג את רמת המיומנות של חרדים באנגלית בהשוואה ליהודים לא-חרדים, ופרק 4 בוחן את ההשפעות של רמת המיומנות על ההשתלבות של חרדים בהשכלה הגבוהה ובשוק התעסוקה. שני הפרקים העוקבים מבקשים לבחון את מקומה ומעמדה של האנגלית בחברה החרדית במישור האידיאולוגי-חברתי: פרק 5 עוסק ביחס לאנגלית בחברה החרדית ובסיבות להתנגדות ללימודי אנגלית, ופרק 6 מציג עמדות של הציבור החרדי הרחב ושל מנהלים ואנשי חינוך בכירים באשר לאפשרות לקדם לימודי

1 מחקרים רבים הראו כי קל יותר ללמוד שפה שנייה בגיל צעיר. ראו למשל Johnson and Newport, 1989

אנגלית בחברה החרדית. הפרק האחרון מסכם את עיקרי הממצאים ומציג על בסיסם המלצות לקידום האנגלית בחברה החרדית.

המחקר מבוסס על שילוב בין מתודולוגיה כמותנית למתודולוגיה איכותנית. המחקר מסתמך על עיבודים למידע של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, משרד החינוך והמרכז הארצי לבחינות ולהערכה, וכן על סקר שנערך לצורך המחקר בקרב האוכלוסייה החרדית הבוגרת. הסקר נערך במהלך חודש דצמבר 2021 בקרב 564 גברים ונשים מהחברה החרדית בישראל, שהם מדגם ארצי מייצג של כלל האוכלוסייה החרדית הבוגרת בישראל (גיל 18 ומעלה). טעות הדגימה המרבית לכלל המדגם היא $\pm 4.2\%$ ברמת ביטחון של 95%. עבודת השדה בוצעה על ידי מכון המחקר "אסקריא", המתמחה באוכלוסייה החרדית. מקור מידע נוסף שהמחקר מסתמך עליו הוא ראיונות שנערכו עם גורמים במשרד החינוך, אנשי חינוך, עובדי רשויות מקומיות ומתנ"סים ופעילי חברה אזרחית.

תודתי לרועי קנת פורטל ולאילה גולדברג, שסייעו לי רבות בהשגה ובניתוח של הנתונים מתוך מאגרי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה המוצגים בפרק 3. כמו כן אני מודה לפרופ' תמר הרמן, לד"ר אור ענבי ולירון קפלן ממרכז ויטרבי למחקרי דעת קהל ומדיניות במכון הישראלי לדמוקרטיה, שסייעו בגיבוש שאלות הסקר ובעיבוד הנתונים שהתקבלו בו.

פרק 1

היקף לימודי האנגלית במערכת החינוך החרדית

1.1. רקע משפטי ומוסדי

הרקע להבנת המצב המשפטי של לימודי האנגלית בחינוך החרדי נטוע בהבנת מעמדם המשפטי של מוסדות החינוך החרדיים ושל לימודי הליבה בכלל. המעמד המשפטי של מרבית המוסדות החרדיים ייחודי, והוא שונה ממעמדם של מוסדות החינוך הרשמיים - המוסדות הממלכתיים והממלכתיים-דתיים. למוסדות חרדיים יש הגדרות משפטיות שונות, שמהן נגזרים אופן התקצוב שלהם, דרכי ההעסקה של המורים בהם והיקף לימודי הליבה הנדרשים מהם. להלן מוצג פירוט של הסוגים השונים של מוסדות החינוך החרדיים, הפועלים בפיקוח המחוז החרדי במשרד החינוך:

מוסדות פטור. מוסדות חינוך יסודי הפועלים בצורה עצמאית, ומרבית הלומדים בהם הם בניו. מערכת החינוך הכירה בהם כמוסדות הפטורים ממילוי הוראות חוק לימוד חובה. מוסדות אלו זוכים ל-55% מהתקצוב שמקבלים מוסדות ממלכתיים ומחויבים בהתאם ללמד 55% מתוכנית הליבה.

מוכר שאינו רשמי (מוכש"ר). מוסדות חינוך בכל שכבות הגיל לבנים ולבנות הפועלים לפי סעיף 11 לחוק חינוך ממלכתי, הקובע כי שר החינוך רשאי לקבוע בתקנות סדרים ותנאים להכרזה על מוסדות לא רשמיים כמוסדות חינוך מוכרים. מוסדות אלו פועלים בצורה עצמאית בלא שיוך לרשת ובלא מעמד משפטי אחר. על פי התקנות בתי ספר יסודיים מסוג זה זוכים ל-75% מהתקצוב שמקבלים מוסדות ממלכתיים, ובהתאם לכך הם מחויבים ללמד 75% מתוכנית הליבה. בחינוך העל-יסודי ההבחנה בין החינוך הרשמי לחינוך המוכר שאינו רשמי חשובה פחות, שכן מרבית בתי הספר אינם בבעלות משרד החינוך אלא בבעלות אחרת - של עיריות, של גופים ציבוריים מסוגים שונים ואף של חברות למטרות רווח, ותקצובם נקבע לפי מאפייני התלמידים (דוגמת רקע חברתי-כלכלי) ולא לפי המעמד המשפטי של המוסד.

רשתות חינוך. בחינוך החרדי היסודי פועלות שתי רשתות חינוך: מעיין החינוך התורני (בני יוסף), המזוהה עם מפלגת ש"ס ועם הציבור החרדי הספרדי; והחינוך העצמאי, המזוהה עם מפלגת יהדות התורה ועם הציבור החרדי האשכנזי. שתיהן מפעילות בתי ספר לבנים ובתי ספר לבנות. המוסדות המשויכים לרשתות אלו נחשבים מוסדות מוכרים שאינם רשמיים, אך לעניין התקציב, סעיף 3א לחוק יסודות התקציב קובע כי הם זכאים ל-100% מהתקצוב שמקבלים מוסדות ממלכתיים, ולפיכך מחויבים ללמד את תוכנית הליבה במלואה. הרשתות החרדיות אינן פועלות בחינוך העל-יסודי.

חינוך ממלכתי-חרדי (ממ"ח). מוסדות חינוך ממלכתיים לכל דבר, אף שהם כפופים לפיקוח של המחוז החרדי. מוסדות אלו פועלים בכל שכבות הגיל וזוכים לתקצוב זהה לזה של מוסדות ממלכתיים, ולפיכך מחויבים ללמד את תוכנית הליבה במלואה.

מוסדות תרבות ייחודיים. בתי ספר על-יסודיים לבנים (ישיבות קטנות) הפועלים בצורה עצמאית, וזוכים לתקצוב בגובה של 60% מהתקצוב של מוסדות ממלכתיים.

חינוך מיוחד: נוסף לכל אלו יש גם מוסדות חינוך מיוחד. בחינוך החרדי רובם פועלים במסגרת המוכש"ר ומיעוטם ברשתות.

בשנת הלימודים תשפ"ג פעלו ברחבי הארץ 1,022 בתי ספר יסודיים (כיתות א'-ח') בחינוך החרדי שבהם למדו 141,808 בנים ו-136,776 בנות. מתוך כלל המוסדות, 510 פועלים כחלק מהרשתות (50%), 234 הם מוסדות פטור (23%), 112 הם מוסדות מוכש"ר (12%), 68 מוסדות שייכים לחינוך הממלכתי-חרדי (7%) ו-88 הם מוסדות חינוך מיוחד (9%).

לפי סעיף 3 לחוק חינוך ממלכתי, התשי"ג-1953, שר החינוך קובע את תוכנית הלימודים של מוסדות החינוך הרשמיים. סעיף 11 לחוק קובע כי בנוגע למוסדות חינוך מוכרים שאינם רשמיים "השר רשאי לקבוע, בתקנות, סדרים ותנאים להכרזת מוסדות לא רשמיים כמוסדות חינוך מוכרים, להנהגת תוכנית היסוד בהם, להנהלתם, לפיקוח עליהם ולתמיכת המדינה בתקציביהם". לפי סעיף זה הותקנו זמן קצר לאחר קום המדינה תקנות חינוך ממלכתי מוסדות מוכרים, התשי"ג-1953. בסעיף 1 לתקנות נכתב כי "תוכנית היסוד" היא "מספר השעות

לפי המקצועות שהן חובה על כל מוסד חינוך". סעיף 3 לתקנות קובע את תנאי הסף להכרה במוסד חינוך מוכר שאינו רשמי, ועל פיו מוסד חינוך ייחשב למוסד מוכר רק אם נתמלאו בו כל התנאים המנויים, לרבות קיום תוכנית היסוד. בסעיף זה נקבע כי היקף תוכנית היסוד במוסד מוכר יהיה 75% מכלל שעות הלימודים במוסד חינוך רשמי, אולם השר רשאי לאשר שיעור שונה מזה, ובלבד שתלמידי המוסד יגיעו, לפי מבחנים ומבדקים, לרמת ההישגים הנתונה במוסד חינוך רשמי.

אף שתקנות אלו נקבעו בשנת 1953, ולמרות הנוסח המפורש בחוק ובתקנה הרלוונטית, בעשורים הראשונים לקיומה של מערכת החינוך לא גובשה על ידי שר החינוך תוכנית ליבה למוסדות המוכרים שאינם רשמיים, והנושא לא נדון כלל. עם זאת, החל משנת 1999 הוגשו עתירות רבות לבג"ץ בנושא, ובעקבותיהן נדרש משרד החינוך להסדיר בנהלים את לימודי הליבה במוסדות החינוך החרדיים השונים. בשנת 2008 התקבל בכנסת חוק מוסדות חינוך תרבותיים ייחודיים, התשס"ח-2008, שלמעשה קבע קטגוריה חדשה של מוסדות על-יסודיים שאינם מחויבים כלל בלימודי ליבה (אף שהם מקבלים תקציב בגובה של 60% מתקציבם של מוסדות ממלכתיים מקבילים). עתירה שהוגשה נגד חוק זה לבג"ץ נדחתה בשנת 2014.² מרבית הבנים החרדים בגיל תיכון לומדים במוסדות אלו, שאינם מחויבים כלל בלימודי ליבה, ובתוך כך גם לא בלימודי אנגלית.³

באשר לשאר המוסדות, הנהלים העדכניים של משרד החינוך למוסדות החינוך היסודי החרדי נקבעו בחוזר מנכ"ל משנת 2011 ששמו "תוכנית היסוד למגזר החרדי בבית הספר היסודי, בכיתות א'-ח".⁴ היקף לימודי הליבה הכוללים הנדרשים מכל מוסד נגזר מהיקף התקצוב שלו, כפי שהוצג לעיל. עם זאת, החוזר אינו קובע שהיקף הלימודים בכל מקצוע יהיה יחסי להיקף הלימודים בחינוך הממלכתי. על פי החוזר, תכני הלימוד נחלקים לשלושה אשכולות: אשכול שפות וספרות; אשכול מורשת, רוח וחברה; ואשכול מתמטיקה ומדעים.

2 בג"ץ 3752/10 רובינשטיין נ' הכנסת (נבו 17.9.2014).

3 קיימת ספרות רחבה העוסקת בבחינה נורמטיבית של היעדר לימודי הליבה בחברה החרדית (מזווית ביקורתית בדרך כלל), החורגת מגבולות מחקר זה. ראו למשל פרוסט, 2016; פרייזון, 2018.

4 משרד החינוך, 2011.

לימודי האנגלית כלולים באשכול שפות וספרות, יחד עם לימודי עברית וספרות. במוסדות הפטור חלה חובה ללמוד שתי שעות שבועיות במקצועות הכלולים באשכול זה, אך אין חובה לייחד שעות לכל אחד מהתכנים הספציפיים, כך שאפשר לעמוד בנוהלי חוזר המנכ"ל אם שתי השעות השבועיות מוקדשות ללימודי עברית.⁵ לעומת זאת, לשאר מוסדות החינוך החרדיים נקבע היקף מוגדר של שעות לימודי אנגלית, כמפורט בלוח 1.

לוח 1

מספר שעות האנגלית השבועיות הנדרשות במוסדות החינוך החרדיים לפי תוכנית לימודי הליבה

ממלכת־יִחְרָדִי ורשתות (100%) מתוכנית הליבה)	מוכר שאינו רשמי (75% מתוכנית הליבה)	פטור (55% מתוכנית הליבה)	
3	2	0	כיתות ד'–ו'
8–4	8–4	0	כיתות ז'–ח'

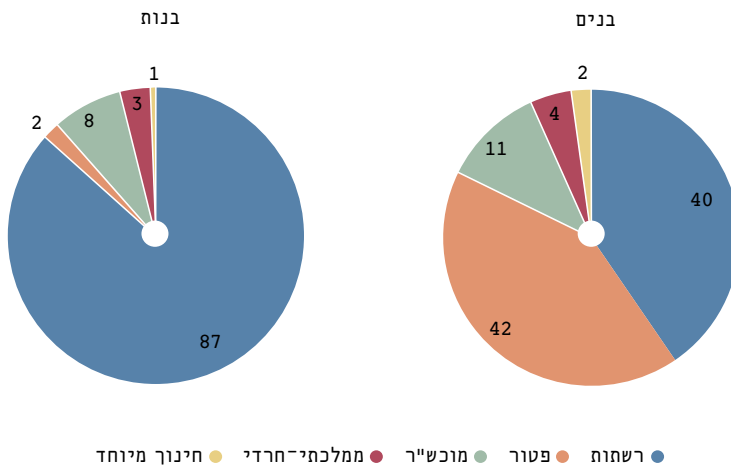
מקור: עיבודי המחבר לחוזרי מנכ"ל משרד החינוך.

מוסדות החינוך הממלכתי־יִחְרָדִי והרשתות, המחויבים ב־100% לימודי ליבה, מחויבים באותו היקף שעות מינימלי של לימודי אנגלית הנהוג בחינוך הממלכתי: שלוש שעות בכיתות ד'–ו' וארבע שעות בכיתות ז'–ח' (ההגדרה "4–8 שעות" משקפת למעשה מינימום נדרש של ארבע שעות). באשר למוסדות המוכר שאינו רשמי, בכיתות ד'–ו' נקבע להם היקף נמוך יותר של לימודי אנגלית (שעתיים), אך בכיתות ז'–ח' הם מחויבים באותו היקף של לימודי אנגלית כמו בחינוך הממלכתי. כדי להבין כמה מתלמידי החינוך החרדי מחויבים בלימודי ליבה

5 בשנת 2018 פרסם משרד החינוך תקנות העוסקות במוסדות הפטור שבהן נקבעו מקצועות ליבה מחייבים: עברית, מתמטיקה, תנ"ך, טבע, היסטוריה, חינוך, מורשת, פעילות גופנית ושפה נוספת. הניסוח "שפה נוספת" מאפשר (בכוונת מכוון) להחשיב לימודי יידיש כמקצוע ליבה כחלופה לאנגלית. ראו קרופסקי, 2018.

בפועל מוצגת בתרשים 1 ההתפלגות של התלמידים - בניים ובנות בנפרד - לפי סוגי המוסדות בחינוך החרדי.

תרשים 1
התפלגות התלמידים בחינוך החרדי היסודי (כיתות אי-ח')
לפי המעמד המשפטי של המוסד (ב-%)

מקור: עיבודי המחבר לנתונים שהופקו ממערכת "במבט רחב" של משרד החינוך.

מהנתונים עולה כי 90% מהבנות החרדיות בחינוך היסודי לומדות במוסדות החינוך המחויבים בלימודי ליבה בהיקף של 100%, ו-8% נוספים מהבנות לומדות במוסדות מוכש"ר. אם כן, מלבד מיעוט זניח של בנות חרדיות הלומדות במוסדות פטור, כל הבנות החרדיות מחויבות בלימודי אנגלית ורובן המובהק אף בלימודי אנגלית מלאים. באשר לבנים החרדים, 42% מהם לומדים במוסדות פטור, שכאמור פטורים לחלוטין מלימודי אנגלית, אך 58% מהם מחויבים בלימודי אנגלית, וכמעט מחצית מהבנים החרדיים (44%) מחויבים בלימודי אנגלית בהיקף מלא, כיוון שהם לומדים במוסדות המשתייכים לרשתות (בעיקר) ולחינוך הממלכתי-חרדי.

באשר לחינוך העל־יסודי, בשנת הלימודים תשפ"ג למדו 52,279 בנות בכיתות ט'-י"ב בחינוך החרדי, רובן ככולן במוסדות המוכש"ר (מיעוט זניח של 0.2%, 119 בנות, למדו במוסד ממלכתי־חרדי). מערכת החינוך החרדי העל־יסודי לבנות פועלת ברובה במסגרת שש־שנתית המכונה "סמינר", והתלמידות לומדות בה הן את שנות התיכון (כיתות ט'-י"ב) והן את לימודי המקצוע העל־תיכוניים (כיתות י"ג-י"ד). במוסדות אלו מתוקצבים ונלמדים לימודי הליבה המקובלים במערכת החינוך.

באשר לבנים, מתוך 54,720 בנים שלמדו בתשפ"ג בחינוך החרדי העל־יסודי, 78% למדו במוסדות חינוך ייחודיים, שהם כאמור ישיבות שאינן מחויבות כלל בלימודי ליבה, ושאר התלמידים (22%) למדו במוסדות מוכש"ר המחויבים בלימודי ליבה מלאים (עוד מיעוט זניח של 0.3% למדו במוסד ממלכתי־חרדי).

1.2. המצב בפועל: בנים

אף שמרבית מוסדות החינוך היסודיים לבנים בחינוך החרדי נדרשים ללמד אנגלית, כאמור, אבקש להצביע להלן על אינדיקציות ברורות לפער בין החובה הרשמית ובין הנעשה בפועל. חשוב לציין כבר בפתח הדברים שהתמונה המוצגת לגבי המצב בפועל היא חלקית ומלוקטת ממקורות שונים בשל היעדרם של פיקוח, מעקב ודיווח מסודרים, וזהו כשלעצמו חלק מהבעיה בנושא זה.

בשנת הלימודים תשס"ח (2007-2008) ערכה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה סקר מקיף עבור משרד החינוך בנושא שירותי חינוך הניתנים בבתי הספר. במחקר נבדקו באופן מדגמי בתי ספר יסודיים ועל־יסודיים בחינוך הממלכתי, הממלכתי־דתי והחרדי. בסקר נמצא כי חלק מלימודי הליבה אינם נלמדים כלל בבתי הספר החרדיים, ובייחוד אנגלית. על פי הסקר, רק ב־53.6% מבתי הספר היסודיים בחינוך החרדי נלמד מקצוע האנגלית ורק 56.5% מהתלמידים בבתי הספר היסודיים בחינוך החרדי לומדים אנגלית (כולל בנות). על פי הניתוח שערכתי לעיל, שיעור תלמידי החינוך החרדי היסודי (בנים ובנות ביחד) שאמורים ללמוד אנגלית הוא 78%. כמו כן, שיעור בתי הספר היסודיים בחינוך החרדי המלמדים מתמטיקה ועברית לפי סקר זה היה גבוה הרבה יותר משיעור בתי הספר המלמדים אנגלית - למעלה מ־80%, ומנגד שיעור בתי הספר

המלמדים מדעים וטכנולוגיה עומד על כ־30%.⁶ הסקר הוא אומנם אינדיקציה לכך שהיקף לימודי האנגלית נמוך מהנדרש, אך קשה להסתמך עליו כתמונת מצב עכשווית מכיוון שהוא מבוסס על מדגם, הוא אינו מבחין בין בנות לבנים והוא נערך לפני 15 שנה.⁷

לפי הנהלים הרשמיים של משרד החינוך, אם מוסד חינוך חרדי אינו מלמד לימודי ליבה בהיקף הנדרש ממנו, המשרד יקזז מתקציב המוסד את המימון שהמוסד היה אמור לקבל עבור שעות ההוראה הללו. קביעה זו של המשרד קיבלה תוקף מהיועץ המשפטי לממשלה: בשנת 2008 קבע היועץ כי התקצוב יהיה פרופורציונלי למידת יישום תוכנית היסוד.⁸ בעבודה קודמת, המבוססת על מידע שהתקבל ממשרד החינוך, הראיתי כי בפועל מדיניות משרד החינוך היא לקזז רק מהמימון של בתי ספר יסודיים שזוכים לתקצוב מלא של 100% ונדרשים ללימודי ליבה מלאים, והוא אינו מקזז כלל תקציבים ממוסדות פטור וממוסדות מוכש"ר. משמעות הדברים היא ש־53% מהבנים בחינוך החרדי היסודי לומדים בבתי ספר שמשרד החינוך אינו מקזז מתקציבם כלל בגין אי-לימוד מקצועות הליבה, ובתוך כך גם מוסדות המוכר שאינו רשמי, המחויבים בלימודי אנגלית. ניתוח נתוני הקיזוזים לשנים 2014–2022 מלמד כי בכל שנה משרד החינוך מקזז תקציב מ־38% ממוסדות במוצא, כך שבפועל הקיזוז מיושם רק ב־12.5% ממוסדות הרשתות החרדיות שלומדים בהם בנים, וב־5% מכלל מוסדות החינוך החרדיים היסודיים לבנים. מהמידע שהתקבל מהמשרד לא ניתן לדעת מהו המקצוע או האשכול שבגינם בוצעו הקיזוזים.⁹

דוח מבקר המדינה לשנת 2020 הראה כי הפיקוח של המחוז החרדי במשרד החינוך על מוסדות החינוך החרדיים מקל מאוד ואינו הולם את ההנחיות של חוזר המנכ"ל. כאמור, חוזר המנכ"ל מחלק את תוכני הלימוד לשלושה אשכולות

6 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2011: 92–94.

7 מחקר שנערך בשנת 2004 מצא כי היקף לימודי הליבה במערכת החינוך החרדית גבוה יותר משנמצא בסקר, אם כי גם מחקר זה הצביע על היקף נמוך של לימודים אנגלית ומדעים במוסדות החינוך היסודיים לבנים (דרייפוס ורוטנברג, 2012). ראו על כך גם אצל וייסבלאי, 2012: 14–16.

8 מבקר המדינה, 2020: 1117.

9 פינקלשטיין, 2022.

שבכל אחד מהם כמה מקצועות. אף שהחוזר קובע את היקף השעות הנדרש בכל מקצוע בנפרד, מבקר המדינה מצא שהפיקוח של משרד החינוך בדק את עמידת בתי הספר בתוכנית היסוד לפי האשכולות, כך שבית הספר נחשב כעומד בדרישה של תוכנית היסוד במלואה אם לכל אשכול מוקצית המכסה הכוללת של השעות שנקבעה לו. כלומר המפקחים של המחוז החרדי אינם נדרשים לוודא שכל מקצועות הלימוד באותו אשכול אכן נלמדים בהיקף השעות שנקבע, אלא כי מכסת השעות הכוללת של אותו אשכול אכן נלמדה. למשל, המבקר הציג מקרה של בית ספר בצפת שעומד מבחינת משרד החינוך בתוכנית היסוד במלואה, אף שבכיתות ד'-ו' מלמדים חמש שעות עברית ורק שעה אחת אנגלית בשבוע, במקום שלוש שעות עברית ושלוש שעות אנגלית. גם בדוח שהכין מינהל רישוי, בקרה ואכיפה במשרד החינוך, לאחר ביקורת מקיפה שנערכה ביוני 2019 ב־27 בתי ספר יסודיים חרדיים, נכתב שסיווג מקצועות הלימוד תחת "אשכולות" אינו מאפשר לוודא כי מקצועות ספציפיים אכן נלמדים, וכי קיימת גמישות יתר בנוגע לעמידה בתוכנית היסוד. יתרה מזאת, לפי הדוח מקצועות מסוימים אינם נלמדים כלל.¹⁰ אפשר ללמוד מכך שהמידע הרשמי של משרד החינוך אינו מספק תמונה אמينة של לימודי הליבה בכלל, ואנגלית בפרט, במערכת החינוך החרדית.

גמישות נוספת של חוזר המנכ"ל המקילה על בתי ספר חרדים היא העובדה שחוזר המנכ"ל מתייחס לכיתות ז'-ח' ביחד, ולא לכל שנת לימודים בנפרד. בכיתה ח', לקראת המעבר למוסדות על-יסודיים המכונים "ישיבות קטנות", יש רצון להתמקד בלימודים תורניים, וניכרת ירידה בעיסוק בלימודי הליבה.¹¹ מכיוון שתוכנית הליבה מיועדת לכיתות ז'-ח' יחדיו, בתי הספר רשאים להחליט על ריבוי שעות לימודי ליבה בכיתה ז' ומיעוט שעות בכיתה ח', באופן המקשה על אכיפה, אף שבפועל בכיתה ח' מתמעטות השעות מבלי שבכיתה ז' ניתנת התוספת שכנגד.

היבט נוסף של הפיקוח המקל על לימודי ליבה נוגע לביטול רישיון או ביטול הכרה במוסד חינוכי. כאמור, על פי סעיף 3 לתקנות חינוך ממלכתי (מוסדות מוכרים), התשי"ד-1953, לימודי היסוד בהיקף הנדרש הם תנאי סף לקבלת

10 מבקר המדינה, 2020: 1117-1119.

11 בארט, שפיגל ומלאך, 2020: 37.

מעמד של "מוכר", ואם מוסד חינוכי אינו עומד בתנאים אלה יש למשרד החינוך סמכות לבטל גם את ההכרה הזאת. אלא שבפועל נראה שהמשרד אינו משתמש בסמכות זאת. פעולה ראשונית בנושא נעשתה באוגוסט 2014, לקראת שנת הלימודים תשע"ה, בעת כהונתו של שי פירון ("יש עתיד") כשר החינוך בממשלה שהמפלגות החרדיות לא היו חברות בה. בתי ספר של רשת החינוך העצמאי, המחויבים כאמור ב-100% לימודי ליבה, שביקשו לחדש את רישיונם, קיבלו מכתב ממשרד החינוך המתנה את קבלת הרישיון בעמידה בתוכנית לימודי היסוד הנדרשת באנגלית. אף שככל הידוע השר לא אכף את לימודי האנגלית, התגובות בהנהגה החרדית למכתב מלמדות על היקף לימודי הליבה בפועל. בתקשורת החרדית צוטטו דברים שנשא בכינוס פנימי של מחנכים הרב אברהם לייזרון, מי שכיהן אז כיו"ר רשת החינוך העצמאי:

ראו עד היכן הדברים מגיעים. מתברר כי גם בעיצומם של שיגורי הרקטות והמלחמה רבת הסכנות רודפי החינוך החרדי לא נרגעים. עוד לפני הפסקת האש [במבצע "צוק איתן"] יוצאות הנחיות חדשות מהמחוז החרדי במשרד החינוך, ביניהם הודעה למספר מנהלי תלמודי תורה של "החינוך העצמאי" כי אישור רישיון ההפעלה של בית ספרם לשנת תשע"ה, מותנה בהתחייבות בכתב על לימודי אנגלית. זהו לחץ נוסף על "תלמודי התורה" לכפיית מאה אחוז של לימודי ליבה [...] עלינו להכריז קבל עולם ומלואו בראש מורם ובזקיפות קומה יהודית אמיצה, לא למרכז חינוך ממלכתי-חרדי, שמהווה חתירה מסוכנת תחת יסודות קיומו של החינוך העצמאי, לא לליב"ה, ולא למיצ"ב! אסור לנו להירתע מסנקציות תקציביות וחלילה להסתננוור מפיתויים ממשלתיים. אני לא אומר זאת על דעתי אלא על דעת גדולי הדור.¹²

למעשה, בדברים אלו מודה אדם העומד בראשות רשת חינוך שכל תלמידיה מחויבים ללמוד 100% לימודי ליבה, ובכללם לימודי אנגלית מלאים, כי הוא מתנגד ללימודי ליבה וכי מוסדות רבים בניהולו אינם פועלים לפי החוק והנהלים.

גם בריאיון לרדיו מורשת תקף הרב לייזרזון את המכתב שהוציא משרד החינוך, תוך שהוא מסביר מפורשות שיש תלמודי תורה לבנים הפועלים במסגרת הרשת שאינם מלמדים אנגלית כלל.¹³

התופעה של תקצוב בתי ספר עבור לימודי ליבה אף שאינם מלמדים את המקצועות הנדרשים קיימת גם בחינוך העל-יסודי. תחקיר מקיף שפרסם ערוץ 13 במרץ 2023 הראה כיצד מוסדות על-יסודיים לבנים (כיתות ט'-י"ב) המסווגים כחינוך מוכש"ר ומחויבים בלימודי ליבה הם למעשה ישיבות לכל דבר, ואינם מלמדים כלל אנגלית, מתמטיקה ומקצועות ליבה נוספים שאינם תורניים.¹⁴

יתר על כן, מחקרים הצביעו על חולשה של הפיקוח על מוסדות החינוך החרדיים, וטענו כי הוא מתמקד בתחומים טכניים של רישוי, בטיחות וביטחון אך ממעט מאוד לעסוק בתחומים פדגוגיים.¹⁵ המפקחים, שהם בדרך כלל חרדים בעצמם, מתקשים - ולעיתים אף אינם מעוניינים - להתעמת עם המוסדות לצורך אכיפת לימודי הליבה, בוודאי כשהם מרגישים שאין להם גיבוי מהדרג המקצועי והפוליטי הבכיר במשרד החינוך. החוקרים מצביעים על מעין הסכמה שבשתיקה בכך שהמחוז החרדי במשרד החינוך ממעט לבצע אכיפה על היעדר לימודי הליבה במוסדות המחויבים בכך.¹⁶

לאור כל האמור, כדי לקבל תמונה אמינה על היקף לימודי האנגלית במוסדות החינוך החרדי החלטנו לפנות ישירות לציבור החרדי. במסגרת הסקר שנערך לצורך מחקר זה שאלנו את הנמנים עם האוכלוסייה החרדית אם הבנים שלהם לומדים אנגלית בבית הספר (תרשים 2).¹⁷

13 ריאיון לתוכנית "יומן מורשת", 18.8.2014.

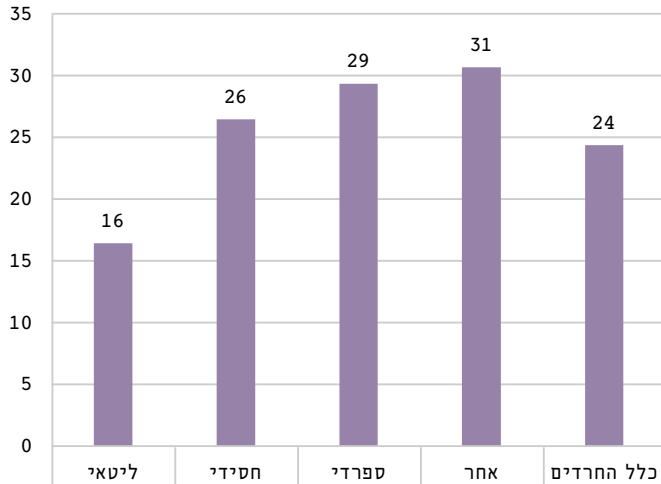
14 פרקל וורוצלבסקי, 2023.

15 בארט, שפיגל ומלאך, 2020.

16 Perry-Hazan, Barak-Corren, and Nachmani, 2023 ראו גם סולימן והיימן, 2018: 87.

17 לפירוט על אופי הסקר והמתודולוגיה שלו ראו בהקדמה למחקר זה.

חרשים 2
שיעור ההורים החרדים שדיווחו כי בנם לומד אנגלית בבית הספר,
לפי זרם (ב-%)

מקור: עיבודי המחבר לסקר המכון הישראלי לדמוקרטיה, דצמבר 2021.

רק 24% מההורים החרדים מדווחים שבנם לומד אנגלית בבית הספר. מבין אלו, שיעור הליטאים המדווחים על לימודי אנגלית הוא הנמוך ביותר ועומד על 16% בלבד, לעומת 26% בקרב הציבור החסידי ו-29% בקרב הציבור הספרדי.

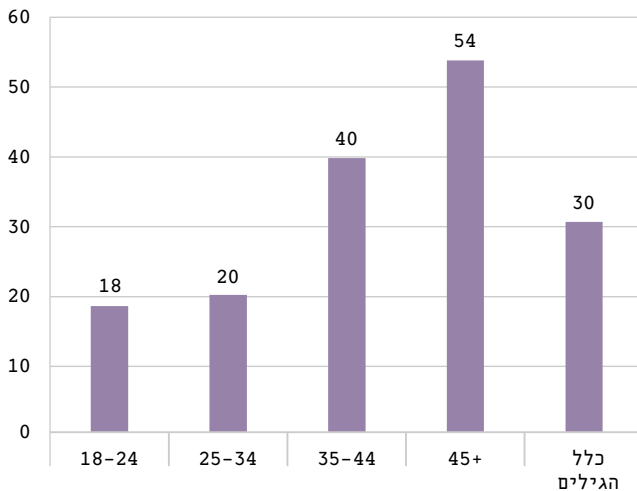
כאמור לעיל, 58% מהבנים בחינוך היסודי החרדי לומדים במוסדות הנדרשים ללמד אנגלית, כך שהעובדה שרק 24% מההורים החרדים מדווחים על לימודי אנגלית בבית הספר מלמדת על פער של ממש בין הנהלים הרשמיים ובין הנעשה בפועל,¹⁸ זאת עוד מבלי להתייחס לשאלה אם מוסדות החינוך החרדיים שמלמדים אנגלית עושים זאת בהיקף הנדרש בחוזר המנכ"ל.

18 ייתכן שמקצת התלמידים בבתי הספר של הרשתות אינם מגיעים מבתיים חרדיים ולכן לא נכללו בסקר, אך עדיין אין בכך כדי להסביר את הפער העצום שעליו מצביעים הנחונים.

מחקר של לטם פרייחזן, נטע ברק־קורן וגיל נחמני שנערך בשנים 2019–2021 בחן את סוגיית לימודי הליבה בחינוך החרדי לבנים על בסיס ראיונות עם 48 מנהלים ו־34 מורים למקצועות הליבה ב־62 בתי ספר חרדיים לבנים, שהם מדגם מייצג של מוסדות החינוך של האוכלוסייה החרדית ולומדים בהם כ־18,000 תלמידים. המחקר מצא כי כמעט בכל המוסדות אין מלמדים לימודי ליבה באופן מלא לפי דרישות משרד החינוך, אך היקפי האי־צייות אינם זהים בכל המקצועות ובכל המוסדות. במחקר הוצגו נתונים על ההיקף הממוצע של לימודי מקצועות הליבה במוסדות החינוך החרדיים, ונמצא כי בכיתות א'–ו' ההיקף הממוצע של לימודי עברית ולימודי מתמטיקה גבוה מהנדרש על ידי משרד החינוך, ואילו ההיקף הממוצע של לימודי אנגלית עומד על 40% מדרישות הסף של המשרד (גם בתחומים נוספים, דוגמת מדעים, נמצא היקף ממוצע נמוך יותר מהנדרש, אך גבוה מאשר בתחום האנגלית). באשר לכיתות ז'–ח' בחינוך החרדי מצאו החוקרים כי היקף לימודי הליבה נמוך מהנדרש עוד יותר: ההיקף הממוצע של לימודי המתמטיקה הוא 76% מהנדרש, של לימודי העברית – 69% מהנדרש, ושל לימודי האנגלית – 25% בלבד. המחקר אף הראה באופן ספציפי שבבתי הספר של הרשתות היקף לימודי האנגלית הממוצע רחוק מאוד מהרף הנדרש – 55% בכיתות א'–ו' ו־35% בכיתות ז'–ח', ובמוסדות המוכש"ר הוא זעום אף יותר – 14% בכיתות א'–ו' ו־8% בכיתות ז'–ח'.¹⁹ הנתונים שהוצגו עד כה מתייחסים להיקף לימודי האנגלית במוסדות החינוך החרדיים לבנים כיום, אך מעניין לבחון אם בנושא זה חל שינוי לאורך השנים. לשם כך שאלנו את המשתתפים בסקר את השאלה "האם בילדותך למדת אנגלית בבית הספר?" (תרשים 3). 32% מהגברים החרדים דיווחו כי למדו אנגלית בבית הספר, ובניכוי החרדים שלמדו בחינוך לא־חרדי נמצא כי 30% מהגברים החרדים למדו אנגלית בבית הספר בילדותם, שיעור גבוה מעט יותר משיעור הבנים החרדים שלומדים כיום אנגלית. ניתוח הנתונים לפי גיל המשיבים מצביע על מגמה מעניינת.

חרשים 3

שיעור הגברים בוגרי החינוך החרדי שדיווחו כי למדו אנגלית
בבית הספר בילדותם, לפי קבוצות גיל (ב-%)

מקור: עיבודי המחבר לסקר המכון הישראלי לדמוקרטיה, דצמבר 2021.

התרשים מלמד על מגמה מתמשכת של פיחות בהיקף לימודי האנגלית לבנים במוסדות החינוך החרדיים. 54% מבוגרי החינוך החרדי מעל גיל 45 דיווחו כי למדו אנגלית בבית הספר, אך השיעור יורד בהדרגה עם הגיל: 40% מהמשיבים בני 35-44 למדו אנגלית, 20% מהמשיבים בני 25-34, ורק 18% מהמשיבים בני 18-24.²⁰

ממצא זה מלמד כי התפיסה המקובלת, שלפיה המצב הנוכחי בבתי הספר החרדיים הוא שיקוף של התנהלות החברה החרדית מימים ימימה, היא מוטעית.

20 לסקר השיבו גם חרדים שלמדו בילדותם בחינוך הממלכתי או הממלכתי-דתי והפכו בבגרותם לחרדים, והתרשים אינו מתייחס אליהם מכיוון שלא למדו בחינוך החרדי. בצירוף חרדים אלו שיעורי הדיווח על לימודי אנגלית בילדות גבוהים אף יותר: 57% מהחרדים מעל גיל 45 ו-46% מהחרדים בני 35-44.

הוא גם תואם את ממצאי מחקרו של מנחם קרן-קרץ, שהראה כי ברוב בתי הספר החרדיים לבנים שקמו בארץ ישראל בתקופת המנדט היו נהוגים לימודי חול. קרן-קרץ עמד על כך שלימודי חול המשיכו להיות חלק אינטגרלי מתוכנית הלימודים של כמעט כל תלמודי התורה ובתי הספר היסודיים לבנים של רשת החינוך העצמאי של אגודת ישראל שפעלו בעשורים הראשונים למדינה, ורק לקראת סוף שנות ה־70 ותחילת שנות ה־80 פחת מספרם של מוסדות החינוך החרדים לבנים שבהם לימדו לימודי חול בהיקף מלא.²¹ מהנתונים שהצגנו על הבדלים בלימודי האנגלית בין חרדים בגילים שונים עולה כי לכל הפחות בנוגע ללימודי אנגלית אפשר להצביע על מגמות של שינוי וצמצום היקף הלימודים אף במהלך שנות ה־80 וה־90.

1.3. המצב בפועל: בנות

היקף לימודי האנגלית בקרב הבנות החרדיות שונה מאוד מאשר בקרב הבנים. במסגרת הסקר דיווחו 92% מהנשים החרדיות כי למדו אנגלית בילדותן בבית הספר, ובכלל, אין אינדיקציות לכך שהיקף לימודי האנגלית נמוך מהנדרש, כך שניתן לומר ככלל שבמוסדות החינוך החרדיים לבנות מתקיימים לימודי אנגלית בהתאם לדרישות משרד החינוך.

עם זאת, אף שהבנות החרדיות לומדות לימודי אנגלית מלאים הן אינן ניגשות לאותן הבחינות שאליהן ניגשים תלמידי מערכת החינוך הממלכתית. בחינוך היסודי ובחטיבות הביניים הבחינות הארציות המקובלות הן בחינות המיצ"ב ("מדדי יעילות וצמיחה בית־ספרית"). במתכונתן המלאה נערכות בחינות המיצ"ב בכיתות ה' ובכיתות ח' בארבעה מקצועות: מדע וטכנולוגיה, עברית (בחינוך היהודי), מתמטיקה ואנגלית. בחינוך החרדי מתקיימות בחינות המיצ"ב לאורך השנים במתכונת חלקית: הן מתקיימות רק בחלק מבתי הספר - בתי

21 Keren-Kratz, 2020. במאמרו מנחם קרן-קרץ היבט זה כחלק ממכלול תחומים שבהם החברה החרדית מתייחסת בהכחשה לעברה, שהיה מודרני יותר או ציוני יותר ממה שנהוג להציג כיום. לניתוח מקיף של התפתחות השמרנות והיחס לציונות בחברה החרדית בישראל ראו הלוי, 2020.

ספר בחינוך הממלכתי-חרדי, ברשת מעיין החינוך התורני ובתי ספר מוכש"ר; והן נערכות רק בכיתות ה' (ולא בכיתות ח') ורק בעברית ובמתמטיקה, כך שהבנות בחינוך החרדי אינן נבחנות כלל בבחינות המיצ"ב באנגלית (וכן במדע וטכנולוגיה).²²

בשנות התיכון נבחנים תלמידי מערכת החינוך הממלכתית בבחינות הבגרות, והבגרות באנגלית היא אחת המרכזיות בהן. בחברה החרדית התמונה מורכבת יותר. אף שהבנות החרדיות לומדות ככלל את לימודי הליבה בסמינרים (תיכונים לבנות), הנהגת מפלגת אגודת ישראל הכריזה בשנת 1980 כי במרכזים החרדיים בבני ברק ובירושלים, שבאותה תקופה שכנו בהם מוסדות הלימוד של כ-80% מהאוכלוסייה החרדית, לא יתקיימו בחינות בגרות. הסיבות המרכזיות לכך הן הרצון למנוע מהתלמידות להמשיך את לימודיהן במוסדות אקדמיים, וכן מניעת התערבות חיצונית בתכנים הנלמדים. כתחליף לבחינות הבגרות מגישים מרבית הסמינרים את הבנות לבחינות של מכון סאלד (המכונות בעגה החרדית "חוצים", מלשון חוץ).²³ בשנת 2012 קבע משרד החינוך כי הבחינות של מכון סאלד יוכרו כ-11 יחידות בגרות (מתוך 21 יחידות הנדרשות עבור תעודת בגרות), ומבחן האנגלית הכלול בהן יוכר כבגרות ברמת 3 יחידות.²⁴

השינויים הדמוגרפיים שחלו מאז בתפרוסת האוכלוסייה החרדית, שהתפשטה אל מעבר לירושלים ובני ברק, והדרישות התעסוקתיות מהצעירות החרדיות הביאו לעלייה ניכרת בשיעור הנבחנות בבחינת בגרות כלשהי, גם אם רק חלקן זכאיות לתעודת בגרות. בעוד בשנים 1992-1996 רק כ-20% מהתלמידות בחינוך החרדי ניגשו לבחינת בגרות כלשהי, בשנים 2018-2019 הגיע שיעור זה ליותר מ-60% (בשנת 2019 עמד על 62%). בהתאם לכך עלה גם שיעור הניגשות לבחינות הבגרות באנגלית - מ-12% בשנים 1992-1996 ל-34% בשנת 2019 (בפרק 3 יוצגו הנתונים המפורטים). שיעור הזכאות לבגרות בקרב תלמידות

22 מבקר המדינה, 2020: 1087-1088. ראו גם צ'רנוביצקי ופלדמן, 2018: 30-31.

23 בארט, שפיגל ומלאך, 2020: 50-51.

24 ולמר, 2012.

החינוך החרדי עלה גם הוא, מ־7% בשנת 1992 ל־24% בשנת 2019.²⁵ חשוב לציין שמרבית העלייה חלה בעשור האחרון, החל משנת 2010.²⁶

1.4 חינוך בלתי פורמלי חוגי אנגלית

עד כה התייחסתי רק לחינוך הפורמלי, אך בשנים האחרונות פעלו כמה תוכניות ממסדיות שביקשו לקדם לימודי אנגלית בחברה החרדית, בעיקר בירושלים, באמצעות חוגים – חינוך לא פורמלי שלעיתים בא במגע עם החינוך הפורמלי.

בשנים 2008–2017 פעלה בירושלים "התוכנית להנגשת המדע לתלמידי המגזר החרדי" ביוזמת הקרן לירושלים. התוכנית חושפת תלמידים מהמגזר החרדי בכל שכבות הגיל לתחומי ידע מגוונים, כגון מדעים, היסטוריה, אנגלית ומחשבים, באמצעות אירועים חד־פעמיים (דוגמת ביקור במוזיאון) וחוגים. בשנים האחרונות לפעילות התוכנית נפתחו במסגרתה גם חוגים באנגלית, אך אלו לא היו במוקד התוכנית.²⁷ תוכנית אחרת, שהתמקדה בבנים חרדים בלבד, התקיימה במהלך השנים 2015–2017 במימון הקרן למפעלים מיוחדים של המוסד לביטוח לאומי. זו הייתה תוכנית ניסיונית ללימודי העשרה לבנים חרדים, שנועדה לקרב בנים חרדים בני 8–12 ככל האפשר לרמת הידע וההישגים באנגלית ובמדעים שבתוכנית הלימודים של משרד החינוך. התוכנית פעלה במתנ"סים ובבתי ספר בירושלים ובסביבתה, והשתתפו בה 288 בנים ב־21 חוגים. התוכנית הייתה אמורה לפעול כמסגרת לימודים חוץ־מוסדית, אולם בעקבות פניות ואילוצים הופעלה חלקית כהעשרה במסגרת פורמלית – בבתי ספר. רוב הפעילויות במסגרות החוץ־מוסדיות התקיימו בשעות אחר הצהריים והערב וההורים

25 הנחונים מבוססים על עיבודים ייחודים שנערכו לצורך מחקר זה בחדר המחקר של הלמ"ס.

26 שיעור הניגשות לבחינת בגרות כלשהי היה 30% בשנת 2009 (לעומת 62% בשנת 2019), ושיעור הזכאות לבגרות היה 17% בשנת 2009 לעומת 24% בשנת 2019.

27 סער וחושן, 2018.

השתתפו במימונו; במסגרות המוסדיות התקיימו הפעילויות כשיעור אחרון בסוף יום הלימודים.²⁸

מחקר הערכה שבחן את התוכנית להנגשת מדע לחרדים הצביע על תוצאות חיוביות מבחינת השגת מטרות התוכנית ומידת הצלחתה. נמצא שעבור הבנים ההשתתפות בתוכנית לא הייתה רק בבחינת בילוי ופעילות פנאי, אלא גם אפשרה להם למידה משמעותית והרחבה של ידע חשוב ורלוונטי גם לעתיד. מסקנה זו עולה מניתוח של הישגי הבנים בלימודים ושל עמדות ההורים ואנשי הסגל כלפי התוכנית. על פי מחקר ההערכה -

לתוכנית מסוג זה נודעת חשיבות רבה שכן היא מאפשרת לבנים הלומדים בחוגים להיחשף ללימודי אנגלית ומדעים - תחומי דעת שכמעט שלא היו נחשפים אליהם אילולא התוכנית. נוסף על כך, גם הסביבה הקרובה יוצאת נשכרת מלימודי הבנים, שכן אלה משתפים ומשחזרים את אשר למדו בחוגים, והידע שרכשו מחלחל גם לסביבתם הקרובה של הבנים (משפחה וחברים).²⁹

בשנת 2017 החל משרד החינוך להפעיל תוכנית בשם "חוג לכל ילד", שבמסגרתה ניתן תקציב ממשלתי לחוגים בפריפריה, והתלמידים שילמו עבורם דמי השתתפות סמליים בלבד. כחלק מהמהלך הוקמה גם תוכנית נפרדת של "חוג לכל ילד" למגזר החרדי, המיועדת לתלמידים בכיתות ג'-ו' במוסדות שבפיקוח "המחוז החרדי" במשרד החינוך. אומנם התוכנית הוגדרה כתוכנית העשרה שאינה מבוססת על תוכן לימודי הלקוח מתוכנית הלימודים הרשמית לשכבת הגיל, אך החוגים היו במקצועות אנגלית, חשבון ומדעים, על פי מתווים פדגוגיים שאישר הפיקוח המקצועי במחוז החרדי.

בתוכנית "חוג לכל ילד" למגזר החרדי נקבע כי שני שלישים מהתקציב יוקצו לחוגי אנגלית והשליש הנותר למדעים ולחשבון, וכן נקבע ששני שלישים מהתקציב יוקצו לבנים והשליש הנותר לבנות. במעין "קול קורא" שפרסמה החברה למתנ"סים על התוכנית נכתב כי "ניתנת תשומת לב מיוחדת לרגישות

28 בכר ואהרון, 2019.

29 סער וחושן, 2018: 2.

ללמידה של אנגלית לבנים ולכן תתאפשר הפעלת חוגי אנגלית באופן יצירתי במיוחד כגון: התעמלות באנגלית, שירה באנגלית וכדו'. הצד השווה שבהם הוא עמידה ביעדי אנגלית מדוברת בסוף החוג בהיקף משמעותי".

התוכנית הופעלה עבור הציבור החרדי באמצעות מתנ"סים, אך בהתאם לאופייה של החברה החרדית השתתפו גם מוסדות החינוך בהפעלתה, ואף נקבע שעדיף שהחוגים ייערכו במסגרת מוסד הלימודים. ואכן, החוגים נערכו בסוף יום הלימודים. קיום החוגים בתוך המוסד החינוכי במגזר החרדי מפיג את החששות של הורים ומחנכים מהתערות של התלמידים עם בני קהילות אחרות. כמו כן, קיום החוגים במסגרת המתנ"ס דורש פרסום שיכול לעורר התנגדות ציבורית, ואילו כאשר החוגים מתקיימים במסגרת המוסד החינוכי אפשר לסכם את הפרטים בינו לבין המתנ"ס מבלי לעורר תשומת לב ציבורית. סיבה נוספת להעדפה לקיים את התוכנית בתוך המוסד החינוכי היא שהלימודים הפורמליים במוסדות החינוך החרדיים מסתיימים בשעה מאוחרת יחסית, והפעלת התוכנית במוסד מביאה לכך שהתלמידים אינם נדרשים "להיסחב" למתנ"ס.

שיא הפעילות של התוכנית נרשם בשנת 2019, אז זכתה לתקצוב של כ־5 מיליון ש"ח (לפי נתוני מפתח התקציב), אך לאחר מכן דעכה הפעילות – תחילה בגלל הקורונה ולאחר מכן בשל היעדר מקורות תקציביים, ככל הנראה משום שתקצוב התוכנית לא היה בבסיס התקציב, וחוסר היציבות הפוליטי מנע את המשך המימון. בזמן כתיבת שורות אלו נעשים ניסיונות להפעיל את התוכנית מחדש.

התוכנית "חוג לכל ילד" לא לוותה בהערכה מסודרת. מהראיונות עולות עמדות אמביוולנטיות לגבי מידת הצלחתה, ובפרט בקידום לימודי האנגלית. מחד גיסא, נטען כי לתוכנית היה ביקוש רב בקרב המוסדות וההורים. כמו כן, נמצא כי בְּקָרִים מטעם מפעילי התוכנית הגיעו לחוגים לבדיקות מדגמיות ואף בחנו את מערכי השיעור, כך שרמת הפיקוח והבקרה הייתה גבוהה יחסית לפיקוח של משרד החינוך, שהוא לרוב מצומצם ואינו עוסק בתכנים עצמם. מאידך גיסא, יש הטוענים כי מאחר שהתוכנית קודמה על ידי משרד החינוך באופן הצהרתי ומבלי ליצור בהדרגה יחסי אמון עם המוסדות, התעוררה התנגדות בהנהגה החרדית שהקשתה על קידום התוכנית בקרב קבוצות בזרם המרכזי

של החברה החרדית.³⁰ ואכן, בשנת 2018 פרסמו חברי ועדת החינוך של מועצות גדולי התורה מאגודת ישראל ודגל התורה מכתב היוצא נגד התוכנית, שבו נכתב: "הננו לחזור ולהתריע כנגד התכנית 'חוג לכל ילד' שבאמצעות החברה למתנ"סים, שבה הם מציעים לילדי הת"תים [תלמודי התורה] לימודי אנגלית, מדעים וחשבון, לימודים שלא קיימים במסגרת הת"תים".³¹

30 גם במחקר של מכון ירושלים למחקרי מדיניות שבחן את החוגים לחרדים שנערכו בשנים חש"ח-תשע"ז נטען כי משרד החינוך הפעיל את הפרויקט "בצורה מגושמת" וללא יצירת אמון הדוגמתי עם המוסדות. ראו סער וחושן, 2018: 41-42.

31 ויסברג, 2018.

גורמי המעטפת: כוחות ההוראה, תוכנית הלימודים וספרי הלימוד

לאחר שבפרק הקודם נסקר היקף לימודי האנגלית במערכת החינוך החרדית, בפרק זה אבקש לבחון שני מאפיינים מרכזיים שיש בהם כדי להעיד על איכותם של לימודי האנגלית: הראשון הוא כוחות ההוראה בתחום האנגלית, והשני הוא תוכניות הלימודים וספרי הלימוד.

2.1. כוח ההוראה: מספר המורים לאנגלית והתאמתם להוראת המקצוע

בניגוד לחינוך הממלכתי, שבו מרבית המורים מועסקים על ידי משרד החינוך והרשויות המקומיות ומיעוטם על ידי מוסדות בבעלות פרטית, בחינוך החרדי כמעט כל המורים מועסקים על ידי מוסדות פרטיים, ומשרד החינוך אינו מעורב בקבלת עובדי הוראה אלו ובשיבוצם (למעט אלו שבחינוך הממלכתי-חרדי). עם זאת, חוק פיקוח על בתי ספר, התשכ"ט-1969, חל גם על בתי ספר שהמורים בהם אינם עובדי מדינה, והעסקתם של מורים אלה מוסדרת באמצעות כמה חוקים והוראות נוהל של משרד החינוך. ההסדרה מאפשרת למשרד החינוך לרכז בידיו מידע על השכלתם של המורים, ניסיונם המקצועי, היקפי משרותיהם והתאמתם להוראה. על פי הרגולציה מחויבים כל המוסדות החרדיים לסוגיהם להעביר למשרד החינוך מידע על המורים, אך בפועל, דוח מבקר המדינה משנת 2020 מצא כי במערכות הממוחשבות של משרד החינוך יש מידע רק על חלק מהמורים המועסקים במוסדות שבפיקוח המחוז החרדי, ולמשרד החינוך אין כלל מידע על מורים המלמדים במוסדות הפטור. בשל כך, למשרד אין נתונים מלאים על זהות המורים בחינוך החרדי, על השכלתם, על כישוריהם, על כשירותם למלא את תפקידם, על היקפי משרותיהם ועל התחומים שהם מלמדים.³²

32 מבקר המדינה, 2020: 1092-1093. גם בדוח קודם משנת 2019 עמד מבקר המדינה על כך ש"במערכות המידע של משרד החינוך חסר מכלול נתונים על המורים במגזר החרדי ועל מקצועות הלימוד שהם מלמדים" (מבקר המדינה, 2019: 966).

על פי נתונים שהתקבלו ממשרד החינוך לצורך מחקר זה,³³ בבתי הספר היסודיים בחינוך הממלכתי (היהודי) היו בשנת הלימודים תשפ"ב (2021–2022) 3,967 מורים שלימדו אנגלית, בחינוך הממלכתי־דתי היו 1,482 ובחינוך החרדי – 322. באותה שנה לימדו בבתי הספר התיכונים בחינוך הממלכתי 3,461 מורים שלימדו אנגלית, בחינוך הממלכתי־דתי – 1,420 ובחינוך החרדי – 1,035.³⁴ מספר המורים בחינוך החרדי בבתי הספר התיכונים נראה סביר (בהתחשב בכך שבגיל תיכון כמעט אך ורק בנות לומדות אנגלית), אך בחינוך היסודי המספר נמוך מאוד, שהרי מספר התלמידים בחינוך היסודי החרדי גבוה בהרבה ממספר התלמידים בחינוך הממלכתי־דתי, כך שבבתי הספר לבנות לבדם היה אמור להיות מספר גבוה בהרבה של מורים לאנגלית. שני הסברים אפשריים הם המחסור בנתונים על המורים בחינוך החרדי, שהוזכר לעיל, וכן שיש מורים המלמדים בפועל אנגלית אך שאינם מוגדרים באופן רשמי כמורים לאנגלית, כפי שאראה להלן.

אחת האינדיקציות לאיכות כוח ההוראה במוסדות החינוך היא איכות ההכשרה שלו. כדי להתמודד עם אתגרי ההוראה חשוב שהמורה ילמד בצורה מובנית את תחום הדעת שהוא מלמד ויתרגל הוראה באמצעות התנסות בשדה. מקצוע ההוראה מצריך התמודדות עם כיתות הטרוגניות, וכדי להצליח בו יש צורך גם במיומנויות פדגוגיות, אישיות ומקצועיות לצד הידע המקצועי. דרישות ההשכלה ממורה במערכת החינוך החרדית (למעט הממלכתי־חרדי) שונות מאלו הנוהגות במערכת החינוך הממלכתית. במערכת החינוך הממלכתית נדרשים המורים להיות אקדמאים – לפחות בעלי תואר ראשון ובעלי תעודת הוראה, ואילו במערכת החינוך החרדית אין דרישה כזו. בפועל, חלק ניכר מן המורים המלמדים במערכת החינוך החרדית הוכשרו להוראה בסמינרים חרדיים שאינם אקדמיים, ולכן אין להם תואר אקדמי.³⁵ יתרה מכך, במוסדות הפטור והמוכר שאינו רשמי, שבהם לומדים מרבית הבנים החרדים, גם תעודת הוראה אינה תנאי להעסקה בהוראה. בכמה דוחות הצביע מבקר המדינה על תופעה רחבה של גברים חרדים

33 המידע התקבל ב־30.11.2021 בחגובה לבקשת חופש מידע.

34 התקבל גם מידע על חטיבות הביניים, אך מכיוון שבחינוך החרדי כמעט אין בפועל חטיבות ביניים (רוב תלמידי כיתות ז'–ח' לומדים בבתי ספר יסודיים שיש בהם גם כיתות א'–ו'), הנתונים הם חלקיים ובחיתי שלא להציגם.

35 מבקר המדינה, 2019: 2040.

המלמדים במוסדות החינוך החרדיים לבנים מבלי שיש להם כלל תעודת הוראה ומבלי שכלל למדו הוראה.³⁶

מלבד הסמכה כללית להוראה, על פי הוראות משרד החינוך יש לשבץ מורים בהתאם למקצוע שאותו הוכשרו ללמד. בפועל יש חריגים רבים להוראה זאת, בעיקר בשל מחסור במורים. יש מחסור חמור במורים לאנגלית בכלל מערכת החינוך - למשל, על פי פרסום של משרד החינוך מיולי 2022, לקראת שנת הלימודים תשפ"ג (2022-2023) חסרו 871 מורים לאנגלית בחינוך הממלכתי היהודי ובחינוך הממלכתי-דתי.³⁷

בשנת 2011 ערכה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, לבקשת מרכז המחקר והמידע של הכנסת, ניתוח של ההתאמה להוראת המקצוע בקרב מורים לאנגלית במערכת החינוך. הניתוח העלה כי בחינוך החרדי שיעור המורים לאנגלית שהוכשרו ללמד את המקצוע הוא הנמוך ביותר בהשוואה למערכות החינוך האחרות, הן בחינוך היסודי והן בתיכונים: 49% מהמורים לאנגלית בחינוך היסודי החרדי מוגדרים כבעלי התאמה להוראת אנגלית, בהשוואה ל-72% בחינוך הממלכתי-דתי ו-83% בחינוך הממלכתי; 64% מהמורים לאנגלית במוסדות התיכונים החרדים מוגדרים כבעלי התאמה להוראת אנגלית, בהשוואה ל-83% בחינוך הממלכתי-דתי ו-89% בחינוך הממלכתי. נמצא גם כי ל-5% מהמורים לאנגלית בחינוך החרדי היסודי ול-3% מהמורים לאנגלית בתיכונים יש תואר אקדמי הרלוונטי להוראת אנגלית, בהשוואה ל-19% ו-26% בחינוך הממלכתי-דתי ול-30% ו-36% בחינוך הממלכתי, בהתאמה.³⁸

ההגדרות של משרד החינוך להתאמה להוראת המקצוע מצומצמות יותר מאלו שקבעה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בשנת 2011.³⁹ בתרשים 4 מוצגים הנתונים העדכניים כפי שהתקבלו ממשרד החינוך בתגובה לבקשת חופש מידע.

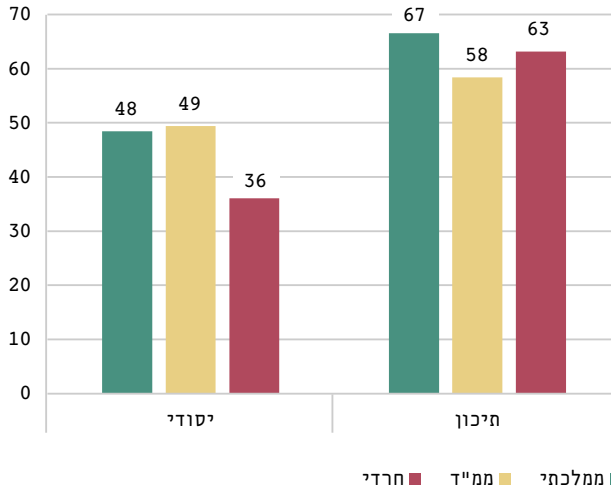
36 שם; מבקר המדינה, 2020: 1097.

37 וייסבלאי, 2022: 9. על המחסור במורים לאנגלית ראו גם בדוח מבקר המדינה הנזכר לעיל: מבקר המדינה, 2019: 990-995.

38 וייסבלאי, 2012א: 9-10.

39 עם זאת, נחוני משרד החינוך לגבי התאמת מורים להוראה במערכת החינוך כולה קרובים יותר לנתונים עדכניים של הלמ"ס. מאחר שהלמ"ס אינה מפרסמת כיום נתונים

תרשים 4
שיעור המורים לאנגלית בחינוך היהודי בישראל
שהוכשרו ללמד אנגלית לפי זרם החינוך,
בשנת הלימודים תשפ"ב (2021-2022) (ב-%)

מקור: עיבודי המחבר למידע שהתקבל ממשרד החינוך.

מנתונים אלו עולה כי שיעור המורים שלא הוכשרו ללמד אנגלית בחינוך החרדי גבוה במיוחד בחינוך היסודי, בהשוואה לחינוך הממלכתי והחינוך הממלכתי-דתי - רק 36% מהמורים לאנגלית בחינוך החרדי היסודי הוכשרו ללמד את המקצוע לעומת כמעט 50% בחינוך הממלכתי ובחינוך הממלכתי-דתי. למעשה, כפי שהזכרנו לעיל, מספר המורים המוגדרים לפי נתוני משרד החינוך כמורים לאנגלית בחינוך היסודי החרדי הוא נמוך מאוד, ככל הנראה בשל קושי באיסוף נתונים על מערכת החינוך החרדית. משכך, נראה שבפועל שיעור המורים לאנגלית בחינוך החרדי שלא הוכשרו ללמד את המקצוע גבוה עוד יותר, כיוון שיש מורים

על החינוך החרדי בהקשר זה, אין אפשרות להשוותם לנתונים עדכניים של משרד החינוך. ראו וייסבלאי, 2023: 17-18.

לאנגלית שאינם מוגדרים ככאלה באופן רשמי. בתיכונים נראה שהמצב בחינוך החרדי (ובכלל מערכת החינוך) טוב יותר, ככל הנראה בשל הדרישות הגבוהות יותר והצורך להיבחן בבחינות הבגרות (או בבחינות מקבילות).

הבעיה של מחסור במורים מוכשרים ללמד את לימודי החול, ובכללם אנגלית, דומיננטית במיוחד במוסדות החינוך לבנים. גם כאשר המורים במוסדות אלה הם בעלי תעודת הוראה, בדרך כלל התעודה שלהם ממוקדת במקצועות הקודש. לדברי מבקר המדינה, אף שהמדיניות של משרד החינוך היא לנסות למנוע ככל האפשר העסקה של מורים שלא בהתאם להשכלתם, מדיניות זו אינה מיושמת בחינוך החרדי:

מדיניות זו של משרד החינוך אינה מיושמת במגזר החרדי - מורים גברים שהוכשרו כמורים לתושב"ע מלמדים בפועל גם את המקצועות האחרים, שלא הוכשרו להוראתם. כך גם המורים הגברים שטרם סיימו את הכשרתם או טרם החלו בה. כך נורמות בסיסיות המיושמות בחינוך הממלכתי אינן מיושמות בחינוך החרדי.⁴⁰

למעשה, בחינוך החרדי לבנים מקובל שמורה אחד מלמד את כל תחומי הדעת, כפי שהסבירה זאת הממונה על המוסדות להכשרת עובדי הוראה במשרד החינוך: "המורים במוסדות החינוך היסודי לבנים חרדים עובדים במודל שלפיו מורה אחד מלמד את הכיתה במשך כל היום ומלמד את כל המקצועות בעצמו. לכן בדרך כלל אין בבתי הספר האלה מורים המתמחים בתחומי דעת או מורים למקצועות מסוימים".⁴¹ מכיוון שיש מורים גברים שאין להם היכרות מינימלית עם השפה האנגלית, אחד המורים שמכיר את השפה מתבקש ללמד אותה (בבתי הספר שבהם מקצוע זה בכלל נלמד), ולכן המורים הם בדרך כלל עולים חדשים, חוזרים בתשובה, חרדים אוטוידיקטים ולעיתים חרדים חסרי כמעט כל ידע באנגלית.⁴² במחקרם של שי קלדרון וענת בארט מובאים דבריה של

40 מבקר המדינה, 2020: 1098.

41 שם. על תופעה זו ראו גם אצל שפיגל, 2011.

42 קלדרון ובארט, 2022: 69.

מפקחת האנגלית בחינוך החרדי בהקשר זה: "חלק גדול הם מחנכים שעושים טובה למנהל ומלמדים גם אנגלית. אין להם פנאי, כוח, ויכולת להתמקצע. כואב לי הלב עליהם. גם אצל המורים בעיני עצמם – תפקידם כמורי אנגלית לא מכובד דין".⁴³

גם במוסדות חינוך לבנים המעוניינים ללמד אנגלית ברמה גבוהה יותר מהרמה המינימלית יש מחסור חמור במורים. מכיוון שעל פי המקובל בחברה החרדית נשים חרדיות אינן יכולות ללמד בנים, ומכיוון שמרבית הגברים החרדים בעצמם אינם יודעים אנגלית, חסרים מורים שילמדו את השפה, בוודאי כאלה שיש להם הכשרה ייעודית לכך. לאורך השנים נעשו ניסיונות שונים לקדם הכשרות של גברים חרדים להוראת אנגלית, אך אלו לא צלחו במיוחד. על המחסור במורים חרדים גברים לאנגלית עמדה גם המפקחת על הוראת האנגלית במחוז החרדי, שדבריה מובאים בדוח מבקר המדינה:

לפי המפקחת הממונה על הוראת האנגלית במחוז החרדי, המחסור במורים חרדים גברים שהוכשרו להוראת האנגלית מקיף וגורף, והוא הקושי העיקרי והרב ביותר בהוראת התחום. היא מסרה כי רובם המוחלט של התלמידים הבנים לומדים אנגלית ממורים שלא הוכשרו ללמד זאת, כי פערי הידע של המורים הגברים בשפה האנגלית גדולים מאוד עקב הרקע הלימודי שלהם ואינם ניתנים לגישור בהשתלמויות. כדי להכשיר מורים חרדים לתחום, יש להכשיר להוראה חרדים ששפת אמם אנגלית.⁴⁴

2.2 השתלמויות

בעיית ההכשרה של המורים לאנגלית (ובכלל של המורים ללימודי החול) בחינוך החרדי מועצמת בשל ההיקף המצומצם של ההשתלמויות שעוברים המורים

43 ש.ס.

44 מבקר המדינה, 2020: 1100.

והמורות. אומנם משרד החינוך מפעיל מערך השתלמויות לכלל המורים בישראל כדי לעודד התפתחות מקצועית ואישית מתמשכת של המורה, אך היקף ההשתלמויות למורים החרדים מוגבל, מכמה סיבות.

על פי הכללים של משרד החינוך ועל פי ההסכמים שנחתמו בין המשרד לבין הארגונים המקצועיים הנוגעים לתוכניות "אופק חדש" ו"עוז לתמורה", קידום מורה לדרגה המזכה בתוספת שכר מותנה בכך שהמורה סיים בהצלחה השתלמויות בהיקף ובתנאים שנקבעו בכללים. מכיוון שהסכמים אלו אינם חלים על מורים במערכת החינוך החרדית, השתתפותם בהשתלמויות אינה מזכה בתגמול כספי מעבר למספר מצומצם של 16 גמולי השתלמות, שמורים צוברים בדרך כלל כבר בשנות ההוראה הראשונות. משום כך, למורים במערכת החינוך החרדית אין למעשה תמריץ כלכלי להשתתף בהשתלמויות בזמן החופשי. כמו כן, ההשתלמויות בחינוך החרדי אינן מעוגנות בבסיס התקציב, ומורים ומורות בחינוך העצמאי כלל אינם משתתפים בהשתלמויות הנערכות על ידי המחוז החרדי אלא רק בהשתלמויות פנימיות.⁴⁵

למעשה, בתחומי הוראה מסוימים המורים בחינוך החרדי אינם מתפתחים מקצועית לאורך השנים, ולדברי אחד המרואיינים מורות חרדיות רבות מלמדות אנגלית בשיטות הוראה מיושנות למדי.

2.3 תוכנית לימודים וספרי לימוד

המזכירות הפדגוגית במשרד החינוך אחראית להתוויה של התכנים הנלמדים ושל תפיסת ההוראה, הלמידה וההערכה במקצועות הלימוד בבתי הספר. תוכנית הלימודים היא התשתית לפיתוח חומרי הלמידה וספרי הלימוד במקצוע, וכן לתכנון ההוראה בבית הספר ובכיתה. חוק הפיקוח, החל גם על מוסדות החינוך החרדיים, קובע כי "תוכנית הלימודים, ספרי הלימוד, ספרי העזר, עזרי הלימוד וההישגים הלימודיים של בית הספר יהיו נתונים לפיקוחו של שר

החינוך".⁴⁶ בהתאם לכך, גם מוסדות החינוך החרדיים נדרשים לפעול בהתאם לתוכנית זו.

המפתח המרכזי להטמעת תוכנית הלימודים הוא חומרי הלמידה, ובראשם ספרי לימוד מאושרים לכל תחום ולכל שכבת גיל המגדירים את רמת הלימודים הנדרשת. חוזר המנכ"ל העדכני של משרד החינוך בנושא זה פורסם בשנת 2015, וכותרתו "הנוהל והתהליכים לקבלת אישור לספרים ולחומרי לימוד". החוזר חל על מערכת החינוך כולה, כולל החינוך החרדי, שלגביו נקבע כי "חומרי למידה מאושרים יעברו תהליך הערכה, בנוסף לתהליך המפורט בחוזר זה, לשם התאמתם למוסדות החינוך של המחוז החרדי. ההתאמות תיעשינה על ידי נציגי המחוז החרדי בשיתוף פעולה עם מנהל תחום הדעת המתאים".⁴⁷ ספרי הלימוד נכתבים בדרך כלל על ידי גורמים פרטיים ומסחריים, ורק לעיתים רחוקות בשיתוף משרד החינוך או מוסדות חינוך אחרים, כך שמעורבותו של משרד החינוך מסתכמת בעיקר באישור הספרים.

משרד החינוך מבחין בין שני סוגים של ספרים מאושרים: ספרים עדכניים שעברו אישור בשנים האחרונות וספרים ישנים שהתאמתם לתוכנית הלימודים של משרד החינוך חלקית בלבד. הספרים מהסוג השני אינם תואמים את שיטות ההוראה הנדרשות ואת הרמה הלימודית שמשרד החינוך דורש, אולם בהיעדר חלופה אישר המשרד את השימוש בהם באופן זמני, עד להחלפתם בספרים חדשים. דוח מבקר המדינה משנת 2020 הצביע על כך ששיעור גבוה (כ-40%) מהספרים המאושרים לחינוך החרדי, בכלל המקצועות, הם ספרים ישנים ולא עדכניים. באשר להוראת האנגלית, מבקר המדינה מצא שיש ספרים עדכניים רק לכיתה ד' ולכיתות י'-י"ב, אך ספרי הלימוד המאושרים לכיתות ה'-ט' הם ספרים ישנים ולא עדכניים. במסגרת המחקר בדקתי את רשימת הספרים המאושרים שפרסם המשרד לקראת שנת הלימודים תשפ"ד (2023-2024) ונראה כי המצב השתפר מעט, ומאז כתיבת דוח המבקר אושרו עוד כמה ספרי לימוד, אך לכיתות ה'-ו' בחינוך החרדי עדיין אין ספרי לימוד מאושרים עדכניים.⁴⁸

46 סעיף 28(ב) לחוק פיקוח על בתי ספר, התשכ"ט-1969.

47 משרד החינוך, 2015, סעיף 6.3.4.

48 לפי מידע שנדלה מאתר המזכירות הפדגוגית של משרד החינוך בתאריך 13.6.2023.

על פי חוזר המנכ"ל הנזכר, על בתי הספר לבחור ספרי לימוד אך ורק מתוך רשימת הספרים שאושרו, ומנהלי בתי הספר צריכים להגיש את רשימת חומרי הלימוד שבית הספר בחר להשתמש בהם לאישור הפיקוח ומנהל המחוז. עוד נקבע בחוזר כי המשרד יקיים בקרה ופיקוח בקרב בתי ספר כדי לוודא שנעשה שימוש בחומרי למידה מאושרים בלבד, וינקוט צעדים נגד מוסד בבעלות פרטית או מנהל מוסד חינוך שיאפשרו למידה באמצעות חומרי למידה לא מאושרים – ובהם הפחתת תקציב, ביטול רישיונו של המוסד ונקיטת הליכים משמעותיים נגד מנהלו. למעשה, מדוח מבקר המדינה עולה כי לא קיים במשרד החינוך מנגנון או תהליך לאיסוף ולניהול מידע הנוגע לספרי הלימוד ולחומרי לימוד שבתי הספר בוחרים להשתמש בהם ללימוד המקצועות השונים. לפיכך, למפקחים ולמשרד החינוך אין נתונים על חומרי הלימוד שבאמצעותם מלמדים בבתי הספר החרדיים. אגף הבקרה במינהל רישוי בקרה ואכיפה של משרד החינוך עורך בדיקות מדגמיות בנושא זה, אך הן מתקיימות רק בבתי ספר שאינם חרדיים.⁴⁹

בהתאם לכך, אין בנמצא מידע מסודר על השימוש של מוסדות החינוך החרדיים בספרי לימוד מאושרים ועל התאמת הלימוד לתוכנית הלימודים הרשמית. נראה שיש להבחין בנושא זה בין בנים ובנות; באשר לבנים, כך תיאר מבקר את המדינה את דבריה בנושא של המפקחת הממונה על הוראת האנגלית במחוז החרדי:

כל הספרים המאושרים להוראת האנגלית מותאמים לבנות חרדיות ואין שום ספר המותאם לבנים חרדים. כדי לפתור זאת, היא נוהגת לשלוח חומרי למידה בדוא"ל לבתי הספר לבנים ולמורים לאנגלית המלמדים שם, כדי שידפיסו את חומרי הלימוד ויחלקו אותם לתלמידים. על פי הסבריה מתכונת זו אינה יעילה, שכן לא לכולם יש כתובת דוא"ל, נדרש מאמץ ייחודי נוסף לתפעול, והחומרים שהיא שולחת הם חומרי העשרה ואינם תחליף לספרי לימוד. כמו כן היא מסרה כי יש חוסר בחומרים מוקלטים מותאמים ללימוד השפה האנגלית, שנדרש

שיבוצעו בקולות של גברים, וציינה כי יש קושי בפיתוח חומרי לימוד מיוחדים [אשר] רצוי שתוכנם ייגע לתחומי הקודש.⁵⁰

מדברים אלו עולה שגם מיעוט הבנים החרדים הלומדים אנגלית אינם עושים זאת באמצעות ספרי לימוד מאושרים ולפי תוכנית לימודים מסודרת. מהראיונות עולה שבמרבית בתי הספר היסודיים החרדיים לבנים הוראת האנגלית היא אכן ברמה נמוכה מאוד, ומסתכמת לא פעם בלימוד אותיות ה־ABC ומיומנות הגייה בסיסית באנגלית אך לא יותר מכך.

באשר להוראת האנגלית לבנות חרדיות, ממחקרם של ענת בארט, אהוד שפיגל וגלעד מלאך עולה כי ספרי הלימוד של מערכת החינוך החרדית לבנות מתעדכנים בשנים האחרונות ונעשים מותאמים יותר לתוכנית לימודי היסוד של משרד החינוך. הגורמים לכך, לטענתם, הם תהליכי התמקצעות ורצון לחזק את היכולות של הבנות להשתלב בשוק העבודה, לצד השפעות עקיפות של התוכנית של משרד החינוך להשאלת ספרי לימוד במגזר החרדי. תוכנית זו, המכונה "תוכנית סלסלה", מוזילה במידה ניכרת את מחיר ספרי הלימוד. הדרישה של משרד החינוך לממן רק ספרים העומדים בדרישות והזוכים לאישור המשרד הניעה כותבים ומוסדות חינוך חרדים להתאים ספרים קיימים ולפתח ספרים חדשים העומדים בדרישות.⁵¹ עם זאת, מהראיונות שנערכו עולה כי בתחום האנגלית חסרים לעיתים ספרים עדכניים בתוכנית סלסלה, והדבר מביא דווקא לשימוש בספרים הישנים.

50 שם, 1108. ההדגשה שלי.

51 בארט, שפיגל ומלאך, 2020: 65.

רמת המיומנות של חרדים באנגלית

בפרק זה אבקש לבחון את רמת המיומנות של האוכלוסייה החרדית בשפה האנגלית. נהוג להציג את הרמה של האוכלוסייה הכללית באנגלית על בסיס הציונים המתקבלים במבחנים אחידים דוגמת בחינות המיצ"ב, בחינות הבגרות והבחינה הפסיכומטרית. כפי שהראיתי לעיל, תלמידי החינוך החרדי, בנים ובנות כאחד, אינם נבחנים כלל בבחינות המיצ"ב באנגלית ושיעור קטן מהם נבחן בבחינות הבגרות באנגלית; שיעור קטן עוד יותר ניגש לבחינה הפסיכומטרית. תחילה אציג נתונים על הישגי האוכלוסייה החרדית בבחינות אלו, המבוססים על עיבודים ייחודיים שנערכו בחדר המחקר של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לצורך מחקר זה.⁵² בהיעדרם של מבחנים שיטתיים הבוחנים את כישורי האוכלוסייה החרדית באנגלית בהשוואה לשאר האוכלוסייה, בהמשך הפרק אציג נתונים המבוססים על דיווח עצמי באשר לרמת המיומנות בשפה האנגלית.

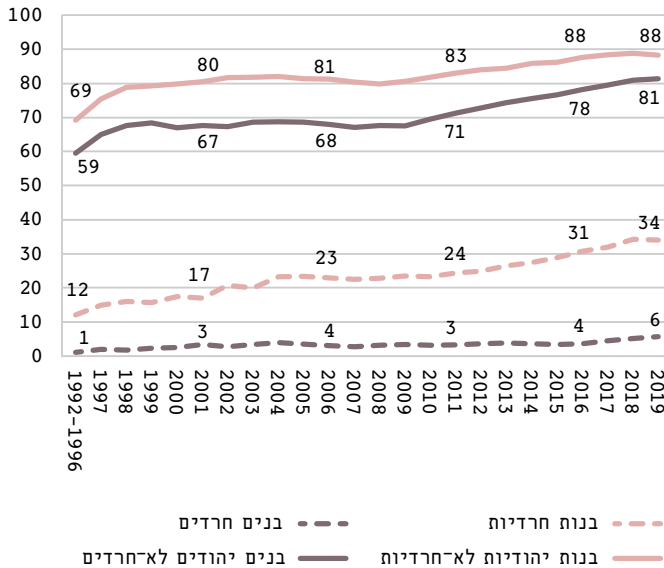
3.1. בחינת הבגרות באנגלית

בפרק הקודם ציינתי שבמרבית מוסדות החינוך העלייסודיים לבנים חרדים אין נלמדים כלל לימודי ליבה, ובכללם אנגלית, וכן שמרבית הבנות החרדיות אינן ניגשות לבחינות הבגרות באנגלית. תרשים 5 מציג את שיעור הניגשים לבחינת הבגרות באנגלית לאורך השנים בחינוך החרדי, בהשוואה לשאר תלמידי החינוך היהודי.⁵³

52 אני מודה לאילה גולדברג על הסיוע הרב בהפקה ובניתוח של נתונים אלו.

53 מספר התלמידים במערכת החינוך החרדית כולל גם את תלמידי מוסדות התרבות הייחודיים (ישיבות קטנות ללא לימודי חול כלל), שהם למעשה מרבית הבנים החרדים בשנחון.

חרשים 5
שיעור התלמידים שניגשו לבחינת הבגרות באנגלית
מתוך כלל התלמידים בשנתון, לפי מגדר וזרם חינוך,
בשנים 1992-2019 (ב-%)

מקור: עיבודים שנערכו בחדר המחקר של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

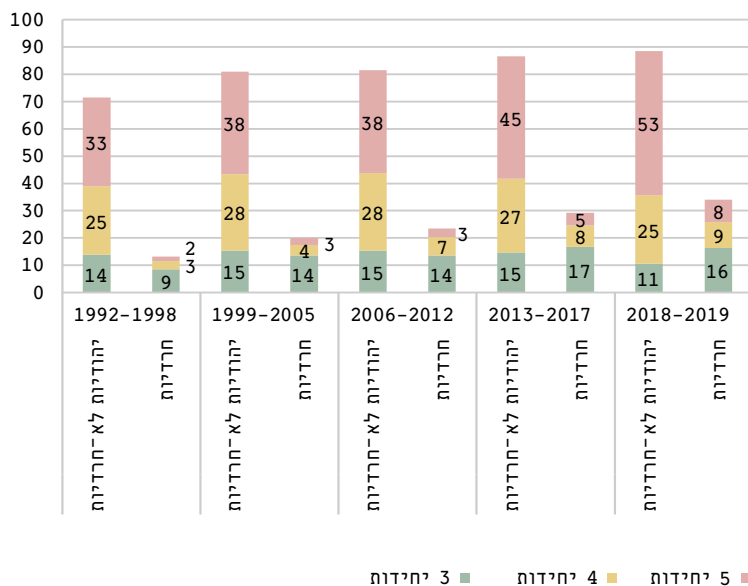
ניכר כי בשנים אלה חלה עלייה בשיעור התלמידים הניגשים לבחינת הבגרות באנגלית בקרב כלל האוכלוסייה, כולל חרדים, אך שיעור הנבחנים בקרב התלמידים החרדים נמוך מאוד בהשוואה ליהודים לא-חרדים. כך, בשנת 2019 ניגשו לבחינת הבגרות באנגלית רק 6% מהבנים ו-34% מהבנות בשנתון החרדי.

להלן אבקש לנתח את ההישגים של התלמידים החרדים, ובפרט הבנות, בבחינות הבגרות באנגלית, בהשוואה להישגי התלמידים במערכת החינוך הממלכתית. יש לזכור שמדובר בנתונים חלקיים שכן רוב התלמידות החרדיות אינן ניגשות כלל לבחינות הבגרות, כך שהבחינות אינן מייצגות את רמת המיומנות באנגלית של כלל הבנות החרדיות, וסביר להניח שרמתן של מי שנבחנו גבוהה מזו של אלו שלא ניגשו כלל לבחינת הבגרות.

כידוע, בחינת הבגרות באנגלית נערכת בשלוש רמות: הרמה הגבוהה - חמש יחידות; הרמה הבינונית - ארבע יחידות; והרמה הנמוכה - שלוש יחידות. רמת הבחינה משקפת במידה רבה את מידת המיומנות של התלמיד או התלמידה באנגלית. תרשים 6 מציג השוואה בין שיעור התלמידות החרדיות שניגשו לבחינה לשיעור התלמידות היהודיות הלא-חרדיות, לפי רמת הבחינה.

תרשים 6

שיעור התלמידות שניגשו לבחינת הבגרות באנגלית מתוך כלל התלמידות בשנתון, לפי מספר יחידות הלימוד זרם חינוך, בשנים 1992-2019 (ב-%)

מקור: עיבודים שנערכו בחדר המחקר של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

מהנתונים עולה כי בעשרות השנים האחרונות, מרבית הבנות החרדיות שניגשו לבחינת הבגרות באנגלית נבחנו ברמה של 3 יחידות לימוד, ורק שיעור קטן ניגשו לבחינת בגרות ברמה של 5 יחידות, בעוד בקרב הבנות היהודיות הלא-חרדיות

הרוב המובהק נבחנו דווקא ברמה של 5 יחידות ורק מיעוט ניגשו לבחינה ברמה של 3 יחידות. אומנם לאורך השנים חלה עלייה של ממש בשיעור התלמידות החרדיות שניגשו לבחינת הבגרות באנגלית ברמה של 5 יחידות לימוד, שניכרת במיוחד בשנתיים האחרונות (2018-2019), אך השיעור היחסי שלהן עדיין נמוך בהשוואה לחינוך הממלכתי, שגם בו חלה באותן שנים עלייה ניכרת בשיעור הניגשות לבחינה ברמה של 5 יחידות.

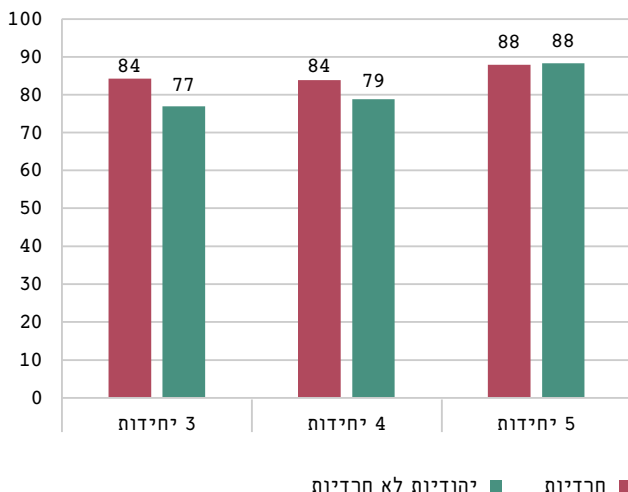
כך, בשנים 2018-2019 ניגשו 16% מהתלמידות החרדיות לבחינת בגרות באנגלית ברמה של 3 יחידות, ו-8% בלבד ניגשו לבחינה ברמה של 5 יחידות. לעומת זאת, בקרב יהודיות לא-חרדיות 53% מהבנות ניגשו לבחינת 5 יחידות אנגלית ו-11% ניגשו לבחינת 3 יחידות באנגלית. כאשר בוחנים את התפלגות הנבחנות לפי רמת הבחינה עולה כי באותן שנים 48% מהתלמידות החרדיות שניגשו לבחינת הבגרות באנגלית נבחנו ברמה של 3 יחידות לעומת 25% שנבחנו ברמה של 5 יחידות, ואילו בקרב הבנות היהודיות הלא-חרדיות התמונה הפוכה: 60% ניגשו לבחינה ברמה של 5 יחידות ורק 12% ניגשו לבחינה ברמה של 3 יחידות.⁵⁴

נתון נוסף שיש בו כדי ללמד על רמת המיומנות באנגלית הוא הציון בבחינת הבגרות. השוואה בין תלמידי ותלמידות החינוך הממלכתי לתלמידי ותלמידות החינוך הממלכתי-דתי מגלה כי הציונים הממוצעים שלהם כמעט זהים. ההסבר הפשוט לכך הוא שתלמידים בוחרים את הבחינה לפי רמת המיומנות שלהם, כך שההבדל ברמת המיומנות מתבטא במספר יחידות הלימוד (למשל, בחינוך הממלכתי-דתי יש שיעור נמוך יותר של נבחנים ב-5 יחידות בהשוואה לחינוך הממלכתי). לעומת זאת, השוואה בין תלמידות החינוך החרדי לתלמידות שאינן חרדיות מגלה תמונה מעניינת, כפי שמוצג בתרשים 7.

54 אציין ששיעור התלמידות החרדיות הניגשות לבחינת הבגרות במתמטיקה דומה לשיעור הנבחנות באנגלית, אך בבחינה במתמטיקה יש רוב מובהק לניגשות לבחינה ברמה של 3 יחידות (70% בשנים 2018-2019) ורק מיעוט קטן (2%) ניגשות לבחינה ברמה של 5 יחידות.

תרשים 7

הציון הממוצע של תלמידות בבחינות הבגרות באנגלית לפי רמת הבחינה וזרם החינוך, בשנים 2018-2019

מקור: עיבודים שנערכו בחדר המחקר של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

מהנתונים עולה כי יש הבדל לא מבוטל בציון הממוצע בבחינות הבגרות באנגלית ברמה של 3 ו-4 יחידות לטובת תלמידות החינוך החרדי, של 7 ו-5 נקודות (בהתאמה), ואילו בבחינה ברמה של 5 יחידות הציון הממוצע של התלמידות החרדיות זהה לזה של תלמידות יהודיות לא-חרדיות. ככל הנראה הדבר מלמד על כך שיש תלמידות חרדיות שהיו יכולות להיבחן ברמה גבוהה יותר אך לא עשו זאת - ייתכן משום שבחלק ממוסדות החינוך נהוג שלא להגיש את התלמידות לבחינה של 4 או 5 יחידות באנגלית, כשם שיש מוסדות שבהם התלמידות אינן ניגשות כלל לבחינות הבגרות.

בקרב הבנים החרדים שיעור התלמידים הניגשים לבחינת בגרות באנגלית ברמה של 5 יחידות מבין כלל הנבחנים גבוה יותר, ועמד בשנים 2018-2019 על 37%. עם זאת, כאמור, מספר התלמידים החרדים הניגשים לבחינות הבגרות באנגלית

קטן מאוד, כך שבפועל רק 2% מהבנים החרדים נבחרים בבחינות הבגרות באנגלית ברמה של 5 יחידות לימוד. אין הבדלים של ממש בין הציונים של תלמידי החינוך החרדי הניגשים לבחינות הבגרות באנגלית ובין אלה של תלמידי החינוך הממלכתי.

3.2. הבחינה הפסיכומטרית

הבחינה הפסיכומטרית נערכת בישראל מאז שנת 1981 ומשמשת ככלי מיון לכניסה לאוניברסיטאות ולמכללות. בבחינה שלושה פרקים: פרק חשיבה כמותית, פרק חשיבה מילולית ופרק אנגלית. הציון בכל פרק הוא בין 50 ל-150 נקודות, בהתפלגות נורמלית בין הנבחרים.⁵⁵ הנתונים שיוצגו בפרק זה מבוססים על עיבודים שנערכו בחדר המחקר של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לנתונים על אודות הנבחרים, בחלוקה לפי מערכת החינוך שבה הם למדו.⁵⁶

מכיוון שהבחינה הפסיכומטרית נועדה בעיקר עבור מי שמבקש להתקבל ללימודים באקדמיה, ומכיוון שיש גם חלופות לבחינה הפסיכומטרית (דוגמת מבחנים חלופיים, מכינה קדם-אקדמית או מוסדות/מחלקות המסתפקים בתעודות בגרות), רק חלק מאוכלוסיית ישראל ניגש לבחינה זו. בקרב בוגרי החינוך היהודי הלא-חרדי שיעור הנבחרים בבחינה הפסיכומטרית עומד על מעט פחות מ-50%.⁵⁷ כיוון שהבחינה אינה נערכת מייד לאחר סיום בית הספר התיכון קשה לקבוע בדיוק את שיעור הנבחרים בוגרי החינוך החרדי, אך על בסיס השוואה בין מספר הנבחרים למספר התלמידים בוגרי החינוך החרדי בגילים הרלוונטיים אפשר להעריך ששיעור הנשים בוגרות החינוך החרדי שניגשו לבחינה הפסיכומטרית בשנים האחרונות הוא 6%-7% מבין כלל בוגרות החינוך

55 בחישוב הציון הסופי בבחינה ניתן משקל של 20% לפרק האנגלית ושל 40% לכל אחד משני הפרקים האחרים.

56 הגוף האמון על הבחירות הוא המרכז הארצי לבחינות ולהערכה, והוא מפרסם מדי שנה נתונים על הישגי הנבחרים בחתכים ופילוחים שונים המבוססים על דיווח עצמי של הנבחרים. המרכז אינו מפרסם נתונים על ההבדלים בין נבחרים מזרמי החינוך השונים או מרמות דחיות שונות.

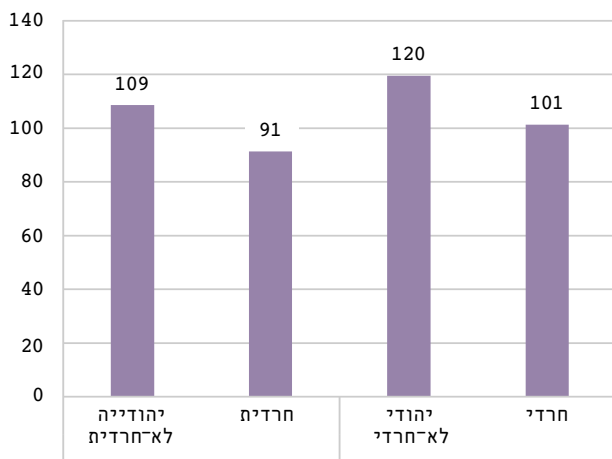
57 ראו גם פינקלשטיין, 2021: 98.

החרדי, ושיעור הגברים הוא כ־2% מבין כלל בוגרי החינוך החרדי.⁵⁸ לכן ברור שהחרדים הניגשים לבחינה זו אינם מדגם מייצג של כלל האוכלוסייה החרדית.

בתרשים 8 מוצג הציון של בוגרי החינוך החרדי בפרק האנגלית בבחינה הפסיכומטרית, בהשוואה לשאר בוגרי מערכת החינוך היהודית.

תרשים 8

הציון הממוצע בפרק האנגלית בבחינה הפסיכומטרית של נבחנים בוגרי החינוך היהודי בשנים 2016-2021, לפי זרם חינוך ומגדר

מקור: עיבודים שנערכו בחדר המחקר של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

58 מעיבוד נתוני הלמ"ס עולה כי עד אמצע העשור הראשון של שנות ה־2000 היה מספר הנבחנים נמוך מאוד, אך מאז הוא עלה מעט: בשנים 2016-2021 ניגשו בכל שנה לבחינה הפסיכומטרית 300-600 נשים בוגרות החינוך החרדי, ובשנת 2021 הגיע מספרן לשיא של 613; באותן שנים היה מספר הגברים בוגרי החינוך החרדי שניגשו לבחינה בין 100 ל-200, ובשנת 2021 הוא עמד על 195. בדומה, קרלינסקי מצא כי בקרב גברים חרדים עד גיל 30 שנולדו בין 1978 ל-1990 שיעור הנבחנים בבחינה הפסיכומטרית הוא 2%, לעומת למעלה מ־40% בקרב הגברים היהודים הלא-חרדים (קרלינסקי, 2021: 23-24). הוא גם הראה כי בקרב אברכים או אברכים לשעבר שיעור הניגשים הוא נמוך במיוחד ועומד על 0.9%, לעומת שיעור של 5.2% בקרב גברים חרדים שלא למדו מעולם בכולל (שם, 42).

התרשים מצביע על פער ניכר בין בוגרי החינוך החרדי לבוגרי החינוך היהודי הלא־חרדי בהישגים בפרק האנגלית בבחינה הפסיכומטרית, לטובת בוגרי החינוך הלא־חרדי: הבדל של 19 נקודות בין גברים והבדל של 18 נקודות בין נשים. בחינת ההישגים על ציר הזמן אינה מלמדת על שינוי של ממש בקרב בוגרי החינוך החרדי: בקרב הנשים הציון יציב מאוד החל משנת 2009, ובקרב הגברים חלה עלייה קלה בשנים האחרונות, אך בשל המספר הקטן מאוד של הניגשים נראה שהציון הממוצע נתון יותר לתנודות. ככלל, הישגי הגברים בפרק האנגלית (ובכלל בבחינה הפסיכומטרית) גבוהים יותר מהישגי הנשים, וכך גם בקרב בוגרי החינוך החרדי, אך ייתכן שההבדל הבולט בשיעור הניגשים לבחינה הפסיכומטרית בקרב בוגרי החינוך החרדי בין גברים לנשים משפיע על הציון הממוצע, מכיוון שמקרב הגברים ניגשים בוגרים מוכשרים יותר (בממוצע).

ניתוח ההישגים בשני הפרקים הנוספים בבחינה הפסיכומטרית, חשיבה כמותית וחשיבה מילולית, מצביע גם הוא על פערים בין בוגרי החינוך החרדי לבוגרי החינוך היהודי הלא־חרדי, אך אלו נמוכים בהרבה מהפערים בפרק האנגלית. לפי נתוני השנים 2016–2021, בפרק החשיבה הכמותית נמצא פער של 8 נקודות בין הציון הממוצע של בוגרי החינוך היהודי הלא־חרדי לבוגרי החינוך החרדי – הן בקרב הגברים (119 לעומת 111) והן בקרב הנשים (110 לעומת 102). בפרק החשיבה המילולית ההבדלים מינוריים עוד יותר: הציון הממוצע של נשים בוגרות החינוך היהודי הלא־חרדי גבוה ב־5 נקודות מזה של נשים בוגרות החינוך החרדי (111 לעומת 106), ובקרב הגברים דווקא בוגרי החינוך החרדי קיבלו ציון גבוה מעט יותר: 114 לעומת 115.

כאמור, יש להיזהר מהסקת מסקנות על מידת המיומנות של בוגרי החינוך החרדי על בסיס ציוני הבחינה הפסיכומטרית, מכיוון ששיעור הנבחנים החרדים נמוך בהרבה משיעור הנבחנים מקרב שאר האוכלוסייה. ובכל זאת נראה שאפשר להסיק מהממצאים כי בהשוואה לתחומים אחרים במבחן, בתחום האנגלית רמת המיומנות של בוגרי החינוך החרדי היא הנמוכה ביותר.

3.3 סקרי מיומנות באנגלית

בהיעדרם של מבחנים שיטתיים הבוחנים את כישורי האוכלוסייה החרדית באנגלית, המקור המרכזי להערכת רמת האנגלית הוא דיווח עצמי. בהתאם לכך יוצגו להלן ממצאים מארבעה סקרים שונים שנערכו בשנים האחרונות. חשוב לעמוד כבר בפתח הדברים על המגבלה שבבחינת כישורי שפה באופן זה. כאשר אדם נדרש לדרג את מידת המיומנות שלו בשפה מדובר בהכרעה סובייקטיבית, שכן אין קריטריון אחיד לרמת אנגלית "בינונית" לעומת "נמוכה", ואלו תלויות לא פעם בהנחות המוצא של המערך. כך, למשל, לא מן הנמנע שעבור אדם חרדי היכרות עם כמה מאות מלים באנגלית יכולה להיחשב רמה "בינונית" באנגלית, בעוד בקרב מי שאינו חרדי רמה כזו תוגדר "נמוכה". ובכל זאת, בהיעדר נתונים מסוג אחר המבוססים על בחינות אחידות הנערכות לכלל האוכלוסייה, ארחיב להלן בעיקר על ניתוח של סקרים בנושא זה.

הנתונים שיוצגו מבוססים על ארבעה סקרים שונים:

(1) **הסקר החברתי בישראל**. סקר שנתי שהלשכה המרכזית לסטטיסטיקה עורכת בקרב מדגם מייצג של האוכלוסייה מעל גיל 20, הכולל 7,500 נדגמים. בשנת 2021 בחנה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בסקר זה היבטים שונים הנוגעים לשימוש ומיומנות בשפות שונות, ובהן אנגלית.⁵⁹

(2) **סקר מיומנויות (PIAAC)**. הסקר הבינלאומי הגדול ביותר המודד את כישורי האוכלוסייה בגילי העבודה (16-66), הנערך בחסות ארגון ה־OECD. הסקר בוצע בישראל על ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בשיתוף הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך (ראמ"ה) בשנים 2014-2015 בקרב 10,000 נדגמים,⁶⁰ והוא בדק, בין היתר, את רמת המיומנות של הציבור בשפה

59 ממצאי סקר זה נוחחו באמצעות מחולל הלוחות של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

60 ממצאי הסקר נוחחו באמצעות הקבצים לשימוש הציבור (PUF – Public Use File) של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. אני מודה לרועי קנת פורטל על הסיוע בעיבוד הקבצים.

האנגלית.⁶¹ נתוני סקר PIAAC עדכני יותר, שנערך בשנים 2022–2023, עדיין אינם זמינים.

(3) **סקר משקי הבית בישראל.** סקר זה בוחן מאז שנת 2012 קבוצה קבועה של משקי בית (סקר ארוך טווח). הסקר דוגם כ־4,500 משקי בית, ובשנת 2021–2022 נכללו בהם כ־6,200 משיבים מעל גיל 18.⁶² בסקר זה נבחנו היבטים שונים הנוגעים לשימוש ומיומנות בשפות שונות, ובהן אנגלית.⁶³

(4) **סקר המכון הישראלי לדמוקרטיה.** בסקר העצמאי שערכנו לצורך מחקר זה בקרב האוכלוסייה החרדית, בסיוע מרכז ויטרבי, נשאלו גם שאלות המתייחסות לרמת המיומנות באנגלית.

לאור מיעוט הנתונים הקיימים כיום בנושא זה, בחרתי להציג מידע מכלל הסקרים הללו מכיוון שבדרך כלל כל אחד מהם בוחן את הנושא מזווית שונה מעט. גם אם בחלק מהמקרים יש דמיון מסוים בין הממצאים, חשוב להציג זאת כדי לבסס את מהימנות הממצאים ולהראות שהם אינם חד־פעמיים.

בסקר החברתי של שנת 2021 ובסקר משקי הבית של שנת 2021–2022 נשאלו הנדגמים אם הם יודעים לדבר אנגלית לפחות ברמת שיחה יום־יומית. בתרשימים 9 ו־10 מוצגים הממצאים בחלוקה בין חרדים ליהודים לא־חרדים לפי מגדר.

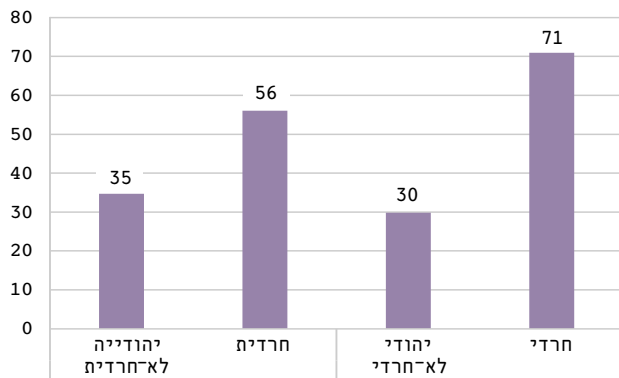
61 אף שבתחומים אחרים סקר PIAAC מבוסס על בחינות, בנושא האנגלית לא נערכו בחינות והמידע הקיים מבוסס על דיווח עצמי.

62 זהו סקר שנתי, אך בשנים האחרונות הוא נערך לאורך תקופה ממושכת המתפרסת על פני שנתיים, כך שהסקר האחרון התקיים בשנים 2021–2022 והסקר שלפניו בשנים 2020–2021. במחקר זה אני מתייחס רק לממצאי הסקר העדכני ביותר.

63 גם נתוני סקר זה נוחחו באמצעות הקבצים לשימוש הציבור (PUF – Public Use File) של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. תודתי לרועי קנת פורטל על הסיוע בעיבוד הקבצים.

חרשים 9

שיעור המשיבים בני 20 ומעלה שאינם יודעים לדבר אנגלית לפחות ברמת שיחה יום-יומית, לפי מגדר, נחוני הסקר החברתי 2021 (ב-%)

מקור: עיבודי המחבר לנחוני הסקר החברתי בישראל 2021.

חרשים 10

שיעור המשיבים בני 18-64 שאינם יודעים לדבר אנגלית לפחות ברמת שיחה יום-יומית, לפי מגדר, נחוני סקר משקי הבית 2021-2022 (ב-%)

מקור: עיבודי המחבר לנחוני סקר PIAAC, 2014-2015.

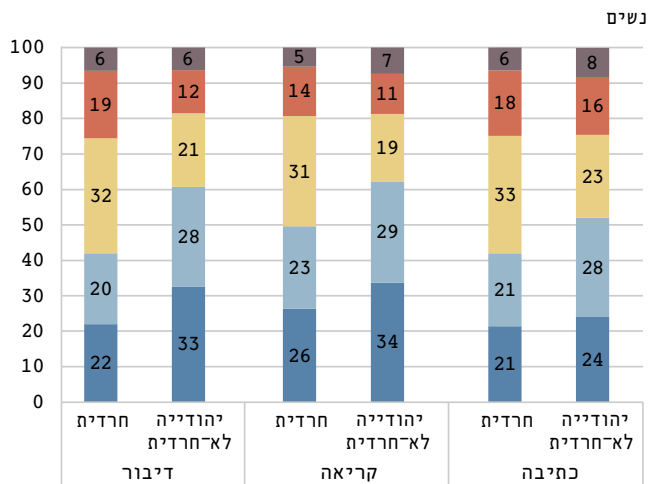
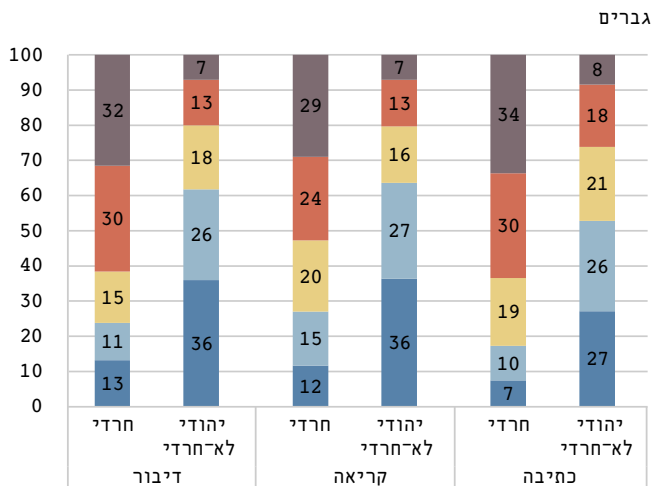
ממצאי שני הסקרים מצביעים על פערים ניכרים ביכולת הדיבור באנגלית בין גברים חרדים לגברים לא־חרדים. מהסקר החברתי עולה ש־71% מהגברים החרדים מדווחים שאינם יודעים לדבר אנגלית אפילו ברמת שיחה יום־יומית, לעומת 30% מהגברים הלא־חרדים, ואילו לפי סקר משקי הבית הפער בין הקבוצות גדול יותר: 74% מהגברים החרדים מדווחים שאינם יודעים לדבר אנגלית לפחות ברמת שיחה יום־יומית, לעומת 24% מהגברים הלא־חרדים. בקרב הנשים הפער מצומצם יותר, אך גבוה גם כן: לפי הסקר החברתי 56% מהנשים החרדיות מדווחות שאינן יודעות לדבר אנגלית לפחות ברמת שיחה יום־יומית, לעומת 35% מהנשים הלא־חרדיות, ואילו לפי סקר משקי הבית השיעור נמוך יותר בשתי הקבוצות: 47% לעומת 24%. ההבדלים בין הסקרים אינם משמעותיים, וייתכן שהם נובעים – לפחות בחלקם – מכך שבסקר החברתי נדגמה גם האוכלוסייה מעל גיל 64, ולהלן נעמוד על כך שרמת המיומנות של מבוגרים באנגלית נמוכה יחסית בכלל קבוצות האוכלוסייה בישראל, מלבד גברים חרדים.

בסקר החברתי נבדקו גם שפות האם של המשיבים, ונמצא כי 6.6% מהאוכלוסייה החרדית הבוגרת בישראל דוברת אנגלית כשפת אם (אין הבדל של ממש בין גברים לנשים), לעומת 2.1% מהאוכלוסייה היהודית הלא־חרדית. על רקע נתונים אלו בולטת עוד יותר רמת המיומנות הנמוכה של הציבור החרדי בשפה האנגלית.

בסקר המיומנויות (PIAAC) נדרשו המשיבים להעיד על רמת המיומנות שלהם בדיבור, בכתיבה ובקריאה בשפה האנגלית בחלוקה לחמש רמות מיומנות: "טובה מאוד", "טובה", "בינונית", "חלשה", "אינו יודע כלל". התוצאות מוצגות בתרשים 11.

חרשים 11

רמת המיומנות של יהודים בני 16-66 בכתיבה, קריאה ודיבור באנגלית, לפי נתוני סקר PIAAC מהשנים 2014-2015 (ב-%)

■ טובה מאוד ■ טובה ■ בינונית ■ חלשה ■ אינם יודעים כלל

בכל התחומים יש פערים ניכרים בין חרדים ובין יהודים שאינם חרדים, ולמעשה מסקר זה נשקפת רמת מיומנות נמוכה עוד יותר של הציבור החרדי באנגלית מאשר מהסקר החברתי. רק 24% מהגברים החרדים מדווחים שרמת הדיבור שלהם באנגלית טובה או טובה מאוד לעומת 62% מהגברים היהודים הלא-חרדים, ורק 27% מהגברים החרדים מדווחים שרמת הקריאה שלהם באנגלית טובה או טובה מאוד לעומת 65% מהגברים היהודים הלא-חרדים. בהתאם לכך, שיעור גבוה מאוד של גברים חרדים מדווחים שאינם יודעים כלל לדבר (32%), לקרוא (29%) ולכתוב (34%) באנגלית, בעוד בקרב גברים יהודים לא-חרדים מדובר בשיעורים מינוריים של 7%-8%.

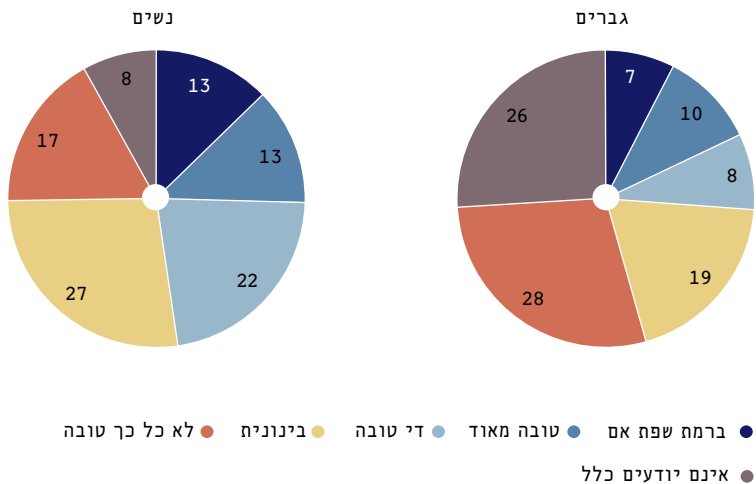
גם בין נשים חרדיות לנשים לא-חרדיות יש פערים, אך הם נמוכים יותר: 42% מהנשים החרדיות מדווחות שרמת הדיבור שלהן באנגלית טובה או טובה מאוד לעומת 61% מהנשים היהודיות הלא-חרדיות, ו-49% מהנשים החרדיות מדווחות על רמת קריאה טובה או טובה מאוד באנגלית לעומת 63% מהנשים היהודיות הלא-חרדיות. באשר לנשים שאינן יודעות כלל לדבר, לקרוא או לכתוב באנגלית, שיעורן זניח הן בקרב נשים חרדיות והן בקרב נשים יהודיות לא-חרדיות.

ממצא מעניין נוסף הוא היחסים בין רמות המיומנות בדיבור, בקריאה ובכתיבה. הן באוכלוסייה החרדית והן באוכלוסייה הלא-חרדית ניכר בבידור כי הכתיבה באנגלית היא התחום שבו רמת המיומנות היא הנמוכה ביותר, אך יש הבדל בין דיבור לקריאה באנגלית: בקרב האוכלוסייה היהודית הלא-חרדית רמת המיומנות בקריאה באנגלית זהה כמעט לחלוטין לרמת המיומנות בדיבור באנגלית, ואילו באוכלוסייה החרדית רמת המיומנות בקריאה גבוהה יותר מאשר רמת המיומנות בדיבור.

בסקר העצמאי שערכנו בקרב האוכלוסייה החרדית נבחנה רמת המיומנות באנגלית באופן כללי, מבלי להתייחס לתחום ספציפי דוגמת דיבור או קריאה, כפי שמוצג להלן בתרשים 12.

תרשים 12

דיווח עצמי על השליטה בשפה האנגלית בקרב חרדים לפי מגדר, סקר המכון הישראלי לדמוקרטיה, דצמבר 2021 (ב-%)

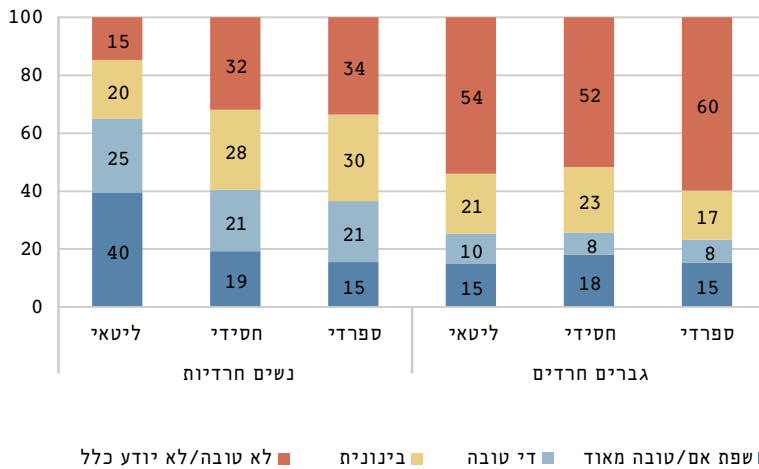
מקור: עיבודי המחבר לסקר המכון הישראלי לדמוקרטיה, דצמבר 2021.

26% מהגברים החרדים מדווחים שאינם יודעים אנגלית כלל ו-28% נוספים טוענים שהשליטה שלהם באנגלית אינה טובה, כך שלמעלה ממחצית מהגברים החרדים שולטים ברמה נמוכה מאוד באנגלית ו-19% אחרים שולטים בשפה ברמה בינונית. מנגד, לצד 7% מהגברים החרדים שאנגלית היא שפת האם שלהם, רק 18% מדווחים שהשליטה שלהם באנגלית היא די טובה או טובה מאוד, כך שבסך הכול 25% מהגברים החרדים שולטים באנגלית ברמה טובה. באשר לנשים חרדיות, גם כאן נמצא שרק שיעור זניח שלהן (8%) אינו שולט כלל באנגלית, ומנגד - 48% מהן מדווחות שרמת האנגלית שלהן טובה או למעלה מכך.

בתרשים 13 מוצגים נתונים בנוגע לרמת המיומנות בשפה האנגלית בפילוח לפי הזרמים השונים באוכלוסייה החרדית.

תרשים 13

דיווח עצמי על השליטה בשפה האנגלית בקרב חרדים לפי מגדר וזרם, סקר המכון הישראלי לדמוקרטיה, דצמבר 2021 (ב-%)

מקור: עיבודי המחבר לסקר המכון הישראלי לדמוקרטיה, דצמבר 2021.

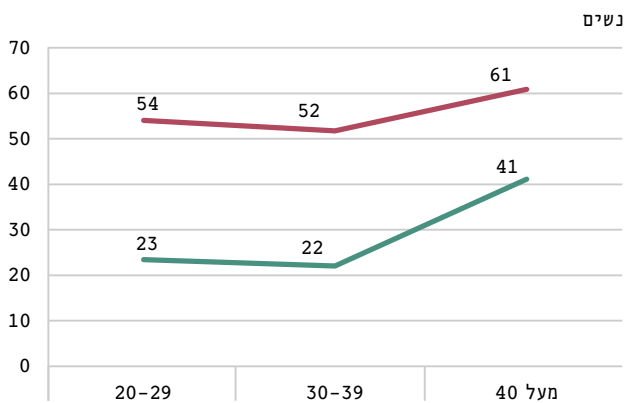
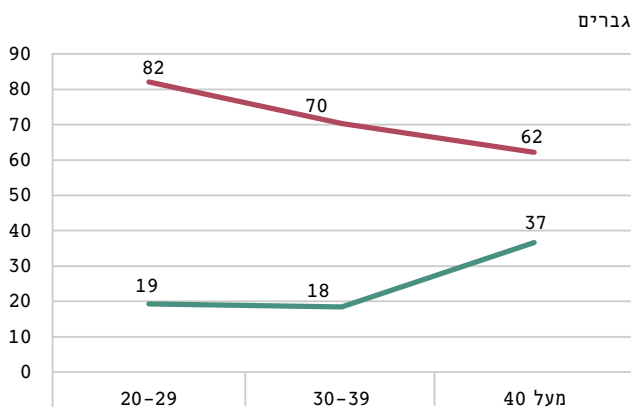
הפערים בין הגברים בזרמים השונים בחברה החרדית זניחים יחסית: בכל הזרמים החרדיים למעלה ממחצית מהגברים מדווחים כי אינם יודעים כלל אנגלית או שהשליטה שלהם באנגלית אינה טובה. בקרב ספרדים שיעור זה גבוה יותר מאשר בקרב חסידים וליטאים, וייתכן שהדבר נובע מהשיעור הנמוך יחסית של דוברי אנגלית כשפת אם בקרב ספרדים (2%). באשר לנשים החרדיות, בולטת הרמה הגבוהה באנגלית של נשים ליטאיות בהשוואה לנשים חסידיות וספרדיות, שרמת המיומנות שלהן באנגלית נמוכה בהרבה.

3.4 רמת המיומנות באנגלית לפי גיל

בסעיף זה תוצג רמת המיומנות באנגלית בהשוואה בין־דורית בין צעירים למבוגרים, כדי להסיק ממנה על מגמות ברכישת השפה האנגלית לאורך השנים.

תרשים 14 מציג את נתוני הסקר החברתי לגבי היכולת לדבר אנגלית ברמת שיחה יום-יומית בפילוח לפי גיל.

תרשים 14
שיעור המשיבים שאינם יודעים לדבר אנגלית לפחות ברמת שיחה יום-יומית, לפי גיל ומגדר, נתוני הסקר החברתי 2021 (ב-%)

יהודים לא-חרדים — חרדים

מקור: עיבודי המחבר לנתוני הסקר החברתי של הלמ"ס, 2021.

מהנתונים עולה כי גברים חרדים הם הקבוצה היחידה שבה ככל שאדם צעיר יותר כך רמת האנגלית שלו נמוכה יותר; בקרב האוכלוסייה היהודית הלא-חרדית וכן בקרב נשים חרדיות המגמה הפוכה: ככל שאדם צעיר יותר רמת המיומנות שלו באנגלית גבוהה יותר. כך, בעוד 62% מהחרדים מעל גיל 40 אינם מסוגלים לדבר אנגלית לפחות ברמת שיחה יום-יומית, בקרב צעירים חרדים בני 20-29 שיעור זה הוא 82%. לעומת זאת, בקרב גברים יהודים לא-חרדים חל שיפור לאורך השנים ברמת האנגלית: בעוד 37% מהגברים הלא יהודים מעל גיל 40 אינם יודעים לדבר אנגלית ברמת שיחה יום-יומית, בקרב הצעירים בגילי 20-29 השיעור הוא 19% בלבד. באשר לנשים, אומנם גם בקרב חרדיות רמת המיומנות של צעירות גבוהה יותר, אך בקרב יהודיות לא-חרדיות הפער בין המבוגרות לצעירות גדול הרבה יותר מאשר בקרב חרדיות. ממצאים דומים עלו גם מסקר משקי הבית, שאינו מוצג כאן בהרחבה.⁶⁴

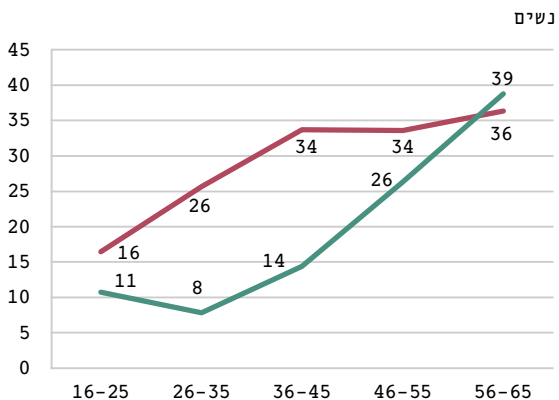
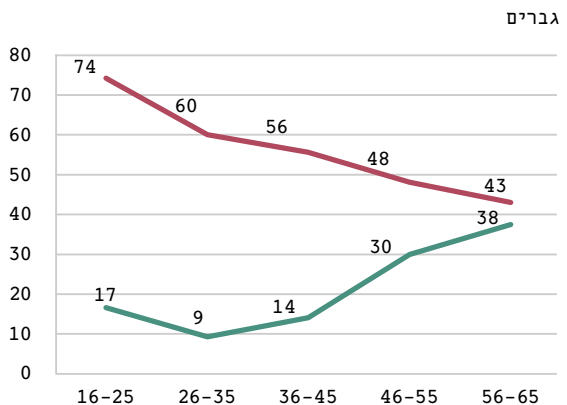
סקר PIAAC נערך בקרב מדגם גדול יותר ולכן אפשר לבחון בו טווח רחב יותר של גילים. כדי לפשט את נתוני הסקר בחרנו להציג בתרשים 15 רק את הנתונים לגבי אלו שדיווחו שאינם יודעים לדבר כלל באנגלית או שרמת המיומנות שלהם בדיבור נמוכה.⁶⁵

64 בסקר משקי הבית נמצא ש־70% מהגברים החרדים בני 40-64 אינם מסוגלים לדבר אנגלית לפחות ברמת שיחה יום-יומית, לעומת 77% מהגברים החרדים בני 30-39 ו-74% מהגברים החרדים בני 18-29.

65 הממצאים המוצגים כאן נוגעים לדיבור בלבד, אך ממצאים דומים עולים גם באשר לקריאה וכתיבה. בכל שאר קבוצות האוכלוסייה (גברים ונשים יהודים לא-חרדים ונשים חרדיות) המשיבים בגיל 40-64 היו בעלי המיומנות הנמוכה ביותר בדיבור אנגלית.

חרשים 15

שיעור המשיבים בני 16-66 שאינם יודעים לדבר אנגלית כלל או שרמת המיומנות שלהם בדיבור באנגלית נמוכה, לפי גיל ומגדר, נחוני סקר PIAAC מהשנים 2014-2015 (ב-%)

יהודים לא-חרדים — חרדים

מקור: עיבודי המחבר לנחוני סקר PIAAC, 2014-2015.

המגמה הנשקפת מסקר זה דומה ואף מובהקת יותר: שיעור הגברים החרדים המבוגרים (בני 56-65) שאינם יודעים כלל לדבר אנגלית או שרמת המיומנות שלהם בדיבור באנגלית נמוכה קרוב מאוד לשיעור זה בקרב גברים יהודים לא־חרדים באותו גיל (43% לעומת 38%). עם זאת, ככל שהדור צעיר יותר, בקרב גברים חרדים ניכרת ירידה ברמת המיומנות באנגלית ואילו בקרב גברים יהודים לא־חרדים ניכר שיפור: 74% מהגברים החרדים בגיל 16-25 אינם יודעים כלל לדבר אנגלית או שרמת המיומנות שלהם בדיבור באנגלית חלשה, לעומת 17% בלבד מהגברים היהודים הלא־חרדים. בקרב הנשים חל שיפור לאורך השנים הן בקרב חרדיות והן בקרב יהודיות לא־חרדיות, ורמת האנגלית גבוהה יותר ככל שהנשים צעירות יותר בכל האוכלוסייה. ואולם גם כאן, כמו בסקר הקודם, נמצא שהשיפור הבין־דורי בקרב נשים יהודיות לא־חרדיות גדול יותר מאשר בקרב נשים חרדיות.

המשמעות של הנתונים הללו היא שגברים חרדים הם קבוצה חריגה בהשוואה לשאר האוכלוסייה בישראל, ולמעשה אף בהשוואה למרבית אוכלוסיית העולם: בעוד בכלל האוכלוסייה יש שיפור הדרגתי לאורך השנים ברמת המיומנות באנגלית, בקרב גברים חרדים חלה דווקא ירידה הדרגתית. קשה לקבוע בבירור מהם הגורמים לפער בין־דורי זה, אך אפשר להניח שהירידה בהיקף לימודי האנגלית במוסדות החינוך לבנים חרדים, כפי שהוצגה בפרק הקודם, היא גורם מרכזי. לכך אפשר להוסיף גם הסברים "טכניים" יותר, דוגמת ההיחשפות המאוחרת של גברים חרדים לשפה האנגלית והעובדה שבקרב הדור המבוגר יש מספר רב יותר של חרדים שלא התחנכו במוסדות חינוך חרדיים.

השפעת רמת המיומנות באנגלית על השתלבות החרדים בהשכלה הגבוהה ובשוק העבודה

בפרק הקודם עמדתי על רמת המיומנות הנמוכה של האוכלוסייה החרדית, ובפרט הגברים, בשפה האנגלית. לכישורים ירודים באנגלית יש השפעות רבות ומגוונות, ואת רובן קשה למדוד באופן מהימן. למשל, לאדם שאינו יודע אנגלית היטב יש נגישות נמוכה יותר למרבית המידע והתרבות בעולם. בפרק זה אתמקד בבחינת כמה השלכות קונקרטיות של רמת המיומנות הנמוכה של האוכלוסייה החרדית באנגלית: ההשתלבות בלימודים אקדמיים במוסדות ההשכלה הגבוהה, ההשתלבות בשוק התעסוקה וההשפעות על השכר.

4.1. השכלה גבוהה

מחקרים שונים הראו כי שיעור הנשירה של האוכלוסייה החרדית מלימודים במכינות קדם-אקדמיות ובמוסדות ההשכלה הגבוהה גבוה מאוד. בהיעדר הגדרה אחידה וברורה למונח נשירה הצביעו עבודות שונות על מספרים שונים, אך בכולן נמצא כי היקף הנשירה באוכלוסייה החרדית גבוה במיוחד. איתן רגב מצא כי שיעור הנשירה המשולב של גברים חרדים ממכינות קדם-אקדמיות או מלימודי תואר ראשון עומד על 58%, לעומת 29% בקרב גברים חילונים ו-32% בקרב גברים דתיים. במילים אחרות, מרבית הגברים החרדים שמתחילים ללמוד במוסדות ההשכלה הגבוהה אינם מסיימים את הלימודים עם תואר ראשון. גם בקרב הנשים החרדיות מצא רגב שיעור נשירה גבוה מאשר בקרב נשים יהודיות לא-חרדיות, אך הפערים נמוכים יותר: 33% לעומת 23% בקרב נשים חילוניות ו-25% בקרב נשים דתיות.⁶⁶

מחקרי הערכה הצביעו על גורמים שונים המביאים לנשירה של חרדים מלימודים אקדמיים. לצד גורמים כלכליים והקושי לשלב חיי משפחה עם לימודים

66 רגב, 2016. לנהונים נוספים בנושא ראו לוי, 2021: 33-34; אלמור-קפיטל, 2020: 14-12.

אקדמיים, פערי הידע והכישורים הם הגורמים הבולטים לנשירה. להלן אבקש להצביע על הדומיננטיות של הכישורים הירודים באנגלית כגורם לנשירה של חרדים מלימודים בהשכלה הגבוהה.

מחקר שערכה המועצה הלאומית לכלכלה בשנת 2009 הצביע על מיומנויות נמוכות באנגלית כחסם מרכזי להשלמת השכלה בגיל מבוגר על ידי חרדים:

מערכת החינוך החרדית בישראל, על מאפייניה הייחודיים, מקנה לבוגריה מידה קטנה של הון אנושי תעסוקתי, ולכן יוצרת חסם להשתתפות בתעסוקה. בפרט, החינוך הניתן לבנים בתיכון ("ישיבות הקטנות") חסר לימודי אנגלית ומתמטיקה ברמה המינימלית הדרושה לשוק העבודה. הגילאים הצעירים מהווים תקופה קריטית להתפתחותם של כישורים אלו, וכפי שמעידים מוסדות שונים למתן השלמת השכלה לחרדים – גם המבריקים שבקרב החרדים מתקשים קושי רב בעת ניסיונם ללמוד אנגלית בגיל מבוגר.⁶⁷

בשנת 2020 פרסמו שלוש חוקרות מאוניברסיטת חיפה מחקר הערכה מקיף העוסק ב"גורמים המשפיעים על התמדתם של סטודנטים חרדים בלימודים אקדמיים" (גברים ונשים). בין היתר מצאו החוקרות כי בהשוואה בין נושרים למתמידים בולט הבדל חינוכי הקשור בלימודי ליבה בבית הספר התיכון: בקרב נחקרים שלמדו בתיכון המגיש למבחני בגרות נמצא במחקר שיעור התמדה גבוה יותר. מהראיונות שערכו החוקרות עלה כי הקושי הלימודי המרכזי שחווים הסטודנטים החרדים, ובפרט הגברים, הוא בתחום האנגלית: "מהראיונות עלה כי כלל הנושרים חוו פערים לימודיים, וכי הגברים החרדים שנשרו התקשו במיוחד בהשלמת פערי הידע הבסיסי באנגלית".⁶⁸ להלן מוצגים כמה ציטוטים של גברים חרדים המוצגים במחקר:

אנגלית למדתי בבית ספר עד כתיב ח' [...] לא ממש עזר לי בכניסה לאקדמיה. אנגלית אפילו רמה בסיסית לא הייתי קורא

67 לוי, 2009: 53. ההדגשה שלי.

68 רובין, נוביס־דויטש ופרי־חזן, 2020: 59.

לזה, אולי קצת ABC, וקצת שיחה בעל פה ברמה מאד נמוכה. לעומת האחים שלי שלא יודעים כלום הם חושבים שאני יודע אנגלית. אבל זה ממש לא זה, אני לא יודע אנגלית!⁶⁹ זו הייתה חוויה מוזרה. אתה בא אתה נכנס לכיתה ואתה לא יודע כלום בעצם, כי לא למדת את זה [...] אני כאילו אמרתי: אני לא יכול להבין את זה בחיים, אין לי סיכוי. אני לא למדתי בחיים אנגלית, אני לא אדע בחיים אנגלית, לא תדע כי אתה לא יודע ABC, ABC, ABC [כך במקור]. והקטע הכי הכי מוזר שם שאני לא מצליח להבין את זה. זה שמלמדים אותך ABC שיעור אחד ובשיעור הבא אתה כבר לומד מילים. אתה אמור לדעת ABC משיעור אחד־שניים! אני לא מצליח להבין. אבל ככה זה היה, ככה הם עושים, כי אין להם זמן [...] כי אין מה לעשות אתה בפערים.⁷⁰

ממצאים דומים עלו גם במחקר איכותני קודם על שילובם של גברים חרדים בהשכלה הגבוהה, שמשרד הכלכלה פרסם בשנת 2013. עורך המחקר, נרי הורוביץ, עמד על כך שבמכינה הקדם־אקדמית החרדים נחשפים לקושי להשלים פערים של עשר שנות לימוד במסגרת ממלכתית בתוך זמן קצר. לדבריו, מהראיונות שערך עלה כי "הקושי באנגלית היה המשמעותי ביותר בעיני התלמידים, המרצים ומנהלי התכניות".⁷¹

הקושי הבולט של חרדים באנגלית בא לידי ביטוי גם בהכשרות מקצועיות שאינן אקדמיות. בשנת 2005 פרסם הג'וינט מחקר הערכה מקיף לתוכנית "פרנסה בכבוד" שהפעיל עם משרד התמ"ת במטרה לשלב גברים חרדים בשוק העבודה באמצעות הכשרה מקצועית. כשלב מקדים לתוכנית ההכשרה התקיימה מכינה שנועדה להקנות ידע בתחומים שונים ובהם מתמטיקה, אנגלית, הכרת המחשב ועוד. מחקר ההערכה העלה שתחום האנגלית היה התחום שבו הצלחת התוכנית

69 שם, 48.

70 שם, 47.

71 הורוביץ, 2013: 22. למחקר נוסף על החסמים של האוכלוסייה החרדית בלימודים אקדמיים המתייחס לפערי הידע באנגלית ראו מלחי, כהן וקאופמן, 2008.

הייתה הנמוכה ביותר: 55% מהמשיבים לסקר ההערכה ענו שהמכינה לא סייעה להם כלל או סייעה להם במידה מועטה בשיפור האנגלית, לעומת 28% שענו כך ביחס למתמטיקה.⁷² גם מחקר סוציולוגי שערכה תמר אלאור, אשר בחן בין היתר את השתתפותן של נשים חרדיות בקורס מזכירות בכירות (עם נשים לא־חרדיות), זיהה את הקושי של הנשים החרדיות באנגלית, ולדברי אלאור: "המפגש עם החור הזה בהשכלתן היה מיידי וצורב. הן נתקלו בכישלון מערכות החינוך שלהן בעבר ובשכפולו בהווה".⁷³

4.2. תעסוקה

בעוד בהשכלה הגבוהה רמת המיומנות הנמוכה של חרדים באנגלית באה לידי ביטוי בשיעור הנשירה מלימודים, בשוק העבודה הביטוי שלה הוא לא בהיקף העובדים אלא באיכות התעסוקה. רמת מיומנות גבוהה באנגלית נדרשת בדרך כלל במשרות איכותיות המתגמלות בשכר גבוה יחסית, כך שכישורים ירודים באנגלית הם חסם ברור לתעסוקה איכותית עבור האוכלוסייה החרדית.

במחקרם על השתלבות של חרדים אקדמאים בשוק העבודה טענו תהילה קלעג'י וארנה בראון־לבינסון כי חוסר ידיעת השפה האנגלית הוא "ללא ספק אחד החסמים הגדולים לכניסת חרדים לשוק העבודה". המחקר הציג דברים של אקדמאי חרדי שטען כי רמת המיומנות הנמוכה שלו באנגלית היא "נכות תעסוקתית", כלומר פוגעת ביכולות המקצועיות הבסיסיות שלו.⁷⁴ מחקר שפרסמו מכון אהרן למדיניות כלכלית והמכון החרדי למחקרי מדיניות בשנת 2021 בחן את החסמים להשתלבות של גברים חרדים בענף ההייטק על בסיס ראיונות עם מעסיקים בתחום. המחקר מצא כי המעסיקים מציבים את הכישורים בשפה האנגלית כחסם מרכזי לקליטת עובדים חרדים:

בתחום הידע המקדים – המנהלים מדגישים את הצורך בידע

72 קינג וגזית, 2005: 14.

73 אלאור, 2006: 208.

74 קלעג'י ובראון־לבינסון, 2017: 85.

טוב באנגלית, כולל יכולת לדבר עם קולגות, לקרוא חומרים מקצועיים, לכתוב מיילים ולהציג חומרים באנגלית, היות שכיום בעולם ההייטק התקשורת והתכנים המקצועיים הם בזירה הכלל-עולמית, והקשר עם לקוחות ועם עמיתים בארצות פיתוח נוספות מתנהל באנגלית. המעסיקים ציינו כי נתקלו בקושי בתחום זה: "יש קושי של אנגלית. אנחנו חברה בינלאומית וכל הכתיבה, המיילים והשיחות באנגלית (עם ארצות הברית והודו) וגם ישיבות הצוות. העובדים החרדים הבודדים שנקלטו בחברה לא שלטו באנגלית, וכך לא יכלו להוביל או להציג משהו".⁷⁵

חשוב להדגיש שההשפעה של רמת מיומנות נמוכה על איכות התעסוקה היא תופעה שבוטלת מאוד גם בקרב נשים חרדיות, כפי שבא לידי ביטוי בכמה מחקרי הערכה. במחקר משנת 2014 שנערך עבור משרד הכלכלה בחנה לי כהנר נשים חרדיות שהשתלבו בשוק העבודה לאחר שעברו קורסי הכשרה מקצועיים: מחציתן עבדו בתחום התוכנה ומחציתן בתחומים אחרים (גביית ביטוחים, טלמרקטינג, הדרכת שחייה, גרפיקה, אנימציה ועוד). מיומנות נמוכה באנגלית הייתה אחד הקשיים המרכזיים במקום העבודה שעליו הצביעו הנשים, ובפרט הנשים העובדות בתחום התוכנה (29% מהן הזכירו קושי בשיחה באנגלית ו-26.5% הזכירו קושי בקריאת חומרים באנגלית).⁷⁶ במחקר נמצא כי 19% מבוגרות ההכשרות העובדות בתחום התוכנה העריכו כי לא קודמו בעבודה בגלל קשיים באנגלית (לעומת 10% בשאר התחומים).⁷⁷ גם ראיונות שנערכו עם המעסיקים במסגרת המחקר העלו כי המיומנות הנמוכה באנגלית היא חיסרון מרכזי בהעסקת נשים חרדיות.⁷⁸ בדומה לכך, על פי מחקר של מינהל מחקר וכלכלה במשרד הכלכלה שבחן השתלבות בשוק העבודה של בוגרות סמינרים חרדיים שהוכשרו כהנדסאיות, מעסיקים העידו

75 אקסלרד ואחרים, 2022: 50.

76 כהנר, 2014: 71-72.

77 שם, 77-78.

78 שם, 139.

כי "צורך בשליטה גבוהה בשפה האנגלית מוביל לצמצום משמעותי של מספר המועמדות [בוגרות הסמינרים]"⁷⁹.

במחקר הערכה נוסף משנת 2018 בחנה כהנר את תוכנית "מובילות", תוכנית לקידום מצוינות ומנהיגות תעסוקתית לנשים חרדיות אקדמאיות (ללא מיקוד בהייטק). מחקר זה מצא כי קריאת חומרים מקצועיים בשפה האנגלית היא אחד הקשיים המרכזים במקום העבודה עבור הנשים המשתתפות בתוכנית, ובמידה פחותה יותר נמצא כי היכולת לנהל שיחה באנגלית מהווה קושי.⁸⁰ 21.4% מהמשתתפות בתוכנית טענו כי קושי באנגלית היה סיבה לכך שלא קידמו אותן בעבודה.⁸¹ מעניין שהמחקר בחן כנקודת השוואה גם נשים שהתמיינו לתוכנית אך לא התקבלו, ושיעור נמוך בהרבה מהן העידו כי קשיים באנגלית הם קושי או חסם לקידום במקום העבודה. נראה שהסיבה לכך היא העובדה שהתוכנית מכוונת לנשים חרדיות בפרופיל תעסוקתי בכיר. כך, דווקא עבור הנשים הבכירות יותר (אלו שהתקבלו לתוכנית) האנגלית היא חסם בשוק העבודה, ואילו בקרב נשים בפרופיל תעסוקתי נמוך האנגלית איננה חסם משמעותי, בשל הצורך המצומצם יותר בדריגים/תחומים אלו באנגלית ברמה גבוהה.

4.3. שֵׁנֶר

לאור הממצאים שהוזכרו בדבר ההשפעה של המיומנות הנמוכה של חרדים באנגלית על הלימודים בהשכלה הגבוהה ועל תעסוקה איכותית, ניתן להניח שהדבר יבוא לידי ביטוי גם בשכר. אין בידינו נתונים המאפשרים לבחון בצורה מקיפה את ההשפעה של מידת המיומנות באנגלית על השכר, אך בנתוני סקר PIAAC ובסקר משקי הבית יש מידע על היקף ההכנסה של הנדגמים, כך שאפשר להציג מתאם בין השכר השעתי ובין המיומנות בשפה האנגלית.

79 גולדפרב, 2011: 28.

80 כהנר, 2018: 88.

81 שם, 94.

עבודה קודמת של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה שנערכה על בסיס נתוני PIAAC אלו הצביעה על מתאם ברור בין רמת המיומנות באנגלית לגובה השכר,⁸² אך במחקר זה אבקש להתמקד בעיקר באוכלוסייה החרדית, שלא נבחנה בעבודה הקודמת.

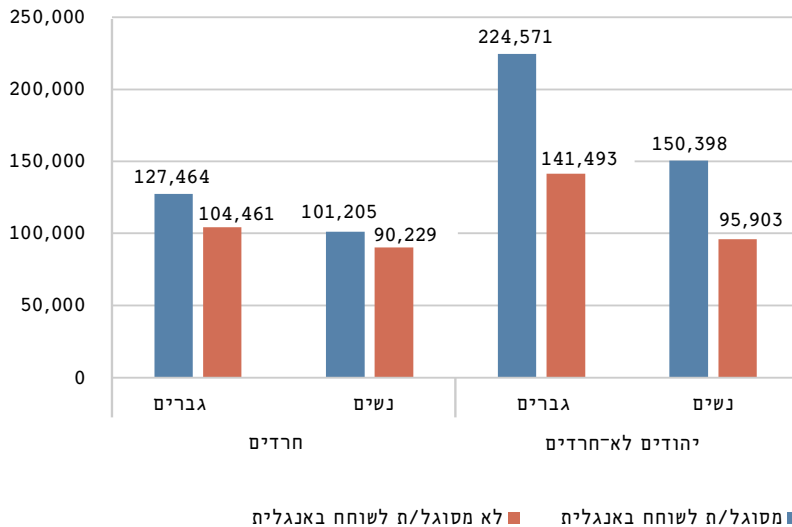
בטרם אעבור להצגת הנתונים חשוב לעמוד על כמה מגבלות מרכזיות שלהם: ראשית, הם מבוססים על דיווח עצמי הן של רמת האנגלית והן של רמת השכר. דיווחים עצמיים מסוג זה נוטים להיות מוטים ולא מדויקים. שנית, המדגם של הציבור החרדי בשוק העבודה קטן יחסית: בסקר PIAAC המדגם הרלוונטי כלל 191 נשים ו־93 גברים, ובסקר משקי הבית - 170 נשים ו־95 גברים (המדגמים כללו חרדים נוספים, אך לא כולם משתתפים בשוק העבודה). בשל כך יש להיזהר מהסקת מסקנות על בסיס מדגמים אלו, ובפרט מכיוון שכל קבוצות הגיל מוצגות יחד, כך שקשה לנתק את ההשפעה של ותק וניסיון תעסוקתי מההשפעות של המיומנות באנגלית.

בתרשים 16 מוצגים נתוני סקר משקי הבית על ההכנסה השנתית של חרדים ויהודים לא־חרדים לפי רמת המיומנות באנגלית (בהבחנה בין מי שמסוגלים לשוחח באנגלית למי שאינם). נתוני הסקר אינם כוללים מידע על מספר חודשי העבודה של כל אדם, אך ניתן לראות מי עבד בהיקף של למעלה מעשרה חודשים במהלך השנה. כדי למנוע הטיות של אלו שעבדו תקופה קצרה הנתונים מוצגים לגבי מי שעבד למעלה מעשרה חודשים. בסקר נאספו גם נתונים על מספר השעות השבועי של כל עובד, אך מכיוון שההבדלים בין קבוצות ההשוואה זניחים ביותר לא התייחסתי כלל למספר שעות העבודה השבועי.

תרשים 16

הכנסה שנחית לפי רמת מיומנות באנגלית ומגדר בקרב מי שעובדים מעל עשרה חודשים, סקר משקי הבית 2021-2022 (בש"ח)

מקור: עיבודי המחבר לנתוני סקר משקי הבית, 2021-2022.

מהממצאים עולה כי בכל קבוצות האוכלוסייה ההכנסה השנתית של מי שמסוגלים לשוחח באנגלית גבוהה מזו של אלו שאינם מסוגלים לשוחח באנגלית. עם זאת, בקרב האוכלוסייה היהודית הלא-חרדית הפערים גבוהים בהרבה: שכרם של גברים יהודים לא-חרדים המסוגלים לשוחח באנגלית גבוה ב-59% משכרם של גברים יהודים לא-חרדים שאינם מסוגלים לשוחח באנגלית, ובקרב נשים יהודיות לא-חרדיות השכר גבוה ב-57%. לעומת זאת, שכרם של גברים חרדים המסוגלים לשוחח באנגלית גבוה רק ב-22% משכר של גברים חרדים שאינם מסוגלים לשוחח באנגלית, ובקרב נשים חרדיות - רק ב-12%.

מכיוון שהמדגם קטן יחסית קשה להסתמך על חלוקה לפי גיל, אך ראוי לציין כי בקרב חרדים פערי השכר גבוהים בהרבה בקרב מבוגרים. למשל, הכנסתם

של גברים חרדים בני 40-64 המסוגלים לשוחח באנגלית גבוהה ב־91% מזו של גברים חרדים מעל גיל 40 שאינם מסוגלים לשוחח באנגלית, ובקרב נשים חרדיות בגילים אלו הפער הוא 26% לטובת מי שמסוגלות לשוחח באנגלית. משכך, ייתכן שהפערים הנמוכים יותר בקרב חרדים הם תוצאה של ריבוי אוכלוסייה חרדית בגיל צעיר, בתקופה שבה ההשפעה של רמת המיומנות באנגלית על ההכנסה עדיין אינה ניכרת, אך כאמור בשל המדגם הקטן קשה לקבוע זאת בבירור.

כמו כן, ראוי לציין שבקרב גברים חרדים יש הבדל של ממש בהיקף ההשתתפות בשוק העבודה בין מי שמסוגלים לשוחח באנגלית למי שאינם מסוגלים. מבין הגברים החרדים המסוגלים לשוחח באנגלית 43% עבדו למעלה מ־10 חודשים בתקופה של שנה, לעומת 30% מבין הגברים החרדים שאינם מסוגלים לשוחח באנגלית. לעומת זאת, בקרב נשים חרדיות אין הבדל בהשתתפות בשוק העבודה בין המסוגלות לשוחח באנגלית ואלו שאינן מסוגלות, ובקרב האוכלוסייה היהודית הלא־חרדית יש שיעור גבוה יותר של עובדים המסוגלים לשוחח באנגלית, אך הפערים אינם משמעותיים. חשוב להדגיש שהנתונים מציגים מתאם בלבד, אך קשה לבחון את הסיבתיות: האם רמת מיומנות גבוהה באנגלית משפיעה על יציאה לעבודה, או שמא היציאה לעבודה היא הגורמת לכך שרמת המיומנות באנגלית עולה.

נתוני סקר PIAAC מאפשרים לבחון את השכר השעתי לפי רמת המיומנות. בשל כמה מקרי קיצון נקודתיים שיכולים לגרום לתנודות בחרתי להציג את השכר השעתי החציוני ולא את השכר השעתי הממוצע. לוחות 2 ו־3 מציגים את השכר השעתי החציוני באוכלוסייה היהודית בישראל לפי רמות המיומנות באנגלית המוצגות בסקר PIAAC, בחלוקה בין גברים לנשים.

לוח 2

השכר השעתי החציוני של גברים יהודים בני 16-66,
לפי רמת המיומנות בדיבור, קריאה וכתיבה באנגלית,
נחוני סקר PIAAC מהשנים 2014-2015 (בש"ח)

כתיבה		קריאה		דיבור		
יהודי לא-חרדי	חרדי	יהודי לא-חרדי	חרדי	יהודי לא-חרדי	חרדי	
66	63	60	61	55	57	טובה מאוד
50	33	46	36	50	35	טובה
47	39	46	35	42	36	בינונית
38	33	36	34	38	36	חלשה
35	43	36	40	33	36	אינו יודע כלל

מקור: עיבודי המחבר לנחוני סקר PIAAC, 2014-2015.

לוח 3

השכר השעתי החציוני של נשים יהודיות בנות 16-66,
לפי רמת המיומנות בדיבור, קריאה וכתיבה באנגלית,
נחוני סקר PIAAC מהשנים 2014-2015 (בש"ח)

כתיבה		קריאה		דיבור		
יהודייה לא-חרדית	חרדית	יהודייה לא-חרדית	חרדית	יהודייה לא-חרדית	חרדית	
50	35	47	35	48	37	טובה מאוד
40	35	41	36	39	40	טובה
37	37	34	39	37	30	בינונית
33	36	30	30	29	35	חלשה
27	25	27	25	26	25	אינו יודע כלל

מקור: עיבודי המחבר לנחוני סקר PIAAC, 2014-2015.

בקרב גברים חרדים יש פערים בולטים בשכר בעיקר בין אלו שמדווחים על רמת אנגלית טובה מאוד לבין שאר הגברים החרדים. למשל, השכר השעתי החציוני של חרדים שרמת המיומנות שלהם בדיבור באנגלית טובה מאוד הוא 57 ש"ח, לעומת 35 ש"ח בקרב גברים חרדים שרמת המיומנות שלהם בדיבור באנגלית היא טובה. הבדלי השכר בין בעלי מיומנות טובה מאוד בקריאה וכתביה לבין בעלי מיומנות טובה בלבד גבוהים אף יותר. לעומת זאת, בקרב הגברים היהודים הלא־חרדים יש מתאם בין הרמות השונות של מיומנות באנגלית, כך שככל שהמיומנות של גבר יהודי לא־חרדי באנגלית גבוהה יותר גם השכר שלו גבוה יותר.

באשר לנשים, בקרב היהודיות הלא־חרדיות יש מתאם בין רמת מיומנות גבוהה באנגלית לשכר גבוה. לעומת זאת, בקרב הנשים החרדיות המתאם בין רמת מיומנות באנגלית לגובה השכר פחות חזק, והוא קיים בעיקר ביחס לשכר הנמוך של הנשים שאינן יודעות כלל אנגלית. ייתכן שיש בממצא זה יש כדי ללמד על היעדר מימוש פוטנציאל תעסוקתי בקרב נשים חרדיות, אך כאמור, יש להיזהר מהסקת מסקנות על בסיס ממצאים אלו בשל המדגם הקטן יחסית של חרדים והמגבלות המתודולוגיות שהוזכרו לעיל.

היחס לאנגלית בחברה החרדית והסיבות להתנגדות ללימודי אנגלית

בפרק זה אבקש לעמוד על יחסה של החברה החרדית לשפה האנגלית, ובפרט על הסיבות להתנגדות להוראת שפה זו במוסדות החינוך לבנים. בראשית הדברים חשוב להבהיר שיש קושי מובנה לנתח עמדות אידיאולוגיות של החברה החרדית, כיוון שההנהגה החרדית ממעטת לנסח באופן מסודר את עקרונותיה, לעצמה פנימה וכל שכן באופן פומבי. גם כאשר יש התייחסות אידיאולוגית עקרונית, לעיתים קיים פער מובנה בין עיקרון כפי שהוא מנוסח או מוצג באופן אידיאלי ובין התפיסה האמיתית לגביו ומימושו בפועל, דבר המקשה גם כן להבין את המוטיבציות האמיתיות המניעות את מהלכי החברה החרדית.⁸³ עם זאת, שילוב בין ניתוח טיעונים אידיאולוגיים רשמיים ומובלעים, עמדות הציבור והנעשה בשטח יכול ללמד לא מעט על הנושא.

כדי להבין את שורשי ההתנגדות החרדית ללימודי אנגלית אציג הסברים שונים להתנגדות החרדית ללימודי חול באופן כללי, ואבחן אם הם יכולים להסביר את היחס של החברה החרדית ללימודי אנגלית. יש ארבעה טיעונים מרכזיים להתנגדות ללימודי חול:

1. **ביטול תורה.** לפי טיעון זה ההתנגדות ללימודי החול אינה קשורה בהכרח לתוכן שלהם אלא לתפיסה שלפיה גברים חרדים מחויבים ללמוד תורה בכל רגע, ולימוד של תחומים אחרים הוא בגדר ביטול תורה. עמדה זו מבוססת, בין היתר, על הכתוב בתלמוד הבבלי במסכת מנחות: "שאל בן דמה בן אחותו של ר' ישמעאל את ר' ישמעאל: כגון אני שלמדתי כל התורה כולה מהו ללמוד חכמת יונית? קרא עליו המקרא הזה: 'לא ימוש ספר התורה הזה מפין והגית בו יומם ולילה'. צא ובדוק שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה ולמוד בה חכמת

83 ניתוח יפה של היחסים בין אידיאולוגיה ורטוריקה בשיח החרדי מופיע אצל אברהם, 2020.

יונית"⁸⁴ מקור תלמודי זה אינו מתייחס כלל לבעיות אינהרנטיות הכרוכות בלימוד "חכמה יונית" (היכולה להתפרש כלימודים שאינם תורניים), אלא לכך שלמודה הוא הפרה של החובה ללמוד תורה. הסבר זה חל רק על גברים, שמוטלת עליהם חובת לימוד תורה, אך לא על נשים.

2. **תכנים בעייתיים.** טיעון זה פוסל את לימודי החול בשל התנגדות לתוכניהם. דוגמאות בולטות לכך הן ההתנגדות חרדית ללימודי אבולוציה בטענה שהם סותרים את המסורת היהודית, וההתנגדות לתכנים העוסקים באזרחות וערכים דמוקרטיים. בכל הנוגע לטיעון זה אין הבדל של ממש בין בנים ובנות, שכן החברה החרדית מבקשת למנוע גם מבנות חשיפה לתכנים הנחשבים בעייתיים. מעניין לציין שמאבק על תוכני הלימוד של מקצועות החול - בעיקר בתחומי המדעים - עומד במוקד החיכוכים בין מוסדות חינוך חרדיים לממשלות במדינות שונות באירופה, דוגמת בריטניה ובלגיה.⁸⁵

3. **כלי השתלבות פסולה.** טיעון זה שולל את לימודי החול לא בשל תוכן בעייתי הקיים בהם אלא בשל ההזדמנויות שהם מייצרים, ובמילים אחרות: בשל השימוש שאפשר לעשות בהם. לדוגמה, במאה ה־19 קבעו רבנים בירושלים חרמות שונים על לימודי חול, והחשוב בהם הוא חרם "אלות הברית" (1879) שממוקד באיסור ללמד שפות זרות. מי שהוביל את החרם היה המהרי"ל דיסקין, מרבני ירושלים בסוף המאה ה־19 וממנהיגי הזרם הקנאי ביישוב הישן.⁸⁶ בחרם זה נכתב במפורש שאין ללמד "אפילו אותם המותרים על פי דין" - ומכאן שהבעיה איננה בתוכן הלימוד עצמו; וכן נכתב ש"הגזירות והחרמות נאמרו בין על הזכרים ובין על הנקבות" - ומכאן שהחרם אינו נובע מבעיית ביטול התורה, הייחודית רק לגברים.⁸⁷ מטרת החרמות הללו הייתה בעיקר למנוע חשיפה להשכלה והתערות של החברה היהודית בירושלים בחברה הכללית. על בסיס אותו היגיון יש תפיסה של לימודי חול הם בעייתיים מכיוון שהם מאפשרים השתלבות באקדמיה. כפי

84 בבלי מנחות צט ע"ב. במקור זה מוצגות גם דעות נוספות באשר למצוות תלמוד תורה, אך עניינו כאן איננו בעיון תלמודי, אלא בבירור התפיסה החרדית כיום.

85 ראו למשל קליין, 2014.

86 קצבורג, 1966; שפיגל, 2011: 35-36.

87 הציטוטים לקוחים מכתב החרם הזמין באתר "פרויקט בן יהודה".

שהוסבר לעיל, סיבה מרכזית לכך שרוב התלמידות החרדיות ניגשות לבחינות סאלד ולא לבחינות הבגרות היא העובדה שמוסדות ההשכלה הגבוהה אינם מכירים בבחינות אלו, דבר המהווה יתרון בקרב קהילות המתנגדות ללימודים של נשים חרדיות באקדמיה.

4. **איסור הלכתי.** הטיעון האחרון כורך את ההתנגדות באיסור הלכתי. מובן שהתנגדות מטעמים של תכנים בעייתיים (שהוזכרה לעיל) יכולה להיות מתורגמת לאיסור הלכתי, אך כוונתי לא רק לכך. חרם השפות בירושלים במאה ה־19 גרס כי איסור הלימוד בשפות זרות חל גם על הדורות הבאים: "הגזירות והחרמות נאמרו עלינו ועל כל הבאים אחרינו, ואשר יעלו לשכון כבוד בארץ הקודש עד זמן ביאת גואל צדק". בשל כך, יש הסבורים כי אף אם התנאים השתנו וכיום אין בעיה עקרונית ללמוד שפות זרות, איי אפשר לבטל את החרם בארץ ישראל, או לכל הפחות בירושלים, כך שיש איסור הלכתי ממשי לעבור על החרם.

אני סבור כי היחס של החברה החרדית לשפה האנגלית מבוסס על שילוב בין הקטגוריות שזכרו. אין ספק שביטול התורה הוא מרכיב מרכזי בשלילת לימודי האנגלית ויש בו כדי להסביר את ההבדל בין הגברים לנשים בתחום זה. עם זאת, אין בביטול התורה לבדו כדי להסביר את הפער בין היקף לימודי האנגלית להיקף לימודי המתמטיקה במוסדות החינוך היסודיים לבנים חרדים, כיוון שמצד ביטול התורה אין הבדל ממשי בין אנגלית למתמטיקה.

באשר לאיסור ההלכתי הנובע מחרם השפות בירושלים, קשה לראות אותו כגורם מכריע בעיצוב היחס ללימודי אנגלית כיום. לפי מסורות מקובלות משניים מגדולי המנהיגים החרדים בתקופת קום המדינה, הרב אברהם ישעיהו קרליץ, ה"חזון איש" (1878-1953), והרב יעקב ישראל קניבסקי המכונה ה"סטייפלר" (1899-1985), החרם איננו רלוונטי עוד או שהוא חל רק על קבוצה מצומצמת מאוד של חרדים ירושלמים.⁸⁸ למעשה, אף שבחרם הובהר במפורש כי הוא חל באותה מידה על בנים ובנות, בפועל הבנות החרדיות לומדות אנגלית בבתי הספר. בכמה מוסדות חינוך לבנות, בעיקר בירושלים, נעשים לימודי השפה האנגלית בקבוצות קטנות, בטענה שבאופן זה לא חל החרם.

88 ראו על כך למשל אצל הלוי, 2020: 10; פרידלנדר, 2020: 34.

אני סבור כי במוקד היחס של החברה החרדית ללימודי האנגלית נמצא השימוש שאפשר לעשות בלימודים אלו לצד שאלת התוכן הגלום בהם. לכאורה נראה שבלימודי שפה זרה כמו אנגלית אין תוכן בעייתי כשלעצמו, שכן השפה נתפסת בדרך כלל כאמצעי להעברת מסרים ולא כגורם בעל תוכן עצמאי; הרי אפשר ללמוד באנגלית גם לימודים תורניים. העובדה שהנשים החרדיות לומדות אנגלית מעידה גם היא לכאורה שהתוכן של השפה האנגלית אינו בעייתי כשלעצמו. ועם זאת, נראה שהתמונה מורכבת יותר.

במחקר שערכו חנה אסתר אופנר ומיכל טוננבאום נבחנו עמדותיהם של חרדים כלפי השפות עבריות, יידיש ואנגלית. המחקר מצא כי העמדות כלפי עברית ויידיש היו חיוביות, בעוד העמדות כלפי אנגלית היו שליליות בעיקרן, ללא הבדלים ניכרים בין הזרמים השונים בחברה החרדית וכמעט ללא הבדלים בין גברים ונשים, אך שהנשים לומדות אנגלית בהיקף רחב.⁸⁹ החוקרות מציעות כמה הסברים אפשריים לממצא זה. הן מצביעות על כך שהאנגלית היא פתח להשכלה גבוהה, שבחברה החרדית יש התנגדות ניכרת גם ללימודים של בנות במוסדותיה: "אפשר שדווקא בשל חשיבותה של האנגלית ללימודים במוסדות להשכלה גבוהה היא מעוררת עמדות שליליות, שכן החברה החרדית שוללת לימודים במוסדות להשכלה גבוהה מסיבות עקרוניות, בפרט במוסדות שאינם חרדיים".⁹⁰ עם זאת, בהמשך הן מצביעות גם על היבטים תרבותיים עמוקים יותר:

נראה שדווקא זיהויה של האנגלית עם המערב, המודרנה והקדמה - אפיונים התורמים לכך שמעמדה כה גבוה בחברה החילונית - הופך אותה לבעייתית בעיני החרדים ולכזו

89 אופנר וטוננבאום, 2012. ממצאי מחקר זה סותרים את טענותיה של תמר אלור, שתיארה את האנגלית כ"יידיש האחרת" של החברה החרדית:

מעמדה של האנגלית בעולם החרדי נשען על היותה לשונם של "אחינו בגלות", אלה הדרים ב"קהילות קודש" הפזורות בעולם האנגלו סקסי. האנגלית נושאת ניחוח של ביקור קרובים מחו"ל, של נסיעה לשמחות וקניות בארצות הברית, של שפה שאיננה עמוסה במקומי ובעכשווי. לכאורה זוהי שפה ניטרלית, אך ערכיה נטענים דרך קרובי משפחה, עד שהיא נתפסת לפעמים כ"יידיש האחרת". עוד שפה שמסייעת ליהודים לדבר עם יהודים (אלור, 2006: 210-211).

90 אופנר וטוננבאום, 2012: 91.

המעוררת עמדות שליליות [...] אפשר לייחס ממצא זה לתפיסה אידיאולוגית חרדית כללית המתנגדת נחרצות לכניסת חרדים לחיי החברה והתרבות המערביים מודרניים. כמו כן, מעמד השפה האנגלית לפי ההלכה בפרשנותה החרדית הוא של לשון עם זר, זר ליהדות ומנוכר ליהודים, ועל כן אין לה חשיבות רבה. נוסף על כך, האנגלית, ושפות זרות אחרות, נחשבות בעיני רבים בחברה החרדית צינור להעברת תרבות זרה שהם מתנגדים לה. **השפה נתפסת בהקשר זה כסמל לתרבות שאליה היא מקושרת, וההתנגדות לאנגלית היא התנגדות לתרבות מערבית מודרנית ולממסד החילוני על כל מה שהם מייצגים.**⁹¹

שמעון באומל, שחקר את הוראת האנגלית בבתי הספר החרדיים כחלק ממחקריו על הקשרים בין שפה ותרבות בחברה החרדית, מתייחס גם הוא לממד התרבותי שבשפה:

הגישה החרדית העכשווית ללימודי אנגלית מבוססת על הגישה היהודית האורתודוקסית והחרדית המסורתית כלפי לימוד שפות לא יהודיות ושימוש בהן, בעיקר באירופה [...] באירופה, לאחר תקופת ההשכלה, היחס ללימודי השפות הלא יהודיות, המקומיות וגם הזרות, הפך לנושא לוויכוח בקרב יהודים. השפות, ובייחוד שפות מערב אירופה, **נחשבו מעבירות של תרבות**, ולאור האיום שעידן התבונה היווה על היהדות, הרשויות הרבניות המסורתיות הקפידו הקפדה יתרה על אי-לימוד שפות זרות.⁹²

דברים אלו מצביעים על כך שהיחס השלילי לאנגלית בחברה החרדית אינו רק ביטוי טכני לשימושים ה"רעים" שאפשר לעשות בשפה זו, אלא הוא מבוסס על היבט תרבותי עמוק יותר: השפה האנגלית היא סמל של התרבות המערבית-מודרנית-חילונית. היא צינור לתרבות זו (ולא רק כלי ללימודים בהשכלה הגבוהה ולהשתלבות בתעסוקה), ובמובן מסוים היא עצמה נחשבת נשאת של התרבות הזו. בתפיסה זו השפה איננה רק גורם ניטרלי, אלא יש בה עצמה ממד של

91 שם, 92-94. ההדגשה שלי.

92 Baume1, 2003: 50-51. החרגום וההדגשה שלי.

תוכן הנחשב בעייתני.⁹³ מעניין לציין שהיבטים מסוימים של תפיסה כזו אנו מוצאים גם בחברה הדתית-לאומית, אך אם בעוצמה פחותה בהרבה. למשל, קבוצות מסוימות בחברה הדתית-לאומית מתנגדות להאזנה למוזיקה פופולרית באנגלית (המכונה "מוזיקה לועזית"), ויסודותיה של התנגדות זו הם תרבותיים הרבה יותר מאשר הלכתיים.⁹⁴ בשל גורמים אלו, בחברה החרדית ובחברה הדתית-לאומית היקף החשיפה לשפה האנגלית נמוך מלכתחילה אך בקרב אלו הלומדים במערכת החינוך לימודי אנגלית בהיקף מלא. נראה שזוהי הסיבה לכך שההישגים של תלמידי החינוך הממלכתי-דתי באנגלית נמוכים מאלו של תלמידי החינוך הממלכתי (בשעה שבמקצועות אחרים לא נמצאו פערים גדולים כמו באנגלית), אך כי כמובן רמת האנגלית של הדתיים-לאומיים גבוהה בהרבה מזו של חרדים.⁹⁵

שני מוקדים אלו, של השפה כגורם המייצג את התרבות הזרה ושל היותה אמצעי מרכזי לקידום ב"עולם שבחוץ", צוינו גם במחקרם של שי קלדרון וענת בארט, שבחן תפיסות של אנשי חינוך חרדים כלפי תחום הוראת האנגלית במוסדות חינוך יסודיים לבנים חרדים. בעניין זה הם מביאים את הציטוט שלהלן מפי אחד המראיינים:

היחס לשפה האנגלית הוא כאל שפה זרה, לשון גויים אשר לא קשורה ליהדות. ההסתכלות עליה היא בעין עקומה. הציבור החרדי לא רואה את היתרונות שבלמידת האנגלית, שכן היא פותחת בפני התלמידים את עולם המחשבים, מקצועות ההייטק ואפיקים שמנהיגי הציבור יעדיפו לסגור בפני הילדים ובני הנוער ע"מ להשאירם באוהלה של תורה.⁹⁶

93 לדברי באומל, אף שהנשים החרדיות לומדות אנגלית, מערכת החינוך החרדית מציגה את לימודי האנגלית רק ככלי לפרנסת המשפחה. כך נפחרת הדילמה החרבותית בין היחס השלילי לאנגלית ובין לימודי האנגלית בפועל בקרב הנשים (שם, 61).

94 פינקלשטיין, 2016: 67-71.

95 לניתוח עדכני של ההישגים של תלמידי החינוך הממלכתי-דתי באנגלית ראו פינקלשטיין, 2021: 141-126.

96 קלדרון ובארט, 2022: 70.

לדברי קלדרון ובארט, בתפיסה החרדית "בורות בתחום מהווה מחסום מפני השתלבות מחוץ לקהילה החרדית".⁹⁷

להבדל בין לימודי אנגלית ללימודי מתמטיקה ועברית במוסדות החינוך החרדיים לבנים יש הסבר נוסף: מקצועות המתמטיקה והעברית נחשבים מקצועות שיש בהם ערך כלשהו, הן עבור לימוד התורה והן עבור ההתנהלות היום-יומית. לעומת זאת, האנגלית נתפסת כדבר שכלל אינו שימושי עבור בנים חרדים, כיוון שהנער החרדי הממוצע אינו נדרש לכישורים באנגלית כדי לקנות בחנות או להתמצא ברחוב הישראלי. טיעון זה היה דומיננטי מאוד בקרב המחנכים החרדים שהתראיינו למחקרם של קלדרון ובארט: "חשבון מי שלא ילמד הוא נכה, אנגלית זה רק רבע נכה. חשבון ממש הכרחי אפילו להבנת גמרא. אנגלית לעומת זאת, צדיקים גדולים קיימים גם בלי ללמוד אנגלית"; "בעולם התורני לא רואים צורך שימושי בשפה שלא דבורה בארץ"; "מעדיפים להשקיע הכל בלימודי קודש, חוץ מחשבון שנלמד כי לדעתם זה מסייע להבנת סוגיות בגמרא. אנגלית לעומת זאת לא מסייעת לקודש. אני שומע גם מהתלמידים שהאנגלית לא תיתן להם כלים בישיבה. שם יש רק קודש. גם במקומות שכן מלמדים, הילדים מרגישים שזה מיותר ולא נכון".⁹⁸

97 שם, 71.

98 שם, 70-71.

עמדות בחברה החרדית כלפי קידום לימודי אנגלית בקרב בנים

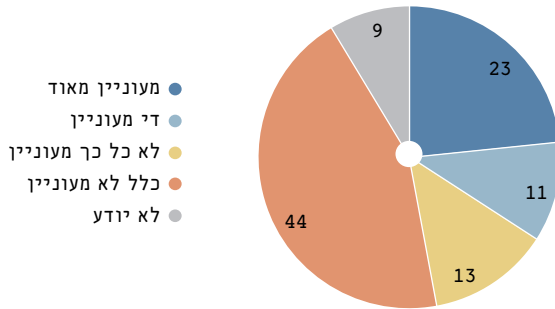
פרק זה מבקש להציג את העמדות המרכזיות בחברה החרדית כלפי קידום לימודי אנגלית בקרב בנים. ההתמקדות בבנים בלבד נובעת מכך שמרבית הבנים החרדים, בשונה מהבנות, אינם לומדים אנגלית מסיבות עקרוניות ורמת המיומנות שלהם באנגלית נמוכה מאוד בשל כך, כפי שהראיתי בפרקים הקודמים. הסעיף הראשון בפרק מציג את העמדה של החברה החרדית בכללותה, והוא מבוסס על הסקר הנזכר לעיל שערכנו בקרב מדגם מייצג של האוכלוסייה החרדית. לעמדות של הציבור החרדי הרחב בנושא יש חשיבות לא מבוטלת, אך עמדות אלו יכולות להיתקל גם בהתנגדות של ההנהגה. בשל כך, הסעיף השני של הפרק מתייחס לעמדות של מנהלים ואנשי חינוך בכירים בתלמודי התורה לבנים באשר לשילוב לימודי אנגלית, כפי שהוצגו בראיונות שנערכו במסגרת שתי עבודות איכותניות קודמות.

6.1. עמדת הציבור החרדי הרחב

תרשימים 17 ו-18 מציגים את היקף התמיכה של הציבור החרדי בלימודי אנגלית במסגרת בית הספר ובמסגרות לא פורמליות שלא בבית הספר (חוגים, קורסים). מסיבות טכניות השאלה על בתי הספר הופנתה להורים לבנים בלבד והשאלה על חוגים הופנתה לכלל האוכלוסייה הבוגרת, אך ההבדל בין שתי הקבוצות הללו אינו גדול (מכיוון שלמרבית האוכלוסייה יש בנים בגילי בית הספר).

תרשים 17

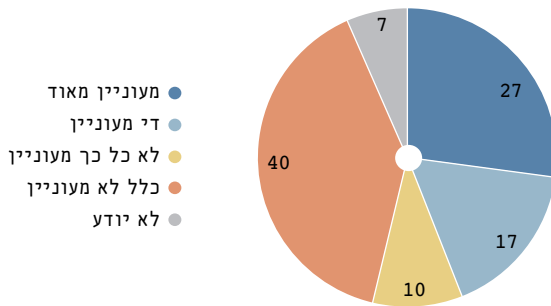
שיעור החרדים המעוניינים שבניהם ילמדו אנגלית מקרב הורים לבנים בגיל בית הספר (ב-%)

מקור: עיבודי המחבר לסקר המכון הישראלי לדמוקרטיה, דצמבר 2021.

תרשים 18

שיעור החרדים המעוניינים שבניהם ישתתפו בחוגים ובקורסים באנגלית מחוץ למסגרת בית הספר (מבלי להתחשב בשיקולים כלכליים) מקרב כלל המדגם (ב-%)

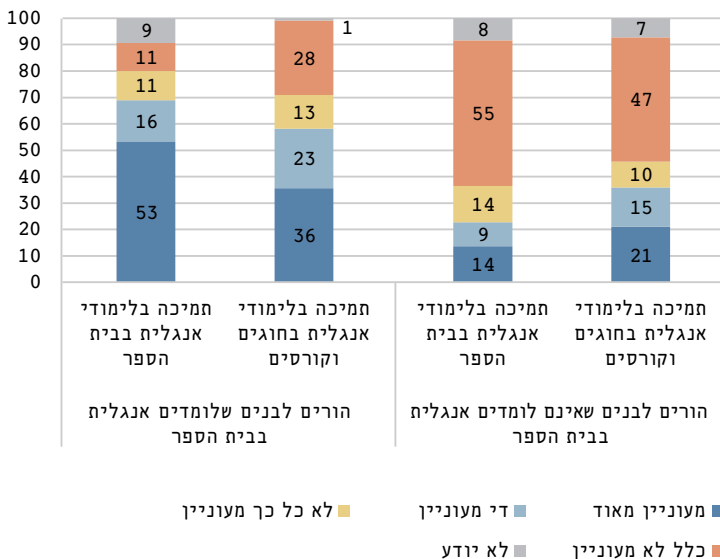
מקור: עיבודי המחבר לסקר המכון הישראלי לדמוקרטיה, דצמבר 2021.

מהנתונים עולה כי 34% מהחרדים תומכים בכך שבניהם ילמדו אנגלית בבית הספר (23% מעוניינים מאוד ו-11% די מעוניינים); ו-44% מהחרדים מביעים עניין בכך שבניהם ילמדו אנגלית מחוץ למסגרת הבית-ספרית (ובהם 27% מעוניינים מאוד ו-17% די מעוניינים). ניתן ללמוד מכך ששיעור ההורים החרדים המעוניינים בלימודי אנגלית בבית הספר גבוה יותר מאשר שיעור הלומדים בפועל שהוצג לעיל (24%). ועם זאת, רוב הציבור החרדי אינו מעוניין בהכנסת לימודי אנגלית לבתי הספר לבנים (57%) ואינו מעוניין בלימודי אנגלית לבנים במסגרות חוץ בית-ספריות (50%).

בתרשים 19 מוצגים הנתונים תוך הבחנה בין המענה של הורים לבנים שאינם לומדים אנגלית בבית הספר ובין המענה של הורים לבנים שלומדים אנגלית בבית הספר.

תרשים 19

שיעור החרדים המעוניינים שבניהם ילמדו אנגלית בבית הספר ובחוגים ובקורסים מחוץ למסגרת בית הספר, מקרב הורים לבנים בגיל בית הספר (ב-%)

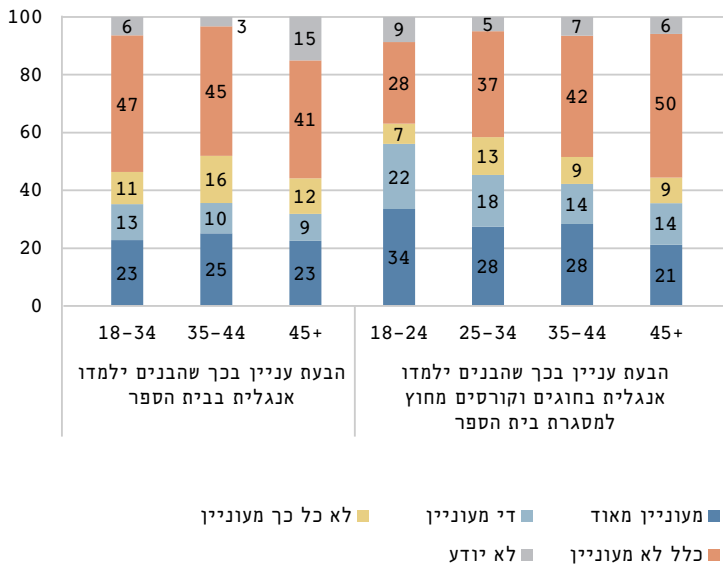
מקור: עיבודי המחבר לסקר המכון הישראלי לדמוקרטיה, דצמבר 2021.

באופן טבעי, ההורים שילדיהם לומדים אנגלית בבית הספר מביעים תמיכה גבוהה יותר בלימודי אנגלית. עם זאת, יש תמיכה מסוימת בלימודי אנגלית גם בקרב הורים שבניהם אינם לומדים כיום אנגלית: 23% מעוניינים שהבנים ילמדו אנגלית בבית הספר, ו-36% מעוניינים שהבנים ילמדו אנגלית במסגרות לא פורמליות.

בתרשים 20 מוצגים הנתונים בפילוח המשיבים לפי גיל. השאלה על התמיכה בלימודי אנגלית במסגרת בית הספר הופנתה רק להורים לתלמידים בבית הספר, כך שאין בה כמעט משיבים בני 18-24, ולכן משיבים אלו אוחדו עם קבוצת הגיל הבוגרת יותר.

תרשים 20

שיעור החרדים המעוניינים שבניהם ילמדו אנגלית בבית הספר, וישתתפו בחוגים ובקורסים באנגלית מחוץ למסגרת בית הספר, לפי גיל המשיבים (ב-%)

מקור: עיבודי המחבר לסקר המכון הישראלי לדמוקרטיה, דצמבר 2021.

מהנתונים עולים הבדלים קלים בין קבוצות הגיל השונות: 36% מהמשיבים בגיל 18-34 הביעו עניין בלימודי אנגלית לבנים בבית הספר, לעומת 35% מהמשיבים בגילאים 35-44 ו-32% מהמשיבים מעל גיל 45. מנגד, שיעור החרדים שכלל אינם מעוניינים שהבנים ילמדו אנגלית בבית הספר גבוה בהרבה בקרב קבוצת המבוגרים מעל גיל 45 (15%) מאשר בשאר קבוצות הגיל.

כאמור, השאלה לגבי לימודי האנגלית במסגרות לא פורמליות הופנתה גם לצעירים חרדים שאין להם ילדים, וניכרת תמיכה רבה יותר של צעירים בלימודי אנגלית לבנים במסגרות אלו: 56% מהמשיבים בגילים 18-24 הביעו תמיכה בכך שהבנים שלהם ילמדו אנגלית במסגרות חוץ בית־ספריות, לעומת 46% בקרב המשיבים בגילים 25-34, 42% בקרב המשיבים בני 35-44 ו-35% בקרב המשיבים מעל גיל 45. נראה שהדבר מלמד על פתיחות גבוהה בהרבה בקרב חרדים צעירים ללימודי אנגלית מחוץ למסגרת הבית־ספרית, ואולי אף על הצורך הגדול יותר שלהם בכך הנובע מהירידה שחלה לאורך השנים בשיעור הבנים החרדים הלומדים אנגלית.⁹⁹

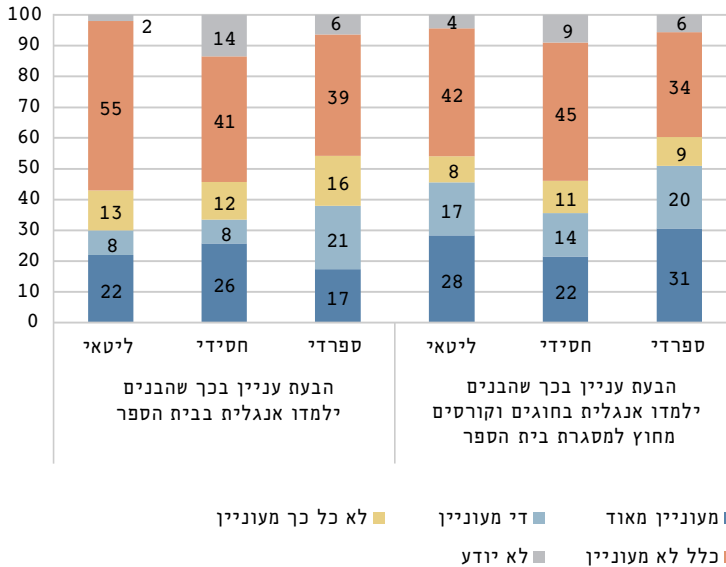
בתרשים 21 מוצגים הנתונים בחלוקה לפי זרם. בקרב הציבור הליטאי בולטת ההתנגדות האידיאולוגית החזקה ביותר ללימודי אנגלית בבית הספר, ו-55% מההורים הליטאים לבנים בחינוך החרדי אינם מעוניינים בלימודי אנגלית בבית הספר. עם זאת, גם בציבור הליטאי 30% מהנשאלים תומכים בלימודי אנגלית בבית הספר ורובם מעוניינים בכך מאוד, ושיעור זה גבוה כמעט פי שניים משיעור הליטאים המדווחים שהבנים שלהם לומדים בפועל אנגלית בבית הספר (16%). גם בקרב הציבור החסידי והספרדי שיעור ההורים המעוניינים בלימודי אנגלית לבנים בבית הספר גבוה משיעור התלמידים הלומדים בפועל.

99 ייתכן שהשיעור הגבוה של משיבים צעירים תומכים בלימודי אנגלית לבנים מחוץ למסגרת הבית־ספרית נובע גם מכך שלרבים מהם אין ילדים עדיין, ולכן הם פחות מחייחים לקשיים שונים הכרוכים בלימודי אנגלית במסגרות אלו.

תרשים 21

**שיעור החרדים המביעים עניין בלימודי אנגלית בבית הספר של הבנים
ובהשתתפות של הבנים בחוגים ובקורסים באנגלית
מחוץ למסגרת בית הספר, לפי זרם (ב-%)**

מקור: עיבודי המחבר לסקר המכון הישראלי לדמוקרטיה, דצמבר 2021.

באשר ללימודי אנגלית במסגרות לא פורמליות מחוץ לבית הספר יש הבדל בין חסידים ובין ספרדים וליטאים: בעוד בציבור החסידי אין כמעט הבדל בין תמיכה בלימודי אנגלית בבית הספר לתמיכה בלימודי אנגלית במסגרות לא פורמליות, בקרב ליטאים וספרדים יש פער של ממש, ושיעור המעוניינים בלימודי אנגלית לבנים במסגרות לא פורמליות גבוה הרבה יותר (בקרב ליטאים 45% לעומת 30% ובקרב ספרדים 51% לעומת 38%). נראה שהסיבה לכך היא קיומה של קבוצה של ליטאים וספרדים שהתנגדות שלה ללימודי אנגלית נובעת מהעדפת לימודי הקודש במסגרת הבית-ספרית, ואינה התנגדות עקרונית ללימוד השפה מסיבות דתיות.

ממצא נוסף הראוי לציון הוא ההבדלים בין גברים ונשים – נשים חרדיות מתנגדות יותר מגברים חרדים לכך שילדיהן ילמדו אנגלית: 63% מהנשים החרדיות אינן מעוניינות שבניהן ילמדו אנגלית בבית הספר לעומת 52% מהגברים, ו-55% מהנשים החרדיות אינן מעוניינות שבניהן ילמדו אנגלית במסגרות שאינן בית-ספריות לעומת 44% מהגברים. ממצא זה תואם מחקרים קודמים שבהם נמצא כי תפיסת העולם של הנשים החרדיות שמרנית יותר משל הגברים החרדים, כמעט בכל פרמטר.¹⁰⁰

6.2 עמדות מנהלים ואנשי חינוך בכירים

בשנת 2022 פורסם מחקר של שי קלדרון¹⁰¹ וענת בארט שבחן תפיסות של אנשי חינוך חרדים לגבי תחום הוראת האנגלית במסודות חינוך יסודיים לבנים חרדים. המחקר מבוסס על שמונה ראיונות שערכו השניים בשנת 2020 עם ארבעה מנהלים של תלמודי תורה, שני מפקחים במחוז החרדי ושני מורים לאנגלית בתלמודי תורה. כך נכתב בסיכום המחקר:

מרבית אנשי החינוך ביטאו את רצונם האישי לשפר את לימודי האנגלית והביעו צער וחרטה שלא למדו אנגלית בעבר. מצד שני, ברמה האישית הם מבינים את מוקדי ההתנגדות ולא יוצאים נגדם. שני כוחות מרכזיים מעצבים ומכוונים את התפיסות והיחס של תלמודי התורה למקצוע האנגלית והם מנהיגי הקהילה הרוחניים, להם צוותי החינוך רוחשים כבוד וסרים למרותם, אשר באופן כללי מתנגדים ללימודי אנגלית בתלמודי התורה; וקהילת ההורים שחלקה מתנגדת נחרצות ללימודי האנגלית וחלקה מעוניינת בהם – אולם מעדיפה שלא להתנגד כלכלי המוסדות מחשש לעימות עם הנהלת המוסדות. בנוסף,

100 כהנר, 2020: 125-126, 212-213.

101 בעת כתיבת המחקר היה קלדרון מפקח במחוז החרדי במשרד החינוך, וכיום הוא מכהן בתפקיד מנהל המחוז החרדי.

יש הורים שמתקשים לעזור לילדיהם בלימודי האנגלית ועל כן
אדישים לנושא, מתוך רצון להימנע מהקושי.¹⁰²

לדברי קלדרון ובארט, אנשי חינוך חרדים רבים וגם חלק מההורים היו מעוניינים להגדיל את היקף לימודי האנגלית במוסדות החינוך לבנים, אך הם מוותרים על כך בעיקר בשל ההתנגדות של ההנהגה הרוחנית וכן של הורים אחרים. עם זאת, במחקר מוצגות גם עמדות של אנשי חינוך שהצליחו לקבל הסכמה רבנית להוראת אנגלית.¹⁰³

מחקר אחר, שערך חיים ארלנגר במכון הישראלי לדמוקרטיה בשנת 2021, התמקד במנהלים של תלמודי תורה (ללא מורים ומפקחים) ובמסגרתו רואיינו עשרה מנהלים.¹⁰⁴ ארלנגר מצא כי מרבית המנהלים מבינים את החשיבות של לימודי האנגלית ורואים בשליטה בשפה כלי חשוב לאדם הבוגר, בין במקום העבודה ובין בשימוש יום-יומי (דוגמת קריאת שם של תרופה). כמו קלדרון ובארט, גם ארלנגר טוען כי רבים מהמנהלים מבינים את חשיבות האנגלית מתוך חוויה אישית של הקושי הטמון באידיעת השפה. לדבריו, מנהלים רבים ציינו בראיונות עד כמה ידיעת אנגלית הייתה יכולה לסייע להם בחיים ועד כמה היעדרה משפיע לשלילה על ההתנהלות שלהם. ממחקרו עולה כי מנהלים רבים היו מעוניינים ללמד אנגלית בתלמודי התורה, אך אינם עושים זאת עקב הוראת הרבנים: מתוך שישה מנהלים שאינם מלמדים אנגלית שרואיינו למחקר, חמישה טענו שהם דווקא מעוניינים ללמד אנגלית.

בקרב המנהלים שראיין ארלנגר היו גם חילוקי דעות לגבי האופן שבו אפשר לקדם לימודי אנגלית. יש כאלה שטענו שתקצוב מצד הממשלה יכול לקדם את הנושא, ושמנהל חכם ידע "להעביר" את ההחלטה ללמד אנגלית בבית הספר אם יקבל לשם כך תקציב. מנגד, היו שטענו כי רק תהליכים דתיים פנימיים יוכלו לגרום לשינוי בזרם המרכזי של החברה החרדית, כך שכל עוד מרבית הרבנים מתנגדים ללימודי אנגלית לבנים חרדים, גם תקצוב לא יסייע. עם זאת, במענה

102 קלדרון ובארט, 2022: 75.

103 שם: 72-73.

104 מחקר זה נערך כעבודה פנימית במכון הישראלי לדמוקרטיה ולא פורסם.

לשאלה מה יעשו תלמודי התורה אם משרד החינוך יתנה באופן אמיתי את התקצוב בלימודי אנגלית, ענו מרבית המנהלים כי המוסד ישלב לימודי אנגלית ולא יוותר על התקציב.

העמדות השונות שמציגים בנושא זה אנשי חינוך, ובפרט מנהלים, יכולות לשקף גם הבדלים בין קבוצות שונות. במקרים מסוימים לשיקולי תקציב יכולות להיות השלכות מהותיות על היקף לימודי האנגלית (והליבה בכלל) במוסדות חינוך לבנים חרדים, ודוגמה בולטת לכך היא חסידות בעלז. מוסדות החינוך של חסידות בעלז אינם חלק מרשתות החינוך החרדיות, ולכן הם אינם זכאים ל-100% תקצוב. כדי להגדיל את תקצוב מוסדות החינוך לבנים ניהלה הנהגת החסידות משא ומתן מול גורמי ממשל שונים, שבעקבותיו הוסכם ביוני 2022 על מתווה, שזכה לכינוי "מתווה בעלז", שלפיו כל מוסד שילמד אנגלית, עברית, מתמטיקה ואנגלית יקבל תקצוב ממשלתי מלא אף אם אינו נמנה עם אחת הרשתות החרדיות, בתנאי שתלמידיו יהיו נתונים לפיקוח הדוק של המדינה המתבטא בבחינות בתחומים השונים, כך שללא היבחנות והצלחה לא יתקבל התקציב. המתווה עורר סערה במערכת הפוליטית, שזמן קצר לאחר פרסומו נכנסה למערכת בחירות. לאחר שבועות ארוכים של משא ומתן והתערבות מצד גורמים פוליטיים שונים החליטה חסידות בעלז בספטמבר 2022 להקפיא את הצטרפותה למתווה. לפי דיווחים שונים הגיעה ההקפאה בתמורה להבטחה מצד בנימין נתניהו, שהתמודד אז על ראשות הממשלה, כי התקציבים של מוסדות החסידות יוגדלו אף ללא לימודי ליבה. עם זאת, ביוני 2023 פורסם כי על רקע האכזבה של מנהיגי חסידות בעלז מהתקציב שהוקצה לה בתקציב המדינה הם מבקשים לקדם מחדש את המתווה שנזנח.¹⁰⁵ נראה כי סיפורו של מתווה בעלז מחזק במידה רבה את מסקנותיו של ארלנגר, לפחות לגבי חלק מהקבוצות החרדיות: נראה כי יש קבוצות חרדיות שמוכנות לקדם לימודי אנגלית בקרב הבנים החרדים, אך הן לא יעשו זאת ללא תמריצים כלכליים.

סיכום והמלצות

מחקר זה מצביע על המאפיינים הייחודיים של לימודי האנגלית בחברה החרדית. מארבעת הפרקים הראשונים של המחקר עולים כמה ממצאים עיקריים:

לימודי האנגלית במערכת החינוך

ככלל, הבנות החרדיות לומדות אנגלית בהיקף הנדרש על פי הנהלים אך רק שיעור נמוך מהבנים החרדים לומדים אנגלית. מרבית מוסדות החינוך היסודיים לבנים נדרשים ללמד אנגלית על פי נוהלי משרד החינוך, אך בפועל רק מקצתם מלמדים אנגלית, וגם הם אינם עושים זאת בהכרח בהיקף הנדרש. המחקר מצביע על ירידה הדרגתית לאורך השנים במספר הבנים החרדים הלומדים אנגלית. בגילי התיכון רוב מוחלט של הבנים החרדים לומדים במוסדות שגם על פי הנהלים אינם נדרשים ללמד אנגלית, ובפועל רק מעטים מהם לומדים אנגלית. איכות לימודי האנגלית בקרב בנים חרדים נמוכה במיוחד, ובמקרים רבים הלימודים מסתכמים בלימוד אותיות ה־ABC ומיומנות הגייה בסיסית בלבד. חסמים מרכזיים לקידום לימודי אנגלית איכותיים במערכת החינוך החרדית, גם בקרב הבנות, הם היעדר תוכנית לימודים מסודרת, מחסור בספרי לימוד עדכניים מותאמים ומחסור בכוחות הוראה בעלי הכשרה באנגלית.

רמת המיומנות באנגלית

רמת המיומנות של גברים חרדים באנגלית נמוכה מאוד בהשוואה לגברים יהודים שאינם חרדים. נשים חרדיות אומנם לומדות אנגלית בבית הספר ולכן שליטתן בשפה גבוהה מזו של הגברים, אך נמוכה בהרבה מזו של נשים יהודיות לא־חרדיות. בקרב יהודים לא־חרדים ניכר כי ככל שאדם צעיר יותר רמת המיומנות שלו באנגלית גבוהה יותר, אולם בקרב הגברים החרדים המגמה הפוכה, ורמת המיומנות של המבוגרים דווקא גבוהה מזו של הצעירים.

השפעת רמת המיומנות באנגלית על השתלבות החרדים בהשכלה הגבוהה ובשוק העבודה

מחקרי הערכה שונים הצביעו על כך שאחד החסמים המרכזיים להצלחה של גברים חרדים בלימודים אקדמיים הוא רמת המיומנות הנמוכה שלהם באנגלית. כמו כן, רמת המיומנות הנמוכה באנגלית משפיעה לשלילה גם על היכולת להשתלב בתעסוקה איכותית שבצידה הכנסה גבוהה, ותופעה זו בולטת גם בקרב נשים חרדיות.

מחקר זה אינו עוסק בהוכחת קשרים סיבתיים בין משתנים, אך קל לראות שממצאים אלה הם תוצאה של מערכת קשרים סיבתית: היעדר לימודים או לימודים ברמה נמוכה באנגלית מביאים לרמת מיומנות נמוכה של האוכלוסייה החרדית באנגלית, וזו מקשה עליהם את ההשתלבות בהשכלה הגבוהה ובשוק העבודה בתעסוקה איכותית.

תמונת המצב העגומה העולה מהמחקר מעוררת מחשבות באשר לצורך בקידום לימודי אנגלית בחברה החרדית. אך שמבין מקצועות הליבה אנגלית היא המקצוע החשוב ביותר לצורך השתלבות באקדמיה ובשוק העבודה, רמת המיומנות של חרדים באנגלית היא הנמוכה ביותר מבין מקצועות אלה. הקושי להשלים לימודי שפה בגיל מבוגר מעצים עוד יותר את החשיבות של קידום לימודי אנגלית בחברה החרדית מגיל צעיר. בעמדה מסוג זה מחזיקה עדינה בר־שלום, מייסדת המכללה החרדית בירושלים, הפועלת זה שנים רבות לקידום חרדים בהשכלה הגבוהה ובתעסוקה. בדיון בכנסת בשנת 2016 שעסק בהשכלה ובתעסוקה של חרדים אמרה בר־שלום כי היא אינה מבינה את ההתעקשות, חסרת הטעם לדעתה, של רשויות המדינה לקדם לימודי ליבה במוסדות החינוך החרדיים. לדבריה, אפשר להשלים לימודים בגיל מאוחר כמעט בכל תחום דעת למעט לימוד שפה זרה, ולכן בהקשר של המאבק על לימודי הליבה במערכת החינוך החרדית היא מציעה להתמקד בעידוד הוראת אנגלית בגילים הצעירים ולהניח לעת עתה לתחומי הלימוד האחרים.¹⁰⁶ גם אם אין מאמצים את עמדתה

של בר־שלום בדבר זניחת מקצועות הליבה האחרים, ניתן לקבל את העמדה שיש לעסוק באופן ממוקד בקידום לימודי האנגלית.

כמבוא לדיון ביכולת להוביל שינוי מסוג זה, שני הפרקים האחרונים של המחקר בוחנים במישור האידיאולוגי־חברתי את יחסה של החברה החרדית לשפה האנגלית, את הסיבות להתנגדות ללימודי אנגלית בקרב בנים ואת ההיתכנות של קידום לימודים אלה. פרק 5 סוקר את הסיבות להתנגדות לשפה האנגלית בקרב חרדים. המסקנה העולה מהפרק היא שהרתיעה מהשפה האנגלית נובעת בעיקר מכך שהיא גורם המייצג את התרבות הזרה ואמצעי מרכזי לקידום ב"עולם שבחוץ". פרק 6 מציג עמדות של הציבור החרדי הרחב ושל מנהלים ואנשי חינוך בכירים באשר לאפשרות לקדם לימודי אנגלית בחברה החרדית. מפרק זה עולה כי אף שרוב החרדים אינם מעוניינים שבניהם ילמדו אנגלית, היקף המעוניינים בלימודי אנגלית גבוה מהיקף הלומדים אנגלית בפועל, ובקרב צעירים יש הסכמה גבוהה יותר לקידום לימודי אנגלית, בפרט באמצעות חוגים. כמו כן, יש מנהלים של תלמודי תורה הסבורים כי תמריצים כלכליים יגרמו להם לשלב לימודי אנגלית בבית הספר, בעוד אחרים טוענים שלא תהיה לכך השפעה בשל ההתנגדות האידיאולוגית העקרונית.

על רקע ממצאים אלו מוצעות ההמלצות שלהלן לקידום לימודי אנגלית בחברה החרדית:

א. אכיפה ושינוי נהלים של משרד החינוך

1. חיזוק האכיפה

המחקר מצביע על כך שברבים ממוסדות החינוך היסודיים לבנים חרדים שאמורים ללמד אנגלית המקצוע אינו נלמד כלל או שהוא נלמד בהיקף נמוך מהנדרש. למרות זאת, משרד החינוך ממעט מאוד להשתמש בכלים הנתונים לו לאכיפת חובת לימודי האנגלית. ניתן להצביע על שתי פעולות אכיפה מרכזיות שעל המשרד לנקוט:

- סנקציות תקציביות: המשרד מקזז כיום תקציבים רק למוסדות מעטים שאינם מלמדים לימודי ליבה כנדרש. על המשרד להרחיב את פעילות הקיזוז התקציבי, ואף מוצע לקבוע מנגנון של קנסות למוסדות שאינם מלמדים לימודי ליבה (קיזוז

הוא למעשה אי־העברת תקציב עבור שעות שלא נלמדו, ואילו קנס הוא סנקציה תקציבית חמורה יותר במקרה של פעילות בניגוד לנהלים).

• ביטול הכרה במוסד חינוכי: לימודי הליבה בהיקף הנדרש הם תנאי סף לכך שמוסד חינוכי יזכה למעמד "מוכר", על המשמעויות התפעוליות והתקציביות הנלוות לכך. כיום משרד החינוך אינו משתמש בסמכותו לבטל הכרה זאת, ומוצע שהוא יתחיל להפעיל אותה.

מהמחקר עולה שסביר להניח שחיזוק האכיפה מצד משרד החינוך יביא לכך שחלק ממוסדות החינוך יקדמו לימודי אנגלית כדי שלא להיפגע, ואילו מוסדות אחרים יעדיפו לוותר על תקציב ובלבד שלא ללמד אנגלית. כך או כך, על משרד החינוך לחזק את האכיפה ולפעול כדי שמוסדות החינוך יעמדו בנהלים שנקבעו לגבי היקף לימודי האנגלית.

2. חיוב מוסדות הפטור בלימודי אנגלית בהתאם לשיעור התקצוב שלהם

מוסדות החינוך היסודיים בחינוך החרדי מחויבים בלימודי ליבה בהתאם לשיעור המימון שהם מקבלים מהמדינה. עם זאת, הנחיות משרד החינוך פוטרות את מוסדות הפטור מלימודי אנגלית, אף שהם ממומנים ב־55% מתקציב מוסד בחינוך הממלכתי, ומאפשרות להם "לצאת ידי חובה" באמצעות קיום לימודי הליבה בתחומים אחרים. מוצע שמשרד החינוך יקבע הנחיות חדשות שיחייבו את מוסדות הפטור בלפחות 55% מהיקף לימודי האנגלית הנדרש ממוסדות החינוך הממלכתי.

3. הגדרת היקף לימודים לפי שנת הלימוד

חוזר המנכ"ל בנושא תוכנית היסוד לחינוך החרדי מאפשר גמישות גבוהה בחלוקת שעות הלימודים בין כיתה ז' וכיתה ח', וכך מוסדות החינוך יכולים להימנע מהוראת אנגלית בכיתה ח'. מוצע לשנות את החוזר ולקבוע את היקף השעות הנדרש לכל שנת לימודים בנפרד.

ב. תמריצים לקידום וחיזוק לימודי האנגלית בחינוך החרדי

4. חיזוק החינוך הממלכתי־חרדי

בחינוך הממלכתי־חרדי לימודי האנגלית הם חלק מתוכנית הלימודים הבסיסית. קידומו של החינוך הממלכתי־חרדי כאפשרות ריאלית לאוכלוסייה החרדית יחזק באופן טבעי את לימודי האנגלית "מלמטה", ללא צורך לבוא במשא ומתן עם ההנהגה החרדית, המבקשת בדרך כלל שלא לאפשר את לימודי האנגלית. מחקרים קודמים שנערכו במכון הישראלי לדמוקרטיה הצביעו על הפוטנציאל הגלום בחינוך ממלכתי־חרדי עבור קבוצות מסוימות בחברה החרדית ועל חסמים שונים העומדים כיום בפני קידומו ואף הציגו המלצות בנושא, ולפיכך לא אפרט כאן את הדברים.¹⁰⁷

5. הענקת תמריצים כספיים ללימודי אנגלית בכפוף לעמידה במבחנים ("מתווה בעלז")

מהמחקר עולה כי בחברה החרדית קיימות קהילות שאומנם לא יהיו מעוניינות לעבור למודל של חינוך ממלכתי־חרדי או רשתות, אך יהיו מעוניינות לשלב לימודי אנגלית במוסדות החינוך לבנים בתמורה לתקציבים. היווצרותו של "מתווה בעלז" היא דוגמה טובה לכך שעבודה עקב בצד אגודל יחד עם ההנהגה של קהילות חרדיות יכולה לקדם את לימודי האנגלית. עם זאת, הקפאת המתווה בשל הבטחה של העברת תקציבים שאינה מותנית בלימודי אנגלית מלמדת גם על המגבלות של מודל זה.

6. תוכנית לקידום לימודי אנגלית ברמה של 4 ו-5 יחידות הממוקדת בבנות חרדיות

המחקר מצביע על עלייה ניכרת במספר תלמידות החינוך החרדי הניגשות לבחינות הבגרות באנגלית בשנים האחרונות, אך מראה כי שיעור גבוה מאוד מהן (כמחצית) ניגשות לבחינה ברמה של 3 יחידות לימוד (להבדיל מרמה של 4 או 5 יחידות), בשעה שבחינוך הממלכתי שיעור הניגשות לבחינה ברמה זו

נמוך בהרבה (12% בלבד). הדבר מלמד על פוטנציאל הקיים בקרב בנות חרדיות שאינו ממומש. בשל כך, מוצע שמשרד החינוך יקדם תוכנית להגדלת מספר התלמידות הניגשות לבחינות בגרות באנגלית ברמה של 4 ו-5 יחידות המבוססת על תמריצים כלכליים ומיקוד מאמץ, בדומה לתוכנית לקידום לימודי האנגלית ("Give me five") שהשיק המשרד בשנת 2017 ולתוכנית הלאומית לחיזוק לימודי המתמטיקה ("לתת חמש") שהשיק המשרד בשנת 2015.

ג. חיזוק גורמי המעטפת

7. בניית תוכנית לימודים וכתובת ספרי לימוד

על משרד החינוך לכתוב תוכנית לימודים באנגלית לבנים שתקבע את ההתקדמות הנדרשת. על התוכנית להיות מותאמת למעמד המשפטי של המוסד ולהיקף לימודי האנגלית הנדרשים ממנו. כמו כן, לנוכח היעדרם של ספרים ללימוד אנגלית המותאמים לבנים חרדים ומחסור בספרי לימוד עדכניים לבנות בכמה שכבות גיל, מוצע שמשרד החינוך יממן כתיבת חומרי לימוד באנגלית לציבור החרדי. על המשרד לקדם את השימוש בספרים אלו באמצעות הטעמתם בתוכנית השאלת הספרים ("תוכנית סלסלה").

8. כוחות הוראה

כדי לשפר את איכות הוראת האנגלית במוסדות החינוך החרדיים מוצע כי משרד החינוך יקים מערך מסודר של הכשרות והשתלמויות למורים לאנגלית בחינוך החרדי. כדי שהמערך יהיה אפקטיבי, על המשרד לפעול לשינוי התגמול של המורים והמוסדות החרדיים באופן שייצור תמריץ להשתתפות בפעילות המערך. כך, למשל, אפשר לתגמל את מוסדות החינוך עצמם עבור מורים שעברו הכשרה והשתלמות בתחום האנגלית; וכן מוצע שסך ההשתלמויות הכולל של מורים חרדים יכלול יותר מ-16 גמולי השתלמות ויתפרס על טווח רחב יותר של שנים. כצעד משלים יש לבטל את האפשרות הקיימת כיום לצבור גמולים באמצעות לימודים בכולל ולימוד דפי גמרא, כך שהחלופה תהיה גמולים המבוססים על הקניית ידע וכישורים במקצועות אחרים, ובכללם אנגלית.

ד. לימודי אנגלית במסגרות לא פורמליות

9. קידום חוגים במוסדות החינוך ובמתנ"סים

מהמחקר עולה כי ההסכמה לקיום לימודי אנגלית לבנים במסגרת חוגים רחבה יותר מההסכמה לקיומם במסגרת הלימודים הפורמליים, ולכן נראה שיש עניין גבוה בפיתוחם של חוגים. מנגד, קשה לראות בחוגים חלופה ממשית ללימודי אנגלית: הם מהווים בעיקר מבוא בסיסי לתחום ונראה שהם אינם יכולים להקנות מיומנויות שפה גבוהות בשל השעות המאוחרות והמסגרת הלא פורמלית. משום כך, אף כי אני סבור שיש לפעול לקידום של חוגים בשיתוף פעולה עם הקהילות החרדיות, חשוב להבהיר שלא כדאי להשקיע בתחום זה את עיקר המאמצים לקידום לימודי אנגלית בחברה החרדית. מסגרת כזו יכולה להתאים בעיקר למוסדות הפטור, שבהם קיימת ההתנגדות החזקה ביותר ללימודי אנגלית.

10. תוכנית לשיפור האנגלית לגברים חרדים

ההמלצות שהוצגו עד כה עסקו באוכלוסייה הצעירה, מכיוון ששנות הילדות והנערות הן השנים הקריטיות לרכישת שפה. עם זאת, מוצע גם לקדם תוכנית ייעודית לשיפור כישורי האנגלית של חרדים מבוגרים, ובפרט אלו המעוניינים להשתלב במוסדות ההשכלה הגבוהה ובשוק העבודה. בהקשר זה חשוב לציין שבפברואר 2022 החליטה הממשלה על הקצאת 25 מיליון ש"ח לצורך "תכנית לאומית לשיפור ידיעת השפה האנגלית בקרב מבוגרים". בין היתר הנחתה הממשלה את זרוע העבודה במשרד הכלכלה "ליישם תכנית לחיזוק לימודי השפה האנגלית לאוכלוסיות ששיעור השתתפותן בתעסוקה ובתעסוקה איכותית נמוך, שלגביהן מפעילה זרוע העבודה תכניות, ובכלל זה לאוכלוסיית הגברים החרדים שלגביהם קיים פער בלימודי האנגלית ובידיעת השפה האנגלית ביחס לאוכלוסיות אחרות"¹⁰⁸. מוקדם עדיין לבחון את פעילות הממשלה בנושא, אך נראה שהחלטה זו יכולה להיות בסיס לקידום תוכנית המתמקדת בשיפור האנגלית בקרב חרדים מבוגרים.

108 החלטה 1189 של הממשלה ה-36 "תכנית לאומית לשיפור ידיעת השפה האנגלית בקרב מבוגרים" (27.2.2022).

רשימת המקורות

אברהם, מיכאל, 2020. "על משמעות ומטרה בשיח האידאולוגי החרדי (טור 321)", הרב מיכאל אברהם - שו"ת ומאמרים.

אופנר, חנה אסתר, ומיכל טננבאום, 2012. "אמור לי מה אתה דובר ואומר לך...": חקר עמדות כלפי שפות בחברה החרדית", בתוך: קימי קפלן ונורית שטדלר (עורכים), **מהישרדות להתבססות: תמורות בחברה החרדית בישראל ובחקה**, ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד, עמ' 81-100.

אלאור, חמר, 2006. **מקומות שמורים: מגדר ואתניות במחוזות הדת והחשובה**, תל אביב: עם עובד.

אלמור-קפיטל, ג'רי, 2020. "נתונים על השכלה גבוהה ועל הכשרה מקצועית של נשים חרדיות", הכנסת - מרכז המחקר והמידע.

אקסלרד, הלה, אברהם זילברמן, חן ליפשיץ, סרגיי סומקין ואיציק קרומבי, 2021. **גברים חרדים בהייטק**, הרצליה: מכון אהרן למדיניות כלכלית והמכון החרדי למחקרי מדיניות.

בארט, ענת, אהוד שפיגל וגלעד מלאך, 2020. **אחד מחמישה תלמידים: החינוך החרדי בישראל**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

פרקל, ישראל, וליאור ורוצלבסקי, 2023. "בלוף לימודי הליבה: השיבות שמקבלות תקציבים במרמה", **ערוץ 13**, 22.3.2023.

בכר, שלומית (שולי), וגלית אהרון, 2019. **לימודי העשרה לבנים חרדים**, ירושלים: המוסד לביטוח לאומי, קרן מפעלים מיוחדים.

גולדפרב, יעל, 2011. "הכשרה חלופית בסמינרים לנשים במגזר החרדי (תוכנית ח"ן)", מינהל מחקר וכלכלה, משרד התעשייה, המסחר והתעסוקה.

דרייפוס, קרול, ונפתלי רוטנברג, 2012. "מחקר שדה לבחינת יישום תוכניות היסוד ברשתות החינוך החרדי בישראל (כיתות א'-ח")", בתוך: ליבת אבישי ונפתלי רוטנברג (עורכים), **אחדות מתוך שונות: ליבה חינוכית משותפת לילדי ישראל**, ירושלים ואבן יהודה: מכון ון ליר בירושלים ורכס פרויקטים חינוכיים.

הורוביץ, נרי, 2013. **סטודנטים חרדים: ישיבה, עבודה ומערכת השכלה גבוהה המונית**, ירושלים: משרד הכלכלה.

הלוי, יאיר, 2020. "מהפכת החרדיות החדשה בשנות השבעים", עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2011. **סקר שירותי חינוך ורווחה, בתי ספר יסודיים ועל-יסודיים, חינוך עברי וחינוך ערבי, תשס"ח**, ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2017. "רמת השליטה בשפה האנגלית בישראל, נתונים מתוך סקר מיומנויות בוגרים בישראל, 2014-2015", הודעה לתקשורת, 22.10.2017.

וייסבלאי, אתי, 2012א. "התאמה בין תחום ההכשרה לתחום ההוראה של מורים - תמונת מצב", הכנסת - מרכז המחקר והמידע.

וייסבלאי, אתי, 2012ב. "לימודי ליבה במערכת החינוך החרדית", הכנסת - מרכז המחקר והמידע.

וייסבלאי, אתי, 2022. "מחסור במורים - דוח ביניים: ממצאים מרכזיים מתוך סקר מרכז המחקר והמידע של הכנסת - יולי 2022", הכנסת - מרכז המחקר והמידע.

- וייסבלאי, אחי, 2023. "מחסור במורים", הכנסת - מרכז המחקר והמידע.
- ויסברג, משה, 2018. "ועדת החינוך במכתב חריף: איסור על לימודי אנגלית, מדעים וחשבון", **בחדרי חרדים**, 30.4.2018.
- ולמר, תומר, 2012. "מהפכה: מבחני הסמינרים יוכרו כבגרות", **ynet**, 12.3.2012.
- ורוצלבסקי, ליאור, 2023. "החסידות שרוצה לימודי ליבה: זרקו אותנו לכלבים", **ערוץ 13**, 25.6.2023.
- טוקר, נתי, וליאור דטל, 2023. "בחסידות בעלז שוקלים לחזור למתווה לימודי הליבה - אך ייתכן שכבר מאוחר מדי", **TheMarker**, 26.6.2023.
- כהן, ישראל, 2014. "משרד החינוך: יישלל הרישיון מת"תים שלא ילמדו אנגלית", **כיכר השבת**, 18.8.2014.
- כהנר, לי, 2014. **הכשרה מקצועית ותעסוקה בקרב נשים חרדיות: דו"ח מחקר הערכה מסכם לתוכנית "צופיה"**, מינהל מחקר וכלכלה, משרד הכלכלה.
- כהנר, לי, 2018. **מובילות: מחקר הערכה מסכם**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה וג'וינט ישראל-תבת.
- כהנר, לי, 2020. **החברה החרדית על הציר שבין שמרנות למודרניות**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- לוי, דגנית, 2021. **שילוב חרדים בהשכלה הגבוהה**, ירושלים: מכון ירושלים למחקרי מדיניות.
- לוי, חגי, 2009. "המגזר החרדי בישראל: העצמה תוך שילוב בתעסוקה", המועצה הלאומית לכלכלה.
- מבקר המדינה, 2019. **דוח שנתי 69ב**, ירושלים: משרד מבקר המדינה.
- מבקר המדינה, 2020. **דוח שנתי 70ב**, ירושלים: משרד מבקר המדינה.

מלחי, אסף, בצלאל כהן ודן קאופמן, 2008. **חרדים לעתידם: עמדות וחשמים ביחס ללימודים גבוהים במגזר החרדי**, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.

משרד החינוך, 2011. "תוכנית היסוד למגזר החרדי בבית הספר היסודי, בכיתות א'-ח'".

סולימן, רחל, ורויטל היימן, 2018. "התמודדות המפקח עם הובלת שינוי במערכת החינוך החרדית", בתוך: ענת בארט (עורכת), **מחקרים על הפיקוח במחוז החרדי של משרד החינוך: בין רשויות, רשתות והציבוריות החרדית**, ירושלים: מכון ירושלים למחקרי מדיניות, עמ' 73-94.

סער, אפרת, ומאיה חושן, 2018. **הנגשת מדע לחרדים: מחקר הערכה מסכם לשנים תשס"ח תשע"ז**. ירושלים: מכון ירושלים למחקרי מדיניות.

פינקלשטיין, אריאל, 2016. **לימודי האנגלית בחברה הדתית-לאומית**, בארות יצחק: נאמני תורה ועבודה.

פינקלשטיין, אריאל, 2020. **לימודי האנגלית בחברה הדתית-לאומית 2020: תמונת מצב ומגמות**, בארות יצחק: נאמני תורה ועבודה.

פינקלשטיין, אריאל, 2021. **החברה הדתית-לאומית בנתונים**, ירושלים: נאמני תורה ועבודה.

פינקלשטיין, אריאל, 2022. "הקיזוז למוסדות חרדיים בגין אי לימוד מקצועות ליבה התכווץ", **אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה**, 29.5.2022.

פרוסט, טל, 2016. "ליבה לשם מה? הערת פסיקה בעקבות פסק דין רובינשטיין: זכות היציאה וחינוך לחשיבה ביקורתית במסגרת לימודי הליבה במגזר החרדי בישראל", **מחקרי משפט** ל: 557-590.

פרי-חזן, לטם, 2018. "הסדרת לימודי ליבה בחינוך החרדי בפרספקטיבה השוואתית", **משפט, חברה ותרבות** א: 493-525.

פרידלנדר, חיים, 2020. "ח-ר-ם-!!!", **המקום: מגזין לחרדים בעולם המעשה** 3: 28-34.

- צ'רנוביצקי, מיכל, ודבורה פלדמן, 2018. החצר האחורית של החינוך בישראל – מערכת החינוך החרדית: תמונת מצב והמלצות מדיניות, בית ברל: קרן ברל כצנלסון.
- קדרי-עובדיה, שירה, 2022. "יש הסכמה שבשתיקה": מנהלים מספרים מה המדינה לא יודעת על לימודי הליבה", הארץ, 18.10.2022.
- קינג, יהודית, וניר גזית, 2005. "פרנסה בכבוד" (מחזור א'): תוכנית הכשרה מקצועית לחרדים – מחקר הערכה, ירושלים: מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל.
- קלדרון, שי, וענת בארט, 2022. "לימודי אנגלית בתלמודי תורה – ולמדתם אותה את בנכם?", אוריינות ושפה 9: 64-80.
- קליין, צביקה, 2014. "סנקציות לטרבני לימודי ליבה – גם בתפוצות", nrg, 20.4.2014.
- קלעגי, תהילה, וארנה בראון-לבינסון, 2017. השתלבות מתבדלת: חרדים אקדמאים במשק הישראלי, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- קצבורג, נתנאל, 1966. "פולמוס החינוך בישוב הישן", שנה בשנה ז: 299-312.
- קציר, שי, ולטס פרי-חזן, 2018. החינוך הממלכתי-חרדי: מהקמה להתבססות, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- קרופסקי, ספי, 2018. "התנאי לתקצוב מוסדות הפטור החרדיים: 55% לימודי ליבה", כלכליסט, 22.1.2018.
- קרלינסקי, אריאל, 2021. השכלה, תעסוקה והשתכרות של גברים חרדים במבט ארוך-טווח: האם הפערים מצטמצמים?, ירושלים: פורום קהלת.
- רגב, איתן, 2016. "אתגרים בהשתלבות חרדים בלימודים אקדמיים", בתוך: אבי וייס (עורך), דוח מצב המדינה: חברה, כלכלה ומדיניות 2016, ירושלים: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל, עמ' 186-226.

רובין, אסנת, נורית נוביס־דויטש וולטס פרי־חזן, 2020. בין נשירה לתקווה: גורמים המשפיעים על התמדתם של סטודנטים חרדים בלימודים אקדמיים, חיפה: אוניברסיטת חיפה.

שפיגל, אהוד, 2011. "ותלמוד־תורה כנגד כולם": חינוך חרדי לבנים בירושלים, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.

Baumel, Simeon D., 2003. "Teaching English in Israeli Haredi Schools," *Language Policy* 2 (1): 47-67.

Johnson, Jacqueline S., and Elissa L. Newport, 1989. "Critical Period Effects in Second Language Learning: The Influence of Maturational State on the Acquisition of English as a Second Language," *Cognitive Psychology* 21 (1): 60-99.

Keren-Kratz, Menachem, 2020. "Post-Truth Politics and Invented Traditions: The Case of the Haredi Society in Israel," *Jewish Political Studies Review* 31 (3-4): 44-69.

Perry-Hazan, Lotem, Netta Barak-Corren, and Gil Nachmani, 2023. "Noncompliance with the Law as Institutional Maintenance at Ultra-Religious Schools," *Regulation & Governance*.

Policy Paper 194

ENGLISH AND THE ULTRA-ORTHODOX

A Very Foreign Language

Ariel Finkelstein

December 2023

Abstract

The teaching of core subjects in Haredi schools is one of the main issues on the Israeli public agenda. The core curriculum developed by the Ministry of Education includes subjects that are supposed to constitute a common basis for the entire education system and which are considered vital to the development of autonomous citizens with the knowledge and learning skills needed to function successfully in today's society and job market. However, as is well known, there is opposition in Haredi society to the use of this curriculum, especially for boys.

Core-curriculum studies in Haredi society are usually discussed as a single ensemble. This study, however, follows a different route, focusing on just one of the core subjects—English—and pointing out its unique features in Haredi society. The importance of this subject is not in question: English is currently the international language; proficiency in English is a basic condition for studying in institutions of higher education and for integration in the job market. Moreover, language study differs fundamentally from studies based mainly on imparting knowledge (science, history) or logical skills (math), so it is harder to make up the gap in English later in life.

The Extent of English Education in Haredi Schools

Whereas a clear majority of Haredi girls in elementary education attend schools that are required to teach English, and virtually all of them do study the subject, the situation is different among boys: While 58% of boys in Haredi elementary education attend schools that are required to teach a complete or partial English curriculum and are budgeted to do so, in practice only 24% of Haredi parents report that their sons actually study English in school. Nevertheless, the Ministry of Education rarely cuts the budgets of schools that do not teach English as required, despite having the authority to do so. Studies of representative samples show that much higher percentages of Haredi boys study other core subjects, especially math. Moreover, the proportion of Haredi boys who study English in school has been declining over the years: whereas 24% of boys study English today, 54% of Haredi graduates of Haredi schools aged over 45 say that they studied English in school as children, as did 40% of Haredi men aged 35–44.

As for secondary education, 78% of Haredi boys attend a unique type of educational institution—the yeshiva. Yeshivot are not required to teach core subjects at all, including English. There is no systematic data about the extent of English studies among the remaining 22% of Haredi boys, but there are clear indications that some of them do not study English even though the institutions they attend are budgeted to teach the subject, or that they study English but not to the extent required. Furthermore, few Haredim take the English matriculation exams: in 2019, only 6% of Haredi boys and 34% of Haredi girls did so. Nevertheless, among the girls, there has been an increase in this percentage in recent years.

Contributing Factors: Teachers, Curriculum, and Textbooks

The Israeli education system overall suffers from a shortage of teachers qualified to teach English, but the problem is even more acute in the

Haredi system. The shortage of teachers qualified to teach secular subjects, including English, is especially prominent in boys' schools. Even when Haredi men have teaching certificates, their certification tends to be in religious subjects. According to the State Comptroller, while the Education Ministry's policy is to try as much as possible to prevent the employment of teachers who lack the educational background to teach their subjects, this policy is not applied in Haredi schools. In practice, in Haredi boys' schools it is customary for one teacher to teach all subjects. Because some of the teachers do not know any English, a different teacher who does know the language may sometimes be asked to teach the subject.

Israeli schools—including Haredi schools—are required to follow a curriculum, as presented in textbooks approved by the Ministry of Education. For some grades there are no up-to-date approved English textbooks for use in Haredi schools. Moreover, all the books approved for teaching English in Haredi schools are tailored to Haredi girls; there are no books tailored to Haredi boys at all.

The Level of Proficiency in English and its Ramifications

The absence of English classes in schools, or classes at a low standard, naturally results in a low level of proficiency in English among Haredim. Although only a tiny minority of Haredim take the English psychometric exams for university entry, it is notable that English is the subject in which Haredim—and particularly Haredi men—score the lowest compared to non-Haredi Jews.

This study presents a series of comprehensive surveys by the Central Bureau of Statistics (CBS) attesting to the low level of proficiency in English among Haredim. The CBS Social Survey found that 71% of Haredi men say they cannot speak English even on a routine conversational level, compared with 30% of non-Haredi men. In the CBS Household Survey, the same was found to be true of 74% of Haredi men, compared with 24% of non-Haredi men. As for women, 56% of female Haredi respondents to

the Social Survey said they are unable to hold a conversation in English, compared with 35% of non-Haredi women, whereas in the Household Survey, the rates were lower for both groups, at 45% versus 24%. These data show that Haredi men are the only group in which the younger people are, the poorer their English is; among non-Haredi Jews and Haredi women, the younger people are, the more proficient they are in English.

Various assessment studies have identified the poor English skills of Haredim as one of the reasons for their high dropout rate from higher education. These studies have found that these poor skills also create difficulties for them in the job market, especially regarding high-quality employment. The difference between English-speakers and non-English-speakers is also evident in salaries: Haredi men who can hold a conversation in English earn 22% more than Haredi men who are unable to do so.

Attitudes Toward English in Haredi Society

It is hard to attribute the limited scale of English studies among Haredi boys solely to the fact that English classes are considered a waste of time that should be spent studying Torah, since other core subjects are taught to a greater extent. The study shows that the basic attitude of Haredi society toward the English language is negative and highlights two main reasons why Haredim—even women—are averse to English studies. The first concerns what English is used for: Knowing English is a tool for entry into higher education and employment, which are often perceived negatively. The second reason has to do with a deeper cultural issue: English is a symbol of secular modern Western culture. It serves as a pipeline to this culture and in a certain sense is even considered a carrier of it, infecting the public with Western norms and ideas. Thus, the English language is perceived not as neutral but as intrinsically problematic.

Nevertheless, the study shows that there is now greater openness among Haredim to teaching English to boys. The percentage of Haredim who would like their children to learn English in school exceeds the

percentage who actually study it, and nonformal English education, such as after-school classes, enjoys considerable support, particularly among young adults. Similarly, a survey of principals of Haredi boys' schools indicates that, given suitable financial incentives and rabbinical consent, there are more schools that would teach English.

Recommendations

The following are the main recommendations for promoting English studies in Haredi society. The recommendations are diverse in their nature and in their target populations, such that some of them are relevant to certain groups only.

(1) Increase enforcement

The Ministry of Education should increase enforcement and take action to ensure that Haredi schools teach English in accordance with procedures and with the budgets they receive for these classes. This enforcement should take the form of revoking the formal recognition of schools that do not teach English as required, and of budgetary sanctions.

(2) Require “exempt” institutions to teach English

Haredi elementary schools with “exempt” status are required to teach 55% of the core curriculum, but they have not been required to teach English at all. We propose requiring them to teach English at a scope of 55% of the core curriculum.

(3) Strengthen State-Haredi education

In State-Haredi schools, English is part of the basic curriculum. Promoting State-Haredi education as a realistic option for the Haredi population will naturally reinforce English studies in a “bottom-up” way—without having to negotiate with the Haredi leadership, which generally tries to keep English out of the curriculum.

(4) Offer financial incentives for teaching English, subject to meeting standards

Some Haredi communities are interested in introducing English into the curriculum of their boys' schools in exchange for budgetary allocations, without switching to the State-Haredi model or joining one of the school networks. We propose using this model with these communities.

(5) Introduce a program to promote four- and five-unit English courses, focused on Haredi girls

In recent years, there has been an increase in the number of Haredi girls who take the English matriculation exams, but half of them take the three-unit exam only (the lowest level). We propose developing a special program to encourage five-unit, or at least four-unit, English courses, similar to the programs that the Ministry of Education has promoted in the non-Haredi education system.

(6) Promote after-school classes in schools and community centers

The study found that after-school English classes have only a limited impact, but there is significant demand for them. Therefore, it is worth investing in this avenue as well, in order to engage more conservative groups that would have difficulty introducing English classes in their schools.

(7) Design a curriculum and write textbooks

The Ministry of Education should design an English curriculum for boys that stipulates the progress expected. The curriculum should be tailored to the legal status of the target schools and to the scope of English studies required of them. Furthermore, because there are no English textbooks tailored to Haredi boys, and given the shortage of up-to-date textbooks for girls in some grades, we propose that the Ministry of Education fund the writing of course materials in English for the Haredi population.

Text Editor [Hebrew]: Hamutal Lerner
Series and Cover Design: Studio Alfabees
Typesetting: Nadav Shtechman Polischuk
Printed by Graphos Print, Jerusalem

ISBN: 978-965-519-442-5

No portion of this book may be reproduced, copied, photographed, recorded, translated, stored in a database, broadcast, or transmitted in any form or by any means, electronic, optical, mechanical, or otherwise. Commercial use in any form of the material contained in this book without the express written permission of the publisher is strictly forbidden.

Copyright © 2023 by the Israel Democracy Institute (RA)
Printed in Israel

The Israel Democracy Institute
4 Pinsker St., P.O.B. 4702, Jerusalem 9104602
Tel: (972)-2-530-0888
Website: en.idi.org.il

To order books:
Online Book Store: en.idi.org.il/publications
E-mail: orders@idi.org.il
Tel: (972)-2-530-0800

The views expressed in this policy paper do not necessarily reflect those of the Israel Democracy Institute.

All IDI publications may be downloaded for free, in full or in part, from our website.

לימודי הליבה בחינוך החרדי הם נושא מרכזי בסדר היום הציבורי בישראל. בדרך כלל נהוג לדון בלימודים אלו בחינוך החרדי כמכלול, אך מחקר זה מבקש לצעוד בנתיב שונה ולהתמקד במקצוע אחד מתוך מקצועות הליבה – אנגלית – ולהצביע על המאפיינים הייחודיים שלו בחברה החרדית.

התמונה העולה מן המחקר מדגיגה: שיעור הבנים החרדים הלומדים אנגלית בבית הספר נמצא בירידה לאורך השנים, והוא עומד כיום על פחות מרבע. גם בקרב החרדים הלומדים אנגלית – בנים ובנות – רמת הלימודים אינה גבוהה די הצורך, וגברים חרדים הם הקבוצה היחידה בישראל שבה ככל שאדם צעיר יותר כך רמת האנגלית שלו נמוכה יותר. עוד עולה מהמחקר שרמת המיומנות הנמוכה באנגלית היא חסם משמעותי בהשתלבות של חרדים בהשכלה הגבוהה ובשוק העבודה.

המחקר אינו מסתפק בהצגת תמונת המצב ובוחן גם את החסמים לקידום לימודי אנגלית בחברה החרדית ואת העמדות של מנהיגים, אנשי חינוך והציבור החרדי בכלל בסוגיה. ניתוח זה מוביל לסדרה של המלצות מגוונות לאופן שבו ניתן לקדם את לימודי האנגלית בחברה החרדית.

ד"ר אריאל פינקלשטיין הוא חוקר בתוכנית "חרדים בישראל" במכון הישראלי לדמוקרטיה וראש פרויקט שלטון מקומי במכון.

